Roland Baader

Pinigų socializmas

Naujosios pasaulinės depresijos tikrosios priežastys

Pinigų socializmas

Roland Baader

Pinigų socializmas

Naujosios pasaulinės depresijos tikrosios priežastys

Lietuvos laisvosios rinkos institutas
2012

UDK 336.7
Ba-01

Rolandas Baaderis
gimė 1940 m. Įgijo ekonomikos mokslų magistro laipsnį, studijavo pas garsųjį austrų ekonomikos mokyklos ekonomistą, Nobelio premijos laureatą Friedrichą A. von Hayeką. Daugiau nei 20 metų buvęs verslininku R. Baaderis nutarė atsidėti privatiems tyrimams ir rašymui. Jis parašė 15 knygų, daugiau nei 30 esė kitose knygose ir šimtus straipsnių laikraščiams ir žurnalams. Jis buvo draugijų „Mont Pelerin“ ir „Property and Freedom“ narys. Buvo laikomas vienu geriausių libertarų mąstytojų vokiškai kalbančiuose kraštuose. R. Baaderis mirė 2012 m. sausio 8 d.

Versta iš
Roland Baader, Money-Socialism,
Bern: Edition Johannes Müller, 2010

Pirmasis leidimas: Geldsozialismus (2010 m. rugpjūtis, Resch-Verlag)

Leidėjas Johannes Müller, Bernas, Šveicarija
Vertėjas Andrius Šimašius
Spaustuvė Saarländische Druckerei & Verlag GmbH, Saarwellingen, Vokietija
Raktiniai žodžiai: pinigai, auksas, ekonomika, istorija, liberalizmas

Verlag Johannes Müller
P.O. Box 7357, CH-3001 Bern, Switzerland
www.publisher-jm.ch

© Verlag Johannes Müller, Bern, 2010
© Andrius Šimašius, vertimas į lietuvių kalbą, 2012
Nei ši knyga, nei jokia jos dalis negali būti dauginama, kopijuojama ar kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.

Spausdinta Vokietijoje
ISBN 978-9955-9584-7-5

Dedikacija
Bankininkui Ferdinandui Lipsui atminti 6

Autoriaus įžangos žodis
Ant socialistinių pamatų pastatytos ekonomikos ir visuomenės grius 7

1. Pinigų socializmas 9

2. Bankai ir centriniai bankai 19

3. Skola 25

4. Infliacija ir defliacija 35

5. Ciklai 59

6. Ekonomistai 73

7. Dabartinė pasaulinė finansų krizė 93

8. Gelbėjimas? 101

Literatūros sąrašas 117
Knygų aprašymai 120

Bankininkui Ferdinandui Lipsui atminti:

„Auksinių pinigų atsisakymas,
aukso disciplinos atsisakymas
yra viena svarbiausių priežasčių,
jei ne vienintelė priežastis,
sukėlusi pavojų mūsų pasauliui.
Mano nuomone, tai didžiausia tragedija pasaulio istorijoje /... /
Istorija rodo, kuo baigiasi dekretinių pinigų sistemos /... /
Pirmą kartą istorijoje
visos pasaulio valiutos nėra niekuo padengtos.
Tai pati blogiausia kada nors sukurta sistema."

F. Lipso kalba 2005 m. rugpjūtį Kanadoje, Dawson City.

Ant socialistinių pamatų pastatytos ekonomikos ir visuomenės grius

Mano mažame miestelyje per Užgavėnes įprasta kiemuose statyti dideles raganų iškamšas. Šios šiurpios lėlės praeiviui turėtų priminti Europoje daugiau nei tris šimtmečius, ypač nuo XV iki XVII amžiaus, siautusias raganų medžiokles, kurių metu tūkstančiai žmonių buvo žiauriai nukankinti ir nužudyti. Kaip kad mums dabar sunku patikėti, jog žmoniją galėjo apimti tokia masinė isterija ir neracionali manija, taip ir ateities kartos, jei žmonija sugebės kokiu nors būdu nesusinaikinti, mūsų amžių irgi prisimins kaip neracionalios masinės manijos laikotarpį. Mokslininkai ir visi išsilavinę žmonės klaus savęs, kaip gi mūsų protėviai, norėdami sukurti laisvą rinką, kitaip tariant, ekonominės, asmeninės ir politinės laisvės sistemą, aiškiai priešingą socialistinėms sistemoms, vis tiek sugebėjo didelius socioekonominius sektorius – švietimą, sveikatos apsaugą ir pensijų sistemą – plėtoti kaip kolektyvistinius aparatus? Ir kur tų laikų žmonės pasigavo nesuvokiamą, savižudišką idėją statyti savo tariamai laisvą rinką ant dviejų socialistinių pamatų – valstybinio dekretinių pinigų monopolio ir valstybės centralizuotai valdomos palūkanų sistemos? Jie turėjo suvokti, kad anksčiau ar vėliau kiekviena ant socialistinių pamatų pastatyta visuomenė ir ekonomika sužlugs. Kodėl tokią sistemą palaikė net ir vokiečiai, patyrę, kokių siaubingų pasekmių jų šaliai ir visam pasauliui jau atnešė tokios sistemos griūtis, ir žinoję, kaip gerai veikė anksčiau galioję auksu padengti pinigai? Kaip jie ir iš esmės visos pasaulio tautos galėjo patikėti tokiu prietaru ir leidosi įtikinami politinio elito, kad tautos turtą galima padidinti ir augimą paspartinti spausdinant pinigus ar tiesiog kuriant juos parašais, kad galime „praturtėti

daugiau vartodami“ ar „praturtėti daugiau skolindamiesi“? Tai labai reikšmingi neišspręsti klausimai. Viliuosi, kad ši knyga pateiks keletą svarbių atsakymų.

Rolandas Baaderis,
Waghäusel, Vokietija, 2010 metų vasaris.

Nuoširdus ačiū
Šveicarijos „Vontobel“ fondui. Jo skatinamas ėmiausi rašyti šią knygą, nors iš pradžių nesiryžau dėl prastos sveikatos.

Rolandas Baaderis

Pinigų socializmas

1. Kas yra pinigai?

Neįmanoma medinio karučio išmainyti į dvidešimtąją gyvos karvės dalį. Dėl to, kad palengvintų prekybą vietinėse ar regioninėse rinkose (pvz., gyvulių rinkoje), nuo seniausių laikų visose kultūrose atsiranda pinigai. Iš pradžių – paplitusios ir visiems reikalingos prekės, pavyzdžiui, grūdų, pavidalu. Netiesioginių mainų priemone (pinigais) tapusi prekė turėjo, be kita ko, pasižymėti nepriklausoma vartojimo verte, būti lengvai dalinama bei turėjo būti įmanoma ją ilgai išlaikyti. Žmonėms išmokus iš žemės išgauti metalus ir juos lydyti, jie greitai perėmė pinigų funkciją – ypač auksas ir sidabras. Iš pradžių buvo mainomasi gabalėliais, vėliau vis dažniau buvo kalamos aukso ir sidabro monetos. Dėl retumo, grožio ir ilgaamžiškumo auksas buvo vertinamas juvelyrikoje bei buvo tapęs auka dievams netgi prieš virsdamas pinigais. Svarbu pažymėti, kad pinigai atsirado laisvose rinkose – netiesioginių mainų priemonė, vadinama pinigais, yra rinkos kūrinys. Tik vėliau įvairiausi valdovai ėmė nustatinėti įvairių monetų svorį ir savintis monetų kalimo bei leidimo monopolį.

Aktyvėjant amatams ir prekybai, ėmė cirkuliuoti vis daugiau monetų, ir jų savininkai pradėjo rūpintis, kur saugoti didelius jų kiekius. Iš pradžių tai buvo patikėta šventykloms, tačiau vėliau monetos vis dažniau buvo dedamos į įtvirtintus auksakalių rūsius ir saugyklas, o auksakaliai išduodavo kvitus apie saugomo tauriojo metalo kiekį. Neilgai trukus šie dokumentai, sertifikatai apie aukso ir sidabro depozitus patys ėmė cirkuliuoti kaip pinigai. Jie buvo tokie pat vertingi kaip auksas ar sidabras, tačiau lengviau nešiojami ir naudojami. Tokiu būdu auksakaliai palaipsniui evoliucionavo į bankus, kurių verslas ir buvo išduoti tokius dokumentus – banknotus. Bankininkai suprato, kad bet kuriuo metu tik keletas iš visų banknotų savininkų norės išgryninti savo sertifikatus ir atsiimti padėtą saugoti taurųjį metalą, tad pradėjo leisti daugiau sertifika-

tų, nei saugojo metalo, ir imti palūkanas už skolinimąsi (palūkanas už kreditą). Užuot ėmę mokestį už saugojimą, jie galėjo pradėti mokėti indėlininkams palūkanas, taip paskatindami žmones dėti daugiau indėlių. Turėdami daugiau indėlių, bankininkai galėjo išduoti neproporcingai daugiau kredito ir padidinti savo pajamas iš palūkanų. Taip gimė dalinių rezervų bankininkystė – verslas, kai bankas turi tik dalinius rezervus, kai tikri pinigai (auksas ir sidabras), padėti kaip realus indėlis, padengia vis mažesnę išduodamo kredito dalį. Griežtai kalbant, tai apgavystė, nes jei visi ar bent didelė indėlininkų dalis panorėtų savo banknotus iškeisti į tikrus prekinius pinigus, bankas žlugtų, ir daug klientų pinigų būtų prarasta.

Taigi, pinigai yra lengviausiai parduodama prekė, kuri visuotinai priimama kaip netiesioginių mainų priemonė būtent dėl to, kad ją lengviausia parduoti. Žmonijos istorijoje daug prekių vaidino pinigų vaidmenį, tačiau galiausiai būdavo pradedamos naudoti tam tikro svorio ir grynumo aukso ir sidabro (bei vario) monetos. *Carlas Mengeris* savo knygoje „*Principles of Economics*“[1] (1871) rašė:

„Pinigai nėra ekonomiškai veikiančių žmonių susitarimo ar teisinių sprendimų produktas. Niekas jų nesukūrė. Kai ekonomiškai veikiantys individai socialinėje aplinkoje vis geriau suvokdavo savo ekonominius interesus, jie visuomet perprasdavo paprastą dalyką, kad iškeitę sunkiau parduodamas prekes į lengviau parduodamas, jie gerokai priartėja prie savo konkretaus ekonominio tikslo. Taip, vykstant socialinės ekonomikos raidai, pinigai atsirado įvairiuose civilizacijos centruose nepriklausomai vienas nuo kito.“

Kalbant *C. Mengerio* iškiliojo įpėdinio Vienos universitete (austrų ekonomikos mokykloje) *Friedricho A. von Hayeko* terminais, pinigus galima pavadinti „spontaniška institucija“. Kaip ir kalbos ar rinkos, pinigų niekas sąmoningai nesukūrė, jie yra per nesuskaičiuojamas kartas susiformavęs žmonių tarpusavio bendravimo ir prekybos spontaniškas rezultatas. Ekonominės institucijos, tokios kaip rinkos ar pinigai, yra žmogaus veiklos, bet ne žmogaus kūrybos rezultatas. Pinigų naudojimas yra *F. Hayeko* aptartos „spontaniškos tvarkos“ pavyzdys. Niekada nebuvo pinigų naudojimą sąmoningai sugalvojusio išradėjo, kūrėjo ar planuotojo. Supratus šį kontekstą, nesunku suvokti, kaip klysta kai kurie

[1] „Ekonomikos principai“ – vert. past.

ekonomistai, manydami, kad, paprastai tariant, pinigai yra viskas, ką valdžia paskelbia pinigais. Neįmanoma katės paversti šunimi tiesiog išleidus įstatymą, kad nuo šiol visos katės privalės būti vadinamos šunimis.

2. Pinigų rūšys

Ludwigas von Misesas, kurio knyga „*The Theory of Money and Credit*“[1] (1912/1924; anglų kalba 1981 m. išleido *Liberty Fund*), mano nuomone, tebėra svarbiausias akademinis darbas apie pinigų teoriją, išskyrė keturias pinigų rūšis:

1. žetonai arba netauriojo metalo monetos,
2. prekiniai pinigai,
3. kreditiniai pinigai,
4. dekretiniai pinigai (niekuo nepadengti popieriniai pinigai).

Kaip lengviausiai parduodamą gėrybę ir kaip jai tinkamiausią netiesioginių mainų priemonę laisva rinka pasirinko prekinius pinigus – beveik visuomet jais tapdavo auksas arba sidabras. Auksas yra prekė, o ne pažadas sumokėti. Kreditiniai pinigai, kita vertus, yra pažadas sumokėti, kurio neįmanoma ištesėti, jei visi, turintieji kredito sertifikatus, nori juos visiškai išgryninti tuo pačiu metu, nes šie pinigai monetų rezervu padengti mažiau nei 100 procentų. Dekretiniai pinigai yra pasitikėjimo sertifikatai, juos pinigais paskelbia valdžia, tačiau jie nepadengti niekuo. Kai valdžia pradeda savo antspaudais žymėti rinkoje atsiradusius pinigus, norėdama patvirtinti jų tikrumą, svorį ir grynumą, tuo dar nepadaroma žalos (nors tai – jau blogos pabaigos pradžia), tačiau kai valdžia užima pinigų monopolį, ji tuo pat metu pakenkia dviem svarbiausioms laisvos rinkos institucijoms (ir laisvei bendrai): privačiai nuosavybei ir teisei laisvai sudarinėti sutartis, o šios institucijos yra visų mainų pagrindas. Pinigams tiekti nereikia nei valdiškos galios sustiprinto gamintojo, nei valdiško pinigų kiekio prižiūrėtojo. Laisva rinka apyvartoje esančių pinigų kiekį užtikrina tokiu pat būdu, kaip ir vartojimo ar kapitalo gėrybių kiekius – pagal paklausos ir pasiūlos dėsnius bei juos įkainodama. Pinigai nėra nei vartojimo,

[1] „Pinigų ir kredito teorija“ – vert. past.

nei kapitalinė gėrybė. Tad pinigų kiekio didėjimas ar mažėjimas nereiškia gerovės arba turto didėjimo ar mažėjimo. Gerovė ir turtas priklauso nuo ekonomikoje esančio vartojimo ir kapitalinių gėrybių kiekio, o ne nuo pinigų kiekio.

3. „Sveiki“ pinigai, „ligoti“ pinigai

Rinkoje atsiradę pinigai, kuriais ilgainiui tapo auksas ir sidabras, buvo „sveiki“ pinigai. O valdžios turimo jėgos monopolio mums primesti niekuo nepadengti dekretiniai popieriniai pinigai serga. Tai – suklastoti pinigai. Peržvelkime dekretinių pinigų ligos istoriją, kaip pavyzdį imdami Jungtines Amerikos Valstijas. Jungtinių Valstijų Federacija kaip teisėtą mokėjimo priemonę iš pradžių pripažino tik auksą. Tačiau 1690 m. Masačusetsas pradėjo pirmą popierinių pinigų eksperimentą, išleisdamas vadinamuosius „kolonijos banknotus“. Kitos kolonijos greitai pasekė jo pavyzdžiu ir išleido savo popierines valiutas. Tiesa, banknotus buvo galima išgryninti ir gauti aukso, sidabro arba žemės ūkio produkcijos, tačiau išleistų kupiūrų kiekis greitai viršijo jas padengiančių gėrybių kiekį, ir pinigai tapo beveik beverčiai. Kilus Amerikos revoliucijai, buvo pradėtas naujas eksperimentas leidžiant vadinamuosius „kontinentinius“ pinigus. Jis dramatiškai žlugo, ir dar ilgai amerikiečiai nė girdėti nenorėjo apie popierinius pinigus. Po to, 1913 m. įkūrus Federalinę rezervų sistemą (dar vadinamą FED), prasidėjo didžioji dekretinių pinigų afera. Prasidėjus ar jau įsibėgėjus Pirmajam pasauliniam karui visur buvo atsisakyta aukso standarto. Iš tiesų doleris vis dar buvo dengiamas auksu, tačiau jau niekas rimtai nebetikėjo šiuo įsipareigojimu. FED išleistų pinigų kiekiai išjudino „siautulingąjį“ 3-ąjį dešimtmetį, tačiau vėliau atvedė prie nuosmukio. 1933 m. kiekvienas 20 dolerių banknotas vis dar buvo padengtas uncija FED rūsiuose saugomo aukso. Tais pačiais metais FED atmetė prezidento *Franklino D. Roosevelto* reikalavimą dar sumažinti dolerio padengimo santykį. *F. Rooseveltas* iškart konfiskavo visą privačiai amerikiečių laikomą auksą. FED pasidavė ir atspausdino daugiau popierinių dolerių. Tačiau prezidentui to neužteko, ir po metų jis devalvavo dolerį aukso atžvilgiu 75 procentais. Prasidėjo didžiulė kainų infliacija. 1971 m. prezidentas *Richardas Nixonas* nutraukė paskutinius dolerio ir aukso ryšius,

atšaukdamas iki tol galiojusį įsipareigojimą keisti į auksą užsienio šalių centrinių bankų rezervuose laikomus dolerius. Nuo 1971 m. iki 1980 m. aukso kaina pakilo nuo 35 USD iki 850 USD, tačiau po to vėl ženkliai nukrito.

136 metus Jungtinėse Amerikos Valstijose galiojant aukso standartui kainos buvo stabilios. Perkamoji dolerio galia 1913–1914 metais, kai buvo įkurta Federalinė rezervų sistema ir panaikintas aukso standartas, buvo netgi didesnė (11 procentų) nei 1776 m. Tačiau nuo 1913 m. perkamoji galia beveik sunaikinta – ji nukrito 95 procentais. To priežastis buvo ir tebėra didžiulis pinigų kiekio augimas nuo 1913 m. Niekuo nepadengti popieriniai pinigai gali būti dauginami be apribojimų – būtent tai ir vyksta veikiant FED. Paklausa ir pasiūla apibrėžia ne tik prekių, bet ir pinigų kainą (jų perkamąją galią). Kuo didesnė pinigų pasiūla, lyginant su esamu gėrybių kiekiu, tuo mažesnė jų vertė.

1913 m. JAV gyveno 97 milijonai žmonių. Tuo metu pinigų kiekis M3 (plačiausias pinigų kiekio matas) siekė maždaug 20 milijardų dolerių, tai yra 210 USD žmogui. Šiuo metu (2009 m. vasarą) Jungtinėse Amerikos Valstijose gyvena 304 milijonai gyventojų, o M3 siekia 14 trilijonų dolerių. Tai yra maždaug 49000 USD žmogui. Kitaip sakant, nors nuo 1913 m. Amerikos gyventojų skaičius patrigubėjo, pinigų pasiūla šalyje išaugo 230 kartų. Net jei manysime, kad pinigų pasiūla turėtų augti kartu su nacionaliniu produktu (nors taip nėra ir tikrai neturi būti, kai nominalusis nacionalinis produktas yra išpūstas ir paveiktas kainų infliacijos), pinigų kiekis nuo pat FED atsiradimo vis tiek visiškai nukrypo nuo trajektorijos. Per pastaruosius trisdešimt metų pramoninėse šalyse pagaminamų prekių kiekis padidėjo maždaug penkis kartus, o pinigų ir kredito kiekis – maždaug penkiasdešimt kartų. Doleris vertę praranda vis didesniu tempu, o tai reiškia, kad jo perkamoji galia vis greičiau krenta nulio link. Nuo senovės iki šių dienų popierinių pinigų istorija yra tik nesėkmių virtinė.

4. Pinigai ir galia

Yra tik du būdai valdyti: kardu (ar kalašnikovu) arba duona ir žaidimais – kitaip sakant, papirkinėjimu ir balsų vaikymusi; šiais laikais tai dar vadinama „gerovės valstybe“. Abiem metodams rei-

kia daug pinigų. O pinigų gauti galima tik trimis būdais: dirbti, prašyti išmaldos arba plėšti. Valdovai dažniausiai renkasi trečiąjį būdą – plėšti ir reketuoti, o tai daro arba naudodami smurtą, arba ne. O šiuolaikinės demokratijos mieliau renkasi valdyti papirkinėdamos – duodamos duonos ir žaidimų arba, kitaip tariant, siūlydamos gerovės valstybę. Štai kaip papirkinėjimo ir plėšimo fenomenai susijungė ir tapo visų šiuolaikinių režimų ir visų šiuolaikinių valstybių sudedamosiomis dalimis. Ir anksčiau viskas buvo taip pat, tačiau tuomet buvo labiau kliaujamasi kardu nei duona ir žaidimais – grobis buvo dalinamas tik režimą rėmusiam elitui. Duona ir žaidimai *visiems* buvo vienintelė išimtis vėlyvojoje Romos istorijoje. XX amžiuje švytuoklė dukart – per pasaulinius karus – vėl pakrypo link kardo. Tačiau nuo tada valstybė vėl daugiausia dėmesio skiria bandymams papirkti dosniu socialinės gerovės gausybės ragu.

Bet kuriuo atveju valstybei, kad ji galėtų valdyti, reikia milžiniško kiekio pinigų. Dabar reikia astronominių sumų, tad jau seniai nebeužtenka paprastų pajamų iš mokesčių. Todėl viso pasaulio šalys tiesiog užgrobė popierinių pinigų gamybos monopolį, kad galėtų iš nieko kurti didžiules pinigų sumas. Joks sutapimas, kad Pirmojo pasaulinio karo pradžioje aukso standarto atsisakė visos kare dalyvavusios šalys ir pasinaudodamos jau veikusiais ar ką tik sukurtais centriniais bankais (pvz., FED) ėmė leisti dekretinius pinigus, kurių buvo galima prispausdinti tiek, kiek tik norisi. Jei pinigais būtų likęs auksas, tai yra jei pinigai būtų buvę tikri, nebūtų buvę galimybių kariauti nei Pirmojo, nei Antrojo pasaulinių karų. Taip pat nebūtų buvę įmanoma kariauti ir „didžiojo bekraujo karo“ gerovės fronte, jei valdžia nebūtų turėjusi monopolio ir galimybės pasigaminti tiek pinigų, kiek tik nori. Už tai sumoka sunkiai dirbantys ir taupantys žmonės, nes pinigų pasiūlos infliacija yra slaptas, tačiau labai didelis mokestis, pasireiškiantis kaip pajamų ir santaupų perkamosios galios mažėjimas. Prezidentas *Herbertas Hooveris* yra sakęs, kad popieriniai pinigai labai praverčia politikams. Tai leidžia jiems konfiskuoti „tautos santaupas manipuliuojant infliacija ir defliacija. Auksą [kaip valiutą] turime, nes negalime pasitikėti valdžia“.

Puikioje knygoje „*The Rise and Decline of the State*“[1] Izraelio

[1] „Valstybės iškilimas ir žlugimas“ – vert. past.

istorikas *Martinas van Creveldas* įtaigiai aprašė, kaip valstybė užvaldė pinigus ir kaip šis procesas padėjo jai tapti totalitariniu stabu. Apžvelgdamas istoriją autorius parodo, kaip visos popierinės valiutos nuo Kinijos imperatorių popierinių pinigų eksperimentų, vykdytų dar prieš Kristų, iki Irano šacho (1294 m.), nuo pirmųjų modernių bandymų Ispanijoje ir Švedijoje maždaug Trisdešimties metų karo laikotarpiu iki *Johno Lawo* eksperimento Prancūzijoje ir Amerikos pilietinio karo metais leistų „žaliųjų“ banknotų arba liūdnai subliūkšdavo, arba įspūdingai žlugdavo. Viena iš *M. Creveldo* išvadų: „Vis auganti valstybinė visuomenės kontrolė, ryškiausias 1789–1945 m. raidos bruožas, nebūtų galėjusi plėstis, jei valstybė nebūtų turėjusi finansinių priemonių paremti savo ketinimus“ (p. 224). O apie pramoninių Vakarų šalių nusigręžimą nuo aukso standarto po 1914 m. bei perėjimą prie popierinių dekretinių pinigų jis rašė:

„Valstybėms pagaliau sugebėjus užkariauti pinigus, visiškas dominavimas šalies ekonomikoje paveikė ir pačias šalis – joms atsirado galimybė tarpusavyje kariauti tokiu mastu ir taip agresyviai, kaip nebuvo įmanoma nei iki tol, nei po to. Plačiau ar siauriau vykdomas centrinis planavimas bei centrinė kontrolė leido nuo gamyklų konvejerių tiesiai į mūšio lauką pasiųsti šimtus tūkstančių tankų ir lėktuvų (p. 241).“

Galios ar, tiksliau, kontrolės mechanizmai yra vienas iš pastovių žmonijos raidos fenomenų. Tokie pat nekintantys (arba kintantys tik nežymiai ir tik per ilgą laiką) yra žmonijos impulsai ir baimės, troškimai ir viltys, emocijos bei mąstymo įpročiai, baziniai poreikiai bei elgesio tendencijos.

Šiuolaikinėse masių demokratijose kontrolės mechanizmai įgyja subtilias, sunkiai užčiuopiamas formas. Tačiau pamatinės jų schemos lieka tos pačios. Į klausimą: „Kaip įgyti kontrolę ir kaip išlikti valdžioje?“ galima atsakyti išvardinant šias tris pamatines strategijas:

1. Paskleiskite baimę, o po to pažadėkite visiems užtikrinti saugumą ir išsklaidyti nerimą dėl ateities (tiksliau, apsimeskite, kad galite tai padaryti). Pastaruoju metu per daug išpūsti pavojai buvo labai skambiai pavadinti, pavyzdžiui: „rūgštus lietus“, „dar vienas ledynmetis“, „nykstančių miškų sindromas“, „ozono skylė“ bei „karvių kempinligė“. Didžiausia apgavystė šiuo metu vadinama „žmogaus sukeltu globaliniu atšilimu“.

2. Prižadėkite ir suteikite garsiausiai rėkiančių rinkėjų grupėms, kurios iš galios strategijos požiūrio taško yra svarbiausios, specialių privilegijų. Pasakykite, kad dauguma jų norų bus išpildyta „nemokamai".

3. Pataikaukite žmonių pavydui bei nevisavertiškumo kompleksui – geriausia tai daryti prisidengus rūpinimusi „teisingumu", taip bjaurų pavydo veidą pridengiant kilnia kauke.

Nereikia nė sakyti, kad žmonės teigiamai reaguoja į šias strategines kontrolės priemones – kitaip šie metodai nebūtų tokie sėkmingi ir nuolat nepasitvirtintų. Jie atitinka elementarius žmogiškuosius poreikius, norus ir impulsus. Tačiau šiai veiklai finansuoti reikia neįtikėtino kiekio pinigų. O jų valdantysis pasaulio elitas gauna per valdišką niekuo nepadengtų popierinių pinigų monopolį. Prašau atkreipti dėmesį, kad pagrindinis blogio, pasireiškiančio beribiu valstybės augimu bei totaliniu piliečių gyvenimo politizavimu ir fiskalizavimu, šaltinis yra galimybė, kai tik užsimanoma, kurti „lengvus", dekretinius pinigus ir jais finansuoti blogį.

5. Kaip gaminami netikri pinigai?

Didžioji esamo pinigų ir kredito (kredito pinigų pasiūlos) kiekio dalis yra sukuriama bankų sistemoje, tiksliau tariant, vadinamojoje dalinių rezervų bankininkystės sistemoje, kurioje bankų rezervai atitinka tik dalį gautų indėlių. Tai aptarsime kitame skyriuje. Čia pažiūrėsime, kokiu būdu centriniai bankai iš nieko gamina pinigus. Centrinio banko balanse banknotai atsiduria įsipareigojimų pusėje – kaip centrinio banko įsipareigojimai, ir atitinka turto pusėje esančius reikalavimus (reikalavimus privačioms institucijoms, valstybei bei užsienio šalims). Tokie reikalavimai gali būti įsakomieji vekseliai, iždo obligacijos, vertybiniai popieriai bei užsienio valiuta, ir pagal juos kas nors yra skolingas (privatūs individai arba viešos institucijos). Taigi, jei nebūtų skolos, nebūtų ir pinigų – bent jau ne popierinių pinigų sistemoje. Visas piniginis turtas pasaulyje subalansuojamas lygiai tokia pat skolos suma. Galutinė visų pasaulio bankų sąskaitų pozicija yra nulis. Tai, ką laikome pinigais, yra iliuzija. Tai skola.

Štai pavyzdys, kaip FED gali itin greitai sukurti pinigų. FED nuperka valstybės obligacijas, kurių neperka visuomenė, ir už tai

Kongresui įteikia čekį. Šis čekis iš pradžių nėra padengtas pinigais, tačiau Jungtinės Amerikos Valstijos gali išleisti čekio sumą kaip banknotus. Įsigytos valstybės obligacijos yra pavadinamos „rezervu“, ir jo pagrindu per komercinius bankus gali būti sukuriamos paskolos verslui ir namų ūkiams. Šio buhalterinio triuko rezultatas toks pat, kaip ir atspausdinus pinigus spaustuvėje. Taigi, valdžia ir politikai gali pasigaminti neribotą pinigų kiekį. Bankai gali padidinti išduodamų kreditų dydžius ir uždirbti palūkanų, o už visą šį miglotą reikalą patys to neįtardami sumokės piliečiai, netekdami perkamosios galios (kainos pakyla, nes iš niekur sukurtas pinigų kiekis tampa valdžios išlaidomis ir tenka nepakitusiam gėrybių kiekiui). Skolos rašteliai arba valdžios leidžiami iždo vertybiniai popieriai, visų rūšių iždo obligacijos yra parduodamos per komercinius bankus, kurie už tai gauna komisinius. Palūkanos, kurias moka valstybė, finansuojamos piliečių mokesčiais. Taigi, privatūs valdžios skolos raštelių savininkai patys sumoka sau palūkanas. Nuo 2002 m. nebepavyksta piliečiams parduoti visos per didelės iždo obligacijų pasiūlos. Taigi, FED ėmė supirkti JAV obligacijas. Iki 2007 m. taip buvo nuperkama jau iki 20 procentų visos pasiūlos. Prieš pat įvykstant nacionaliniam bankrotui, šis lygis tikriausiai pasieks 100 procentų. Tai paprasčiausias nusikaltimas.

Taigi, centrinis bankas sukuria pinigus monetizuodamas turtą. Šią procedūrą galima sujungti su kredito teikimu komerciniams bankams ar valstybės biudžetui. Greta centrinio banko, komerciniai bankai irgi gali kurti pinigus, monetizuodami savo turtą. Esant dabartinei bankininkystės ir centrinių bankų sistemai, pinigų kiekis gali būti nuolat didinamas atitinkamai nedidėjant šalies ekonominiam turtui. Tai netgi reiškia priešingybę – skurdo ateityje pradžią. Be to, tokiu būdu perskirstomas esamas turtas, jis dažniausiai atimamas iš taupančių žmonių ir atitenka išlaidaujančiai valdžiai bei siautėjančiai finansų pramonei. Tačiau visi, susiję su šia sistema, entuziastingai palaiko pseudoturtą – niekas nenori tikrų pinigų, visi nori „lengvų“ pinigų. Politikams patinka „lengvi pinigai“, nes valstybė ir jos valdantysis elitas gali jais švaistytis ir nebijoti prasiskolinti, nes nereikia rūpintis, kaip skolas grąžinti. Be šios netikrų pinigų sistemos jie netektų savo galios ir pragyvenimo šaltinio. Bankams patinka „lengvi pinigai“, nes tuomet jie gali daug daugiau paskolinti ir kelis kartus padidinti savo pajamas iš palūkanų. Verslininkams patinka „lengvi pinigai“, nes jiems

patinka skolintais pinigais besišvaistantys klientai. Paprastiems piliečiams patinka „lengvi pinigai“, nes jie gali patenkinti savo dabartinius norus ilgai netaupydami. Be to, kartu su infliacija auga jų nekilnojamojo ir kito turto vertė, tad jie jaučiasi tarsi nuolat turtėtų. Centriniams bankams patinka „lengvi pinigai“, nes jais gali kontroliuoti visą ekonomiką ir išplėsti savo valdomą bankininkystės sistemą iki milžiniško dydžio. O ekonomistams patinka „lengvi pinigai“, nes nuo *Johno Maynardo Keyneso* laikų jie tiki, kad bet kokį augimo ar verslo ciklo smuktelėjimą galima ir reikia išlyginti ir kad dekretiniams pinigams nėra jokios protingos alternatyvos. Jų meilė „lengviems pinigams“ yra tik kitokia jų *amour fou* infliacijai išraiška, net jei ir ne visi tai supranta. Tai nelemta meilė, pasibaigsianti skurdu ir nelaime.

Bankai ir centriniai bankai

1. Dalinių rezervų bankininkystė ir dekretiniai pinigai

Skyriuje 1.1 aprašėme, kaip gimsta dalinių rezervų bankininkystė (teisiniai reikalavimai bankams turėti privalomąsias atsargas). Tokie reikalavimai – tai direktyvos komerciniams bankams, nurodančios nedidelę jų klientų indėlių dalį išlaikyti kaip nuolatinius rezervus. Likusią indėlių dalį šie bankai gali skolinti. Koks turi būti privalomųjų atsargų lygis, nustato centrinis bankas. Jis nurodo, koks turi būti minimalus atsargų ir klientų indėlių santykis. FED nusprendžia, kokias atsargas turi turėti Jungtinių Amerikos Valstijų finansų įstaigos. Europos bankams tai nustato Europos centrinis bankas (ECB). Jungtinėse Amerikos Valstijose šiuo metu reikalaujama turėti 10 procentų, o ES – 2 procentų atsargas.

Komerciniai bankai dalinių rezervų sistemoje sukuria gerokai didesnį pinigų kiekį nei centrinis bankas. 2007 m. šis santykis (pinigų kiekis M2) Jungtinėse Amerikos Valstijose buvo beveik 8,5. (M2 yra grynieji pinigai minus grynieji saugyklose ar rezervuose, plius sumos bankų sąskaitose, didžiuma taupomųjų sąskaitų, nedideli terminuotieji indėliai ir pinigų rinkos sąskaitos). Svarbu suprasti, kad reikalavimas turėti privalomąsias atsargas nėra esminis elementas, įgalinantis komercinių bankų sistemoje kurti pinigus. Privalomųjų atsargų reikalavimas netgi gali tai apriboti. Taip yra, nes komerciniai bankai vis tiek kurtų pinigus (kreditinius pinigus), net jei nebūtų teisinių reikalavimų turėti privalomąsias atsargas. Tai vyktų jau vien dėl to, kad komerciniai bankai žino, jog paprastai jų klientai neatsiima visų savo indėlių grynais ir visi to nedaro vienu metu. Tad jie didžiąją dalį šių indėlių skolina už palūkanas. Tai savaime dar nebūtų taip pavojinga, jei ne vadinamasis „pinigų multiplikatorius“. Štai kaip tai veikia: santaupų turintis asmuo A į savo banką X padeda 10000 USD indėlį. Tuomet bankas X klientui B paskolina 9000 USD ir juos perveda į B sąskaitą X

banke. Netrukus B šiuos pinigus išleidžia pirkdamas automobilį iš pardavėjo P ir perveda 9000 USD į jo sąskaitą banke Y. Bankui Y tai tampa dar vienu nauju kliento indėliu. Net jei bankas atsargus ir, kaip reikalaujama, išlaiko 10 procentų atsargų, jis vis tiek gali paskolinti likusius 90 procentų kreditą banke turinčiam klientui K. Kai tik K gauna paskolą, jis iškart perveda po 2000 USD keturiems darbininkams, stačiusiems jam namą. Jei šie keturi darbininkai turi sąskaitas keturiuose skirtinguose bankuose, juose atsidurs po 2000 (taigi iš viso 8000) USD naujų indėlių, kuriuos vėl bus galima skolinti. Tokiu būdu naujai kuriamų kreditinių pinigų suma gali padidėti dešimteriopai. Pirmieji į vieną banką atnešti 10000 USD visoje bankų sistemoje gali pavirsti 100000 USD, net jei visi bankai pasiliks 10 procentų indėlių kaip privalomąsias atsargas. Jei bankai atsargoms pasiliktų tik 2 procentus, kaip dabar reikalauja ECB, jie iš pirminio 10000 USD indėlio galėtų sukurti 500000 USD indėlių. Praktikoje šios procedūros yra labai sudėtingos. Skaičiuojama, kad šiuo metu multiplikatorius yra apie 12.

Jei bankai būtų priversti išlaikyti visus klientų indėlius, jie neturėtų įtakos pinigų kiekiui. 4-ajame dešimtmetyje vokiečių ekonomistas *Walteris Euckenas* siūlė įvesti reikalavimą laikyti 100 procentų atsargas – tuomet komerciniai bankai nebebūtų galėję kurti pinigų, tai būtų galėję daryti tik centriniai bankai. Bet kuriuo atveju tuomet indėliai būtų skolinami tik gavus indėlininkų sutikimą. Deja, ši idėja nesulaukė palaikymo. Atkreipkite dėmesį, kad kai bankai kuria pinigus, skolininkui atsiranda tokio pat dydžio įsipareigojimai. Tai parodo, koks teisingas yra posakis: „Tik auksas yra pinigai, visa kita yra skola“. Pasibaigus pinigų kūrimo procesui, ekonomika tampa likvidesnė, nes padidėjo mainymosi priemonių kiekis, tačiau ši ekonomika netampa turtingesnė, o tik labiau prasiskolinusi (žr. *Gregory Mankiw*). Centriniai bankai yra dalinių rezervų sistemos ramsčiai, nes bet kuriuo metu, vos pasklidus gandams apie banko nemokumą, indėlininkai gali šturmuoti banką, bandydami atsiimti savo indėlius grynais. Kai taip nutinka, centrinis bankas, „paskutinės vilties skolintojas“, būna pasiruošęs ir atskuba gelbėti sergančio komercinio banko, suteikdamas jam likvidumo injekciją. Kadangi bankai tai žino ir gali neabejoti dėl pagalbos, jie paskolų ir palūkanų verslą vykdo dar plačiau ir agresyviau. Juk „nieko bloga nenutiks“.

Dalinių rezervų sistemos ir centrinės bankininkystės kombi-

nacija sukuria labai sparčią kredito gamybos mašiną, o valdžia, didžiausia skolininkė iš visų, ją užveda. Ši triada įsuka prakeiktą ir pasmerktą karuselę. Jų atverta galimybė beveik neribotai didinti pinigų kiekį iškraipo tikrąją rinkos palūkanų normą, kuri nukrenta gerokai žemiau, nei būtų susiklosčiusi rinkoje kaip kaina už santaupas ir investicinį kapitalą (dažnai ją dar žemiau numuša valdžios reikalavimu centrinio banko vykdoma žemų palūkanų normų politika). Tai veda prie pasikartojančių nepagrįsto augimo (bumo) ir korekcijos (smukimo) ciklų, taip pat sukuria nuolatinės kainų infliacijos fenomeną. Su juo susiduriama įvedus niekuo nepadengtus popierinius pinigus, nes dirbtinai didinant pinigų pasiūlą vis didesnis pinigų kiekis tenka nedidėjančiam ar bent mažesniu tempu didėjančiam gėrybių kiekiui. Per pastaruosius trisdešimt metų šios pražūtingos jėgos išpūtė didžiausią kredito ir skolos burbulą pasaulio istorijoje. Jo neišvengiamas sprogimas gali būti toks galingas, kad kils grėsmė visai civilizacijai.

2. Centriniai bankai yra žalingi

Pažvelkime į FED – svarbiausią pasaulyje centrinės bankininkystės sistemą, kurią 1913 m. sukūrė prezidentas *Woodrow Wilsonas*. Ją sudaro dvylika regioninių centrinių bankų, kurie priklauso svarbiausioms JAV finansų įstaigoms. Regioninių centrinių bankų pirmininkai nominuoja FED valdytojų tarybą[1], kurią sudaro septyni nariai, o būstinė yra centriniame banke Vašingtone. Valdytojų taryba nustato pagrindines pinigų politikos gaires. Federalinis atviros rinkos komitetas[2], kuriame daugumą turi valdytojų taryba, numato bazinę palūkanų normą. Valdytojų tarybos narius skiria JAV prezidentas 14 metų kadencijai, juos turi patvirtinti senatas. JAV prezidentas po to paskiria FED pirmininką ir vicepirmininką. *Benas Bernanke* yra keturioliktasis JAV Federalinės rezervų sistemos pirmininkas. Jo pirmtakas *Alanas Greenspanas* šias pareigas ėjo nuo 1987 m. iki 2006 m. Jo vardas jau tapo didžiausio masto pinigų spausdinimo, todėl ir rimčiausių to meto nelaimių kaltininko (apie tai – vėliau) sinonimu. Jo įpėdinis *B. Bernanke* šiuo metu bando sumušti jo prakeiktą rekordą.

[1] Angl. Board of Governors – vert. past.
[2] Angl. Federal Open Market Committee, FOMC – vert. past.

Nuo pat įkūrimo 1913 m. FED monstras suvaidino neigiamą vaidmenį kiekvienoje krizėje, išskyrus pirmąją JAV depresiją 1920–1921 m. Kad tuo metu FED buvo neveiklus, galima dėkoti prezidentui *Warrenui Hardingui*. *Thomas Woodsas* šiuos įvykius aprašo 2009 m. išleistoje knygoje „*Meltdown*“[1]. 1920–1921 m. JAV depresiją sukėlė reakcija į masišką pinigų kiekio padidinimą prezidento *W. Wilsono* karo metu (per Pirmąjį pasaulinį karą). Kai po karo FED vėl įtempė vadeles, per metus gamyba krito 20 procentų. Tačiau prezidentas *W. Hardingas* atsisakė kištis. Jis leido įmonėms ir bankams bankrutuoti, o kainoms nukristi. Kai depresija baigėsi, apie ją nieko nebegirdime, nes jos įvykiai prieštarauja iki mūsų dienų populiariai politikų ir ekonomistų nuomonei. Depresija baigėsi labai greitai, vos per metus, o pabaiga taip greitai atėjo tik todėl, kad politikai ir centrinis bankas nesiėmė žingsnių nieko „gelbėti“, bet leido rinkos jėgoms įvykdyti pokyčius.

Po to FED vėl suaktyvėjo, ir per metus 55 procentais išplėsdama pinigų pasiūlą, išjudino „siautulingąjį“ 3-ąjį dešimtmetį. Prasidėjo verslo ir akcijų rinkos bumas. Kai 1929 m. FED vėl suveržė perkaitusios ekonomikos vadeles, ekonomika smuko. 4-ajame dešimtmetyje prezidentas *H. Hooveris*, kitaip nei jo pirmtakas *W. Hardingas*, užsiėmė nežabotu politikavimu. Jis kėlė mokesčius, pradėjo viešųjų darbų programas, teikė skubų kreditą bankrutuojančiam verslui, kūrė paramos programas bei federalinėms valstijoms išdalijo dideles paskolas. Nors kandidatas į prezidento postą *F. Rooseveltas* kritikavo pareigas einantį prezidentą už tai, kad „jo administracija taikos metu išlaidauja labiau nei kuri kita per visą istoriją“, tačiau iškart po inauguracijos jis pats ėmėsi dar platesnių ir žalingesnių intervencijų. Jis įsakė naikinti derlių bei masiškai skersti kiaules, mažino produkciją ir ribojo kainas. Jo priemonių paketas „Naujasis kursas“[2] yra tikra valdiško išlaidavimo fejerverkų fiesta. *F. Rooseveltas* padarė klaidą, dažną ir šiandien – jam atrodė, kad krizės priežastis yra krentančios kainos. Tačiau tai krizės padarinys, o ne priežastis. Rinkos jėgos bando ištaisyti iki tol buvusį perteklių bei struktūros iškraipymą ir nustumti kainas iki tokio lygio, koks turėtų būti laisvoje rinkoje.

Vienintelė priežastis, kodėl 1929 m. prasidėjusi recesija pavirto į 4-ojo dešimtmečio Didžiąją depresiją bei pasaulio ekonominę

[1] „Krachas“ – vert. past.
[2] Angl. New Deal – vert. past.

krizę, buvo politikų ir centrinio banko vykdomi „gelbėjimai“. Ši krizė nesibaigė iki Antrojo pasaulinio karo pabaigos. Nuomonė, kad pats Antrasis pasaulinis karas ir užbaigė krizę, yra įsisenėjęs mitas, kurio ir šiandien laikosi beveik visi ekonomistai. Pavyzdžiui, „ekonomikos žvaigždė“ *Paulas Krugmanas* rašo, kad didžiulė viešųjų darbų programa, dar vadinama Antruoju pasauliniu karu, tada išgelbėjo „Naująjį kursą“ ir ekonomiką. *T. Woodsas* teisingai atkerta: „Tai stebinantis ir nesuvokiamas istorijos iškraipymas“. Žinoma, nedarbo lygis nukrenta, teigia *T. Woodsas*, kai beveik 30 procentų darbo jėgos paimama į kariuomenę. O vadinamasis ekonomikos augimas karo metais yra ne kas kita kaip kapitalo naikinimas, nes didžiulė dalis to, kas pagaminama, iškart sunaikinama kare. Šis baisus laikotarpis nesibaigė iki pat 1946 m. Nepaisant ekonomistų prognozių, kad po karo seks didžiulė depresija, nes valdžios išlaidos sumažės dviem trečdaliais, tie metai buvo didžiausias pakilimas Amerikos istorijoje. Kodėl taip nutiko? Nes Amerikos ekonomika nebebuvo verčiama gaminti to, ko nori politikai, o galėjo pradėti gaminti tai, ko norėjo žmonės, kitaip tariant, automobilius, televizorius, statyti namus.

Esant tokiam istoriniam kontekstui bei daugumai ekonomistų vis dar laikantis neteisingos Didžiosios depresijos interpretacijos, *T. Woodsas* rašo apie dabartinę krizę, prasidėjusią 2007–2008 m.: „FED yra pagrindinė mus apėmusios krizės priežastis. Tarp 2000 m. ir 2007 m. buvo pagaminta daugiau dolerių nei per visą Amerikos istoriją iki tol.“ Po 2001 m. rugsėjo 11 d. atakos prieš bokštus dvynius FED labai žemai numušė palūkanų normą, vienerius metus siekusią vos vieną procentą. Pinigai užtvindė nekilnojamojo turto ir akcijų rinkas. Kai 2008 m. vėl prireikė suveržti monetarines vadeles, burbulas sprogo. Pasak *T. Woodso*, pinigų pasiūla vėl didinama, kad užbaigtų krizę, kurią sukėlė ankstesnis pasiūlos didinimas. Jis klausia: „Turint galvoje visas jo nuodėmes ir nusikaltimus respublikai, ar neturėtų šis padaras iš Džekilo salos[1] galiausiai būti sunaikintas?“

FED gali bet kada, kai tik įsigeidžia, sukurti bet kokį kiekį pinigų – milijoną dolerių sukurti taip pat lengva, kaip milijardą ar trilijoną. Jei FED nuperka, pavyzdžiui, JAV obligacijų už milijardą naujai atspausdintų ar į buhalteriją įrašytų dolerių, pinigų

[1] *Jekyll Island* – sala prie Džordžijos valstijos pakrantės, kurioje 1910 m. buvo parengti pirmieji planai įkurti FED – vert. past.

kiekis pakyla milijardu dolerių, tačiau prekių kiekis nepadidėja nė doleriu. Dabar didesnis pinigų kiekis tenka nepakitusiam gėrybių kiekiui. Tai reiškia, kad augs kainos, dėl to kai kas praturtės, tačiau didžioji dauguma gyventojų praras turtą, nes jų atlyginimų ir santaupų perkamoji galia sumažės. Dar blogiau, naujai sukurti pinigai dar ir iškraipo palūkanų normas, o tai sukuria bumo ir nuosmukio ciklus (ar bent juos padidina – žr. penktą skyrių).

Nė vienas populiariųjų ekonomikos mokyklų (t. y. ne austrų mokyklos) ekonomistas nemeta iššūkio dekretinių pinigų sistemai, taigi ir centrinių bankų sistemai. Ne tik keinsistai, bet ir monetaristai mano, kad pinigų kiekis (pinigų pasiūla) gali būti „administruojamas“ nepriklausomų, atsakingų centrinių bankų – tai pirmiausiai reikštų, kad pinigų kiekis gali būti didinamas maždaug tokiu pat tempu, kokiu auga visa ekonomika, ir ekonomikos procesai bei sąlygos nebus monetarinių veiksnių iškraipomi ar trukdomi. Teoriškai centriniai bankai galėtų taip arba panašiai veikti, tačiau yra gryna iliuzija tikėti, kad jie taip veiktų ilgą laiką. Gal ir galima patikėti katei pasaugoti pieną, tačiau anksčiau ar vėliau ji jį išlaks. Politiškai valdoma pinigų pasiūla teikia tiek daug ir tokių didelių pagundų, kad niekas, net ir pats tvirčiausias ir didvyriškiausias centrinio banko vadovas, negali ilgai atlaikyti spaudimo. O jei ir galėtų, tai greitai liktų be darbo. Valdžios ir centrinio banko, net jei jis ir vadinamas „nepriklausomu“, sutarimas ir bendradarbiavimas visuomet yra duotybė. Vis tik žmonės stipriai tiki dekretiniais pinigais, o tai neišvengiamai reiškia, kad jie taip pat aklai pasitiki sistemos prižiūrėtoju – centriniu banku. Tas pats galioja ir valdžios gebėjimui spręsti problemas bei jos kompetencijai fiskalinėje politikoje. Ten taip pat reikia fiskalinės politikos „partnerio“ – centrinio banko. Valdžia yra nepasotinamas pinigus ryjantis monstras, o centrinis bankas – jos nenuilstanti infliacijos mašina. Kartu šie sukčiai skurdina tautą ir yra puiki pora civilizacijos *danse macabre*. Vien dėl šios priežasties reikėtų panaikinti centrinius bankus.

Skola

1. Valstybės skola

Visuomenė jau seniai liovėsi bandyti suvokti kasdien žiniasklaidoje mirgančius milijardus ir trilijonus. Kaip, pavyzdžiui, galima įsivaizduoti trilijoną? Jei trilijoną dolerių išdėliotume 100 USD banknotais vieną prie kito suglausdami kraštais, susidarytų beveik milijono mylių ilgio dolerių juosta, keturis kartus ilgesnė nei atstumas nuo Žemės iki Mėnulio. 2009 m. Amerikos federalinės valdžios deficitas (tik deficitas, ne valstybės skola, t. y. suma, kurią valdžia turi papildomai pasiskolinti, nes neužtenka pajamų iš mokesčių) siekė 1,8 trilijonus USD, o 2010 m. – dar beveik 1,2 trilijono USD. Taip JAV valstybės skola artėja prie 100 procentų nacionalinio produkto (bendrojo vidaus produkto arba BVP) kartelės. JAV valstybės skolos dydis tampa nebesuvokiamas. 2007 m. pradžioje ji siekė maždaug 10 trilijonų USD. JAV Kongreso biudžeto valdyba[1] skaičiuoja, kad iki 2019 m. prisidės dar 10 trilijonų USD. Dvidešimt trilijonų yra skaičius su 13 nulių. Jei palūkanų norma sieks 5 procentus, 2019 m. JAV mokės daugiau palūkanų, nei 1980 m. turėjo skolos. Kai valstybės skola siekė 10,6 trilijonus USD, vienas statistikas paskaičiavo, kiek jos tenka kiekvienam JAV piliečiui. Tuo metu vienam piliečiui teko 37000 USD, o trijų asmenų šeimai – 111000 USD. Kadangi vaikai ir pensininkai tokios sumos net teoriškai negali sumokėti, kiekvienam dirbančiajam tenka visa 111000 USD našta. Vokietijoje 2008 m. vienam piliečiui teko maždaug 18400 EUR valstybės skolos našta.

Tačiau tikroji valstybės skola yra daug kartų didesnė. 2008 m. rudenį Vokietijos laisvosios rinkos institutas Stiftung Marktwirtschaft[2] atliko tyrimą, į kurį įtraukė ir paslėptą skolą, ir nustatė, kad tikroji Vokietijos valstybės skola yra 300 procentų didesnė nei jos BVP, o Jungtinių Amerikos Valstijų skola – 600 procentų dides-

[1] Angl. Congressional Budget Office – vert. past.
[2] Rinkos ekonomikos fondas – vert. past.

nė nei BVP. 2008 m. gegužę Dalaso FED prezidentas *Richardas W. Fisheris* paskaičiavo, kad tikroji JAV valstybės skola siekia 100 trilijonų USD. Savaime aišku, kad tikrų pinigų sistemoje būtų neįmanoma pasiekti tokio beprotiško įsiskolinimo lygio. Vien tai jau yra pakankama priežastis panaikinti dekretinių pinigų ir centrinės bankininkystės sistemą. Beribis skolinimasis atspindi neribotą pinigų augimą, pinigų kiekio infliaciją bei to nulemtą prekių ir paslaugų kainų infliaciją. Tuo pat metu skolos augimas skatina valdančiuosius didinti infliaciją, nes taip lengviau mokėti skolas. Įsijungia užburtas ratas, naudingas valdančiajam elitui ir žalingas dirbantiems ir taupantiems piliečiams.

Deja, ekonomistai (išskyrus austrų ekonomikos mokyklos atstovus) apie tai žmonių neinformuoja, priešingai – žinomiausi ekonomistai ekstravagantiškiausiais būdais menkina valstybės skolos klausimą. Pavyzdžiui, Vokietijoje Karlsrūhės universiteto ekonomikos profesorius (kurio pavardė neskelbiama) 2009 m. sausio 28 d. laikraštyje „*Financial Times Deutschland*“ paskelbė straipsnį „The Gift of Debt“[1]:

„Jeigu artimiausioje ateityje valstybės skola augtų ne 479 EUR per sekundę, kaip 2008 m., o (po didžiųjų gelbėjimo ir stimuliavimo paketų) 4439 EUR, tai nebūtų tragedija. Juk kita karta paveldės ne tik didesnę valstybės skolą, bet ir apytiksliai tokio pat dydžio valstybės įsipareigojimus, tad perskirstymas būtų galimas toje pačioje kartoje (pvz., iš žmonių, kurie tik moka mokesčius, žmonėms, kurie tik turi valstybės vertybinius popierius), o tarp kartų to nebus.“

Taigi straipsnyje kartojamos paplitusios nesąmonės, kad didesnė skola nėra problema, nes ją atsveria didesni reikalavimai. Visiškai ignoruojama realybė, kad skolininkai gali bankrutuoti ir gali sustoti ar visai nutrūkti skolų grąžinimas. Pavyzdžiui: A paskolina verslininkui B milijoną. Dabar A turi milijonu mažiau grynųjų, tačiau milijono vertų reikalavimų. B gavo milijoną grynais, bet ir milijonu prasiskolino. Abiejų padėtis „nepakito“, bet abu jaučiasi turtingesni, nes A vis dar turi milijoną aktyvų pusėje (reikalavimai), o B turi „naują“ milijoną grynais. Tačiau jei B įmonė bankrutuos, abu neteks turto ir liks be nieko. Nebeliks B milijono bei A turėto reikalavimo.

Kalbant apie valstybės skolą, rizika, kad galiausiai bus nesilaikoma įsipareigojimų, yra daug didesnė nei aukščiau pateiktame pavyzdyje. Jei paskolinu pinigų įmonei, gali būti, kad ji galės mo-

[1] „Skolos dovana“ – vert. past.

kėti palūkanas bei dengti amortizaciją iš ateityje gaunamų pajamų. Tačiau valdžia yra ne verslininkas, o vartojimo monstras. Gautą kreditą ji išdalina savo darbuotojams bei kariuomenei, socialinių išmokų gavėjams ir pensininkams. Šie gavėjai neinvestuoja pinigų, o išleidžia juos pragyvenimui. Ypač karinės išlaidos yra beveik vien tik vartojimas. Valstybės vertybinių popierių savininkai palūkanų ir skolos apmokėjimo gali tikėtis tik tada, jei jie patys, jų vaikai ir mokesčių mokėtojai ateityje valstybei duos šiam reikalui lėšų – kitaip tariant, tik jei patys apmokės skolas sau. Jei skola pasidarys per didelė ir nebeužteks pajamų iš mokesčių, valstybė devalvuos valiutą, o tai iš esmės bankrotas. Kreditoriai bei finansinių priemonių savininkai neteks visko ar beveik visko. Vokiečiai tai du kartus patyrė XX amžiuje, ir nereikia būti pranašu, kad nuspėtumėte, jog jiems tai dar kartą nutiks naujajame amžiuje.

Be to, profesorius pamiršo paminėti, kad valdžiai tenkantis kreditas nebegali būti geriau panaudojamas privačiai. Jeigu valdžia finansuodama deficitines išlaidas ir imdama kreditą išleidžia daugiau nei privačios įmonės ar namų ūkiai būtų išleidę investicijoms, jei nebūtų duotas kreditas valdžiai, tai būtų galima sulaukti trumpalaikio stimuliuojančio poveikio. Tačiau tada būtų iškraipytas kainų santykis tarp vartojimo ir kapitalo gėrybių, iškreipiami vartotojų pasirinkimai, kiek pajamų skirti santaupoms, o kiek vartojimui, kitaip tariant, rinktis dabartines ar ateities gėrybes. Dėl to daromos klaidingos investicijos, kyla infliacija ir po to depresija. Didesnis deficitas nukreipia išteklių panaudojimą nuo vartotojų interesų į specialių politinių interesų tenkinimą.

Dr. *Hjalmaras Schachtas,* nuo 1923 m. iki 1930 m. buvęs Vokietijos Reichsbanko prezidentas, dar atsiminė ankstesnių ekonomistų išmintį, teigdamas: „Skola yra ne kas kita, kaip atkeltas vartojimas, kurio nebebus ateityje.“ Be to, žymus filosofas *Peteris Sloterdijkas* žurnale „*City Journal*“[1] pademonstravo stebėtinai gerą ekonomikos išmanymą:

„Šiuo metu didžiausią pavojų sistemos ateičiai kelia augantis nuo keinsizmo apsvaigusių šalių įsiskolinimas. Nepastebimai ir neišvengiamai artėjame prie situacijos, kai skolininkai vėl atsikratys kreditorių – kaip mokesčių istorijoje nuo faraonų laikų iki XX amžiaus monetarinių reformų nutiko jau ne kartą. Nauja yra tik

[1] 2010 m. žiema, vol. 20, nr. 1.

milžiniškas valstybės skolos mastas. Įkeitimai, nemokumas, monetarinės reformos ar infliacija – nesvarbu kaip, bet vėl laukia didžiulės ekspropriacijos."

Pasiremdami Japonijos pavyzdžiu, galime aiškiai pamatyti, kokios beprasmės yra skolintais pinigais finansuojamos valstybinės programos tariamam augimo stimuliavimui. Jau 19 metų Japonijos valdžia bando gigantiškomis stimuliavimo programomis ištempti šalies ekonomiką, ypač finansų sektorių, iš liūno, į kurį ji įklimpo po nekilnojamojo turto bumo 9-ajame dešimtmetyje. Tačiau Japonijos ekonomika ir toliau merdi, o valstybės skola, 1989 m. krizės pradžioje siekusi 35 procentus BVP, dabar siekia maždaug 190 procentų BVP ir yra didžiausia tarp visų pramoninių šalių. Kai kurie analitikai mano, kad iš tikro skola gerokai viršija 300 procentų. Tiek „stimuliavimo" programos, tiek bandymai „gaivinti", kurių šalys griebiasi recesijų ir depresijų metu, yra ekonominis šarlatanizmas. Tai įrodo net paprasti duomenys. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose 6-ajame dešimtmetyje bendrai valstybės skolai padidėjus vos 338 milijardais USD, prasidėjo 248 milijardus USD siekęs BVP augimas – tai atitinka 0,73 santykį. Vienas papildomas skolos doleris sukurdavo 73 centus vidaus produkto. Štai kaip santykis kito po to: 0,65 – 7-ajame dešimtmetyje, 0,59 – 8-ajame dešimtmetyje, 0,34 – 9-ajame dešimtmetyje, 0,32 – 10-ajame dešimtmetyje ir 0,17 – nuo 2000 m. iki 2008 m. Šiuo metu santykis yra 0,15. Tai reiškia, kad vienas papildomas skolos doleris dabar duoda tik 15 centų BVP augimo. Tai nereiškia, kad BVP negalėjo augti nedidinant skolos, tačiau gerai parodo, kaip beprotiška dabar bandyti gaivinti ekonomiką papildomais trilijonais skolintų dolerių. Ne kitaip ir su sena istorija apie keinsistinio valdiško išlaidavimo kurtą ekonomikos stimuliavimą nacistinėje Vokietijoje. Ekonomikos istorikas iš Berlyno *Albrechtas Ritschlas* parodė, kad nepaisant „deficitinio finansavimo" jokiu metu tarp 1933 m. ir 1939 m. Vokietijoje nebuvo savarankiško ekonomikos pakilimo. Kitaip nei rodė *M. Keyneso* modeliai, viešųjų išlaidų sukurtas paklausos impulsas neišjudino privataus vartojimo. Kaip tik priešingai – vartojimo išlaidų dalis nacionaliniame produkte nukrito nuo 75 procentų 1928 m. iki 65 procentų 1936 m. Tuo metu vokiečių pragyvenimo lygis krito ir absoliučiu, ir santykiniu matu.

Žiniasklaidoje tik labai retai kas nors parašo atvirą straipsnį

apie valstybės skolą. Todėl čia pacituosiu kelis sakinius, kuriuos drąsusis *Wolframas Weimeris* paskelbė puslapyje *stern.de* 2008 m. balandžio 14 d. (originalas pasirodė „*Cicero*“):

„Vokietijos valstybės skola pasiekė neįsivaizduojamą kafkiškos pilies dydį – ji tapo gigantomaniška to, kas anksčiau buvo pinigai, fikcija, tačiau ji vis tiek yra pakankamai galinga mus priversti nusižeminus tarnauti ateities reikalavimams /.../ Istorinė patirtis mums sako, kad laukia karas, ekspropriacija ar turto devalvacija, jei nesugebėsime nutraukti Vokietijos Federalinės Respublikos finansinio siautėjimo /.../ Dabar valstybės skola veikia ne tik kaip laikrodinė bomba. Ji taip pat rodo, kokiu lygiu tapome socialistai. Dažniausiai laikomės iliuzijos, kad Vokietija vis dar yra globalaus, neoliberalaus, plėšrūniško kapitalistinio privatizavimo pragaro centre. Tačiau vos užmetus akį į mūsų šalies balansus pasidaro aišku, kad yra priešingai. Ne didžiosios korporacijos, bet valstybė užgrobia vis didesnę nacionalinio turto dalį /.../ Valstybės skola veda prie masinės ekspropriacijos.“

2. Skola ir moralė

Atrodo, kad pastaruoju metu federalinė, regioninė ir savivaldybių viešoji skola (bei įvairių administracinių įstaigų biudžetų skolos) nebedomina nei politinės klasės, nei rašančios ir kalbančios klasės, nei pačių piliečių. Sakoma, kad skolintis yra normalu, o iš taupumo šaipomasi kaip iš archaiškos seniai praėjusių laikų dorybės. Šiais išprotėjusiais laikais, kai tik kas nors atsargiai viešojoje sferoje pabando taupyti, politikos žvaigždės tuoj sureaguoja, pasitelkdamos savo nenugalimus argumentus apie „taupymo žalą“ bei „viešųjų paslaugų mažinimą“. Beveik niekas nesupranta, kad su kiekvienu biudžeto ir skolos procentiniu punktu auga ir piliečių priklausomybė nuo valdžios. Žmonės pripranta, kad valdžia vis giliau ir giliau skverbiasi į jų gyvenimus ir kad biurokratija auga ir auga. Valstybės skola finansuojamos dovanos ir kyšiai daro vis didesnę įtaką rinkimams ir privačios sferos sąskaita plečia politinę sferą. Demokratiniai procesai tampa tiesiog begėdiškas murkdymasis, kas daugiausia išloš kito sąskaita. Galiausiai žmonės ima rūpintis tik savimi, nes būna įsitikinę, kad sumokėję tokius didelius mokesčius kitų labui padarė jau pakankamai. Šiuo metu didžiausia

valdiškų išlaidų dalis tenka paslaugoms, kurias anksčiau teikdavo šeima, bažnyčia ir privati labdara. Amerikietis rašytojas *Danas Denningas* kartą pasakė: „Terminas *visuomenės gerovė* yra tik gražesnis neatsakingumo pavadinimas. Kas neprieštarauja valstybės skolai, tas ne tik palaiko ekonomikos, kurioje gyvena, skurdinimą, bet ir savo bei visų kitų žmonių moralės ardymą."

Jei didelė visuomenės dalis ar netgi dauguma gyvena iš kitų žmonių pinigų bei darbo ir jei gavėjai būna įsitikinę, kad jiems tai ir priklauso, susiklosto ne tik kitoks požiūris į ekonomiką, darbą, nuosavybę, valstybę ir politiką, bet keičiasi ir asmenybės, charakterio struktūra. Vis mažiau vertinami nepriklausomybė, gebėjimas pasirūpinti savimi, apsirūpinti ateičiai, šeimos bendrumas, saikas, gebėjimas atsisakyti, drąsa, atvirumas bei asmeninis noras padėti kitiems. Veiksmas gali turėti moralinės vertės tik tada, kai yra atliekamas ne privertus ir ne kitų sąskaita. Asmeninė moralė (ir nėra jokios kitokios nei asmeninė!) sunyksta, kai ji pervadinama miglotais „socialiniais" terminais ir kai „socialiniai" reikalai vis labiau įtraukiami į jėgos monopolį turinčios valdžios sferą, pasižyminčią prievarta ir diktatu. Šis procesas vis spartėja, kai auga valstybės skola ir plečiasi su ja susijęs politinės klasės veiksmų laukas. Skola finansuojama gerovės valstybė demokratijos procesus pavertė tik apie save galvojančių lobistų grupių kovos lauku, o politines partijas – klasių karo organizacijomis. Sąmoningai neteisingai vartodama „draudimo", „apdraudimo" terminus, ji naikina teisę, nes išmokų gavimas neatsilyginant paslaugomis pervadinamas „teise į". Asmeninėje sferoje dalinimosi etika yra be galo svarbi, tačiau ji išsigimsta, tampa destruktyvi, jei taikoma visai visuomenei. Jos padariniai – kaip kiliminio bombardavimo, viskas sunaikinama: tiek materialinės, tiek moralinės ir dvasinės vertybės. Moralė negali būti nuolatinis, stabilus visuomenės elementas, jei gyvenimo nebesaisto normalūs ekonominiai apribojimai. Neribotų gėrybių šalyje „moralės" fenomeno nebūtų. Gerovės valstybė, pastatyta ant skolos kalno, įtikina žmones, kad jie gyvena tam tikrame rojuje.

Dar 1848 m. Prancūzijos ekonomistas *Frédéricas Bastiatas* savo knygoje „*La Loi*"[1] parodė, kad valstybei negalioja atskira moralė. Tai, ką atskiram piliečiui daryti yra nemoralu ir neteisinga, yra taip pat nemoralu ir neteisinga daryti valstybei. Tačiau valdžia

[1] „Įstatymas" – vert. past.

bando savo nusikaltimus parodyti kaip teisėtus ir naudingus veiksmus. Kas tam pritaria, taip pat yra nusikaltėlis. Jei individas neturi teisės grasindamas, naudodamas prievartą ar jėgą atimti kieno nors kito nuosavybės, tai tokios teisės neturi nei valstybė, nei dauguma. Didesnis balsų skaičius šio principo nepaneigia. Jokia žmogiška galia negali neteisingumo paversti teisingumu, o blogio gėriu. Įtikindama piliečius, kad valdiškas plėšimas, t. y. mokesčiai ir perskirstymas skolinantis, yra teisėti ir teisingi, valstybė juos paverčia savo bendrininkais. Tie patys žmonės ir privačioje sferoje vis labiau pamiršta teisingumą, sąžiningumą ir moralę. Jei valdžia vagia, kai prievarta ar grasinimais atima piliečių pinigus (o tai tikrai nusikaltimas, jei mokama ne savo noru), tai piliečiai, reikalaujantys, kad valstybė duotų jiems išmokas, užsako vagystę. „Pavyzdinis" politinės klasės elgesys šiuo atžvilgiu yra labai efektyvus ir labai kenkia pamatinei žmonių moralei.

Visa tai svarstydami turime nepamiršti, kad beribė valstybės skola, kaip ir daug kitų blogybių, gali egzistuoti tik dekretinių pinigų sistemoje, o jei pinigai būtų tikri, ji privalėtų būti gerokai mažesnė. Ne veltui profesorius *Jörg-Guido Hülsmannas* vieną iš savo puikių knygų pavadino „*The Ethics of Money Production*"[1]. Kai pinigai gaminami taip amoraliai kaip dekretiniai pinigai, kurių galima atsispausdinti bet kokį pageidaujamą kiekį, etika ir moralė pradedama ardyti įvairiais būdais, taip pat ir kaupiant skolą. Tai galioja ir kalbant apie laukinį finansinių įstaigų valdymą. Jis toks yra, nes likvidumo tvanas savaime ir pagal apibrėžimą kartu turi ir neigiamą aspektą – begalinį ne tik valstybės, bet ir įmonių bei privačių individų skolos augimą. Kai skolos spaudimas, o su juo ir baimė dėl išlikimo auga ir tampa nepakeliami, net ir iš esmės padoriems, dažniausiai garbingai besielgiantiems žmonėms kyla pagunda imtis nelegalių, nemoralių ar beatodairiškų veiksmų.

Vienas geriausių darbų apie ryškius ryšius tarp valstybės skolos ar viešųjų finansų bendrai ir vakarietiškos moralės bei vertybių nykimo yra „*Political Correctness and Public Finance*"[2] (1999 m.), kurį parašė Šiaurės Londono universiteto[3] sociologas *Dennisas O'Keefe*. Jis teigia, kad be viešo finansavimo, ypač švietimo sistemos ir gerovės valstybės, politinis korektiškumas bei panašios eks-

[1] „Pinigų gamybos etika" – vert. past.
[2] „Politinis korektiškumas ir viešieji finansai" – vert. past.
[3] Angl. „University of North London" – vert. past.

tremalios pažiūros apie rasę, lytį, multikultūrinę visuomenę ir panašius dalykus niekada nebūtų sukėlusios tiek triukšmo, nes joms tiesiog nebūtų buvę pakankamai paklausos. Socialistinės idėjos, tarp jų ir politinis korektiškumas, yra dirbtiniai viešo finansavimo kūriniai. Tokia yra ir šiandieninė žmonių priklausomybė nuo valstybės. Jei žmonėms nebereikia savo sprendimų pagrįsti savais pinigais, moralė tampa šiurkštesnė ir galiausiai išnyksta. Jau seniai žinoma, kad „lengvi" pinigai – pinigai, kuriuos galima gaminti vos užsinorėjus – skatina priklausomybę nuo socialinių išmokų. Tačiau naujesnė yra įžvalga, kad viešas finansavimas skatina atsirasti intelektualus, kurie imasi ginti šią priklausomybę bei jos išraiškas (pvz., šeimas be tėvo) ir skatinti politiškai korektišką antisocialinį mąstymą. Jie taip pat imasi įrodinėti, kad viskas, ką dauguma žmonių laiko nusikaltimu ar iškrypimu, bei viskas, ką laiko tiesa, grožiu ir gėriu, yra visiškos priešingybės. Mūsų valstybinė „švietimo visiems" sistema, vis labiau priklausoma nuo finansavimo skolinantis, suteikia iškrypusių pažiūrų pasekėjams galimybę skleisti savo idėjas taip plačiai, kaip niekad anksčiau. Jie gali privatizuoti savo veiklos naudą ir suvisuomeninti kainą. Intelekto sugedimas ir dvasinis bei moralinis nykimas, pasak *D. O'Keeffe*, yra dirbtinis mokesčių ir pasiskolintų pinigų kūrinys. Leisti neegzistuojančius (biudžeto deficitas ir valstybės skola) pinigus bei kitų žmonių pinigus yra labiausiai gundanti yda. Viešasis finansavimas yra tikrasis pragaro žemėje šaltinis.

Be to, dalinių rezervų bankininkystės sistemos, centrinių bankų bei valstybės skolos augimo sukuriamas popierinių ir kredito pinigų vandenynas ir privačius individus skatina noriau skolintis. Žmones skolintis labiausiai skatina infliacija, kurią kelia nuolatinis pinigų kiekio didinimas (pinigų kiekio didinimas **yra** infliacija, o kainų augimas – jos pasekmė). Nuolatinis dekretinių pinigų perkamosios galios mažėjimas baudžia taupančius pinigus ir apdovanoja skolininkus. Praeityje atidėti pinigų buvo efektyvus būdas taupyti neužtikrintai ateičiai. Perkamoji tų santaupų galia netirpo kaip sviestas saulėkaitoje – ji dažnai netgi išaugdavo, nes krisdavo kainos. Tai, kad ir eiliniai žmonės, net ir paprasta močiutė, galėjo kaupti ir išlaikyti santaupas be jokių žinių apie investavimą į investicinius fondus, tarptautinę akcijų prekybą ar finansų rinkas, irgi buvo labai svarbu. Palyginkite tai su šiandiena. Būtų beprotybė pensijai kaupti banknotus. Kai ateis diena, kada jų ga-

liausiai prisireiks, jie bus verti vos dalelės jų pradinės perkamosios galios – arba visai nieko. Tad skolintis individams tampa racionalia strategija, už gautus pinigus po to perkant turtą, kurio vertė žada augti kartu su infliacija. Jei anksčiau mūsų seneliai taupydavo 30 metų, kad galėtų pasistatyti namą, dabar žmonės imasi statybų iškart, vos tik pajamos ima atrodyti pakankamos skolai aptarnauti. Dažnai skolinimasis tampa finansine bei šeimynine ir asmenine nelaime. Be to, susikūrė siaubingo dydžio finansų pramonė, dėl kurios pasaulio skola išaugo astronomiškai, ir paplito finansinės ir moralinės problemos, dėl kurių dabar, atėjus krizei, žmonės labai gailisi. Nuolatinė „ligotų“ popierinių pinigų infliacija padarė žmones daug labiau nei kada nors anksčiau priklausomus finansiškai. Ši tiek viešą skolinimąsi, tiek verslo ar privačių individų skolas apimanti „skolinimosi kultūra“ reiškia, kad skolos nebelaikomos kažkuo negarbingu, jos tapo „apsukrumo“ požymiu. Priimamos ir be skrupulų išnaudojamos visos viešosios paslaugos. Visi nuolat stengiasi gauti pajamų, bandydami atsverti mažėjančią savo pinigų perkamąją galią. Visa tai skatina žmones pamiršti savo moralinius stabdžius valstybės skolos, viso savo gyvenimo finansavimo skolintais pinigais bei neatsakingos finansų akrobatikos klausimais.

Nesvarbu, ar tai laikome teigiamu, ar neigiamu dalyku, bet negalima nepaminėti, jog ekonominė depresija sukelia ne tik struktūrinius ir finansinius, bet ir moralinius pokyčius. Tai nereiškia, kad visuomenei skęstant vis gilyn į skurdą, nemoralumas negali įgyti neįsivaizduojamų formų ir mastų; gali kilti karų ir neramumų, revoliucijų ir maištų, padaugėti nusikalstamumo ir smurto, sugedimo ir apgavysčių.

Infliacija ir defliacija

1. Infliacija

Kadangi mąstome žodžiais, aiškiai mąstyti galime tik tada, kai mūsų vartojami terminai yra aiškiai apibrėžti. Todėl pakartosiu senųjų ekonomistų vartotą infliacijos apibrėžimą: infliacija – tai pinigų kiekio didėjimas. Šios infliacijos pasekmę – prekių kainų augimą – ekonomistai anksčiau vadindavo „kainų kilimu“ arba „kainų infliacija“. Dabar, iškraipant kalbą, kainų augimas vadinamas infliacija, taip nukreipiant dėmesį (tikriausiai tam kalba ir iškraipoma) nuo kainų infliacijos priežasčių. Patirtis rodo, kad „normaliu“ metu kainų infliacija atsilieka nuo infliacijos maždaug vieneriais metais. Nors kai kurie vyraujančios krypties ekonomistai laikosi neįtikėtinos nuomonės, kad jau keletą metų beveik nebėra ryšio tarp pinigų kiekio ir kainų augimo, tačiau atidžiai surinktoje statistinėje analizėje šių parametrų koreliacija yra beveik tiksliai vienas prie vieno (pvz., 2007 m. pavasarį „Institut für Weltwirtschaft“[1] Kylyje, Vokietijoje, atliktas tyrimas). Tai reiškia, kad jei pinigų kiekis padidėja, pavyzdžiui, dešimt procentų, tai po metų kainų lygis irgi pakyla dešimt procentų. Žinoma, ne visos kainos pakils vienodai, kai kurių prekių ir paslaugų kainos gali netgi nukristi arba pakilti gerokai daugiau nei vidurkis. Tačiau statistinis vidurkis rodo, kad realybėje šie parametrai juda kartu.

Vis tik prasidėjus hiperinfliacijai koreliacija tarp pinigų kiekio ir kainų lygio labai pasikeičia. Pavyzdžiui, taip buvo ir 3-ojo dešimtmečio hiperinfliacijos Vokietijoje metu (žr. Bruno Banduletas, 2009; Dr. B. Banduletas yra geriausias Vokietijos ekspertas aukso klausimu). Nuo 1914 m. iki 1918 m., Pirmojo pasaulinio karo metais, pinigų kiekis išaugo 340 procentų, o kainos padidėjo tik 139 procentais. Kainos atsiliko nuo pinigų kiekio ir tarp 1918 m. lapkričio mėn. ir 1919 m. liepos mėn. Tarp 1919 m.

[1] Pasaulinės ekonomikos institutas – vert. past.

rugpjūčio mėn. ir 1920 m. vasario mėn. kainos prisivijo ir padidėjo 185 procentais, nors pinigų kiekis didėjo tik 33 procentais. Nuo 1921 m. rugpjūčio mėn. iki 1922 m. liepos mėn. kainos šovė aukštyn 635 procentais, o pinigų kiekis padidėjo 149 procentais. Taigi, pirmame etape pinigų kiekis augo sparčiau nei kainos, o antrame etape – priešingai. Dar 4-ajame dešimtmetyje, stebėdamas Didžiąją depresiją, *Henry Hazlittas* suprato, kad ankstyvuose infliacijos etapuose kainos kyla lėčiau nei auga pinigų kiekis, nes žmonės vis dar tiki perkamosios galios stabilumu. Tačiau kainų infliacijai pasiekus tam tikrą tašką, lūkesčiai pasikeičia. Nuo tada pinigų vertė krenta greičiau nei yra didinamas pinigų kiekis. *H. Hazlittui* tai pasirodė panašu į savo uodegą gaudantį šunį. Tai yra kelias į hiperinfliaciją.

Tokios keistos nuomonės, kad nebėra ryšio tarp pinigų kiekio infliacijos ir kainų augimo, ekonomistai šiandien tikriausiai laikosi dėl Kinijos eksporto fenomeno bei globalizacijos bendrai, nes per pastaruosius šešiolika metų visa tai labai sumažino kainas. Pinigų tvanas užliejo ne prekių, o turto rinkas (turto infliacija). Žinoma, pagrindinės srovės ekonomistai nepastebėjo nei slaptos prekių kainų infliacijos (t. y. to, kad kainos nenukrito, nors turėjo labai sumažėti), nei atviros turto kainų infliacijos. Tai siaubinga klaida, nes net ir slapta kainų infliacija iškreipia rinkos struktūras, o turto infliacija pati save augina. Pavyzdžiui, kai kyla būsto kaina, galima išduoti didesnes būsto paskolas. Už šias paskolas galima pirkti akcijas. O kai jų kaina kyla, jomis galima garantuoti skolinimąsi ir įsigyti draudimo fondo dalį ir t.t. Taip netikras beribis turtas auga lygiagrečiai su beribėmis skolomis, kol galiausiai ši piramidė subyra. Be to, nepastebėta lieka šiuo metu siautėjanti kainų infliacija. Kadangi infliacija klaidingai apibrėžiama kaip „kainų augimas“, o daugumos prekių kainos dabar neauga arba auga nepastebimai, žmonės mano, kad kylančių kainų fronte ramu. Tačiau iš tikro, sprogus turto burbului, kainos turėtų staigiai kristi. Kadangi tai nevyksta, manome, kad paslėpta kainų infliacija šiuo metu labai išplito ir išaugo – prisiminkite panašius 3-ojo dešimtmečio įvykius.

Ganėtinai keista, bet daugumai žmonių kainų infliacija atrodo natūralus reiškinys – kaip orai. Beveik niekas nežino ir netiki, kad infliacija specialiai sukeliama ir kad yra jos pageidaujančių. Be to, jos mastai beveik visada nuvertinami, išskyrus hiperinfliaciją. Kai tariamą valiutų stabilumo čempionę Vokietijos markę

palaidojo euras, jos perkamoji galia siekė ne daugiau nei penkis procentus pradinės jos įvedimo vertės 1949 m. O kaip kito euro perkamoji galia nuo jo įvedimo prieš dešimt metų, kiekvienas mato pats, pirkdamas kasdienes buities prekes. Jei ji būtų likusi tokia pat, visos prekės turėtų kainuoti pusę tiek, kiek anksčiau kainavo Vokietijos markėmis (nes keitimo santykis buvo beveik tiksliai du su vienu). Tačiau iš tikro didžiuma kainų eurais dabar didesnės nei keitimo metu buvo kainos markėmis, o tai reiškia, kad įvyko didesnė nei 100 procentų kainų infliacija. Taigi, metinis kainų infliacijos lygis yra ne tarp vieno ir dviejų procentų, kaip oficialiai skelbiama, bet dešimt ar daugiau procentų. Kaip ir visur kitur, oficialioji statistika Jungtinėse Amerikos Valstijose irgi gerokai iškraipyta. Jei laikotarpiui tarp 2001 m. ir 2009 m. pritaikytumėme oficialią, iki *Billo Clintono* kadencijos taikytą skaičiavimo metodiką, gautume nuo dviejų iki keturių procentinių punktų didesnius kainų indeksus nei skaičiuojama dabar. Dėl didelio visuomenės neišmanymo kalta ir žiniasklaida. Vienas iš daugelio pavyzdžių: 2008 m. rugpjūtį, kai kainų infliacija Zimbabvėje artėjo prie aštuonių tūkstančių procentų, didelė žiniasklaidos agentūra skelbė, kad to priežastis yra tada jau devintus metus vykusi recesija, dėl kurios nuolat kilo maisto, kuro ir importinių prekių kainos. Niekas neminėjo, kad pabaisa *Robertas Mugabe* dieną naktį spausdino pinigus ir buvo atėmęs žemę iš baltųjų ūkininkų, darbščiausių šalies turto kūrėjų. Tad kaltas oras ir recesija. O skurdas, kaip dauguma vadinamųjų intelektualų žino, kyla iš nepritekliaus.

Kitų popierinių valiutų devalvacija dažnai vyksta net greičiau. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose iš perkamosios 1976 m. dolerio galios vos po penkerių metų, 1981 m., liko tik 63 centai. O devalvuotas 1990 m. doleris 2006 m. viduryje, taigi tik po 16 metų, vėl tebuvo vertas 64 centų. 1913 m. (kuomet buvo įkurtas FED) doleris dabar vertas tik varganų 4 centų. Ir tokie pokyčiai įvyko nepaisant to, kad didžiuma kainų labai nukrito. Pavyzdžiui, per pastaruosius dešimt metų telefono paslaugos, kompiuteriai ir jų programinė įranga atpigo 40–65 procentais. Atidus stebėtojas gali patvirtinti, kad kainos krito ten, kur rinkos laisvos, ir kilo tuose sektoriuose, kuriuose valdžios intervencija ryškiausia (pvz., stipriai reguliuojamose medicinos ir švietimo sistemose).

Palyginkime šiuos pokyčius su auksinių pinigų perkamosios galios raida Didžiojoje Britanijoje. Antrojo pasaulinio karo pradžioje vartojimo kainos buvo žemesnės nei prieš 139 metus, 1800 m. O tarp 1210 m. ir 1940 m. – per 730 metų laikotarpį – jos kilo vidutiniškai mažiau nei 0,4 procento per metus. Nepaisant valdovų karų bei žygių pasauliui užkariauti, sąlygiškai laisva rinka užtikrino tokį pastovumą, nes pinigų pasiūlos stabilumą garantavo auksiniai pinigai. Per pastaruosius šimtą metų prekių kainos turėjo sparčiai kristi, nes Vakaruose nuo pramonės revoliucijos labai augo produktyvumas. Tad net ir tie keli statistikai, kurie bando gauti nesuklastotus duomenis, skaičiuodami paskutinių 50 ar 100 metų infliaciją, vis tiek gerokai apsirinka, nes nepaiso potencialaus kainų kritimo, kuris būtų vykęs, jei pinigai būtų buvę tikri.

Kainų infliacija gali vykti net ir tada, kai prekių kainos nesikeičia ar netgi kai krenta. Pavyzdžiui, kainos būtų žemesnės ar nuolat kristų, jei nebūtų centralizuotai didinamo pinigų kiekio. Kainų lygio statistikoje neatsižvelgiama į potencialų kainų kritimą. Tačiau jei norime įvertinti tikrąjį ekspansinės pinigų politikos poveikį visoms kainoms, turime įtraukti ir potencialų kainų sumažėjimą, kuris būtų vykęs, jei nebūtų centrinės pinigų politikos. Pinigų politika kainų lygį paveikia dvejopai: dėl pinigų dauginimo kainos kyla, be to, dėl ekspansinės monetarinės politikos neįvyksta potencialus kainų mažėjimas. Ekonomikos profesorius *Markas Brandly* skaičiuoja, kad JAV vartojimo kainų indeksas, 2005 m. siekęs 195,3, būtų siekęs tik 5,8, jei nuo 1959 m. pinigų kiekis būtų nedidintas. Taigi, pagal *M. Brandly* skaičiavimą, vartojimo kainos pakilo 34 kartus daugiau, nei būtų pakilusios, jei nevyktų monetarinė ekspansija. 2005 m. mėsainis būtų kainavęs 12 centų, užuot kainavęs 4 USD, o 20000 USD kainuojantis automobilis būtų kainavęs tik 600 USD. Juk turtas ir gerovė – ne pinigų kalnai (kitaip kiekvienas vargšas Zimbabvės gyventojas būtų turtuolis, juk turi milijardais ir trilijonais pažymėtų banknotų), o tai, ką galima nupirkti už šiuos pinigus. O tai lemia esamo pinigų kiekio ir gėrybių kiekio, gaminamo santaupomis sukurtu kapitalu, santykis (= perkamoji galia). Būtent todėl infliacija teisingai apibrėžiama kaip pinigų ir kredito kiekio augimas, lyginant su esamu prekių ir paslaugų kiekiu. Tad prekių kainų augimas tėra šio proceso pasekmė.

Sąnaudų sukeltos[1] infliacijos teorija atkakliai gyvuoja jau keletą kartų. Tai fantazija. Ši teorija buvo paneigta maždaug 1870 m. Ekonomistai *Carlas Mengeris, Léonas Walrasas* ir *Williamas S. Jevonsas*, kiekvienas nepriklausomai nuo kitų priėjo tą pačią išvadą – kainų infliaciją visuomet sukelia paklausa, ypač monetarinė paklausa, ir tikrai ne augančios gamintojų sąnaudos, išskyrus atvejį, kai pačias sąnaudas kelia infliacija. Puikus Amerikos ekonomistas *Gary Northas* tam surado gerą pavyzdį: „Kainos ekonomikoje auga dėl tų pačių priežasčių, dėl kurių jos auga ir aukcione, kuriame dalyvauja pinigų klastotojai." Faktas, kad centriniai bankai kelia infliaciją kurdami pinigus, kuriuos komerciniai bankai daugina dalindami dekretinių pinigų paskolas. „Monetarizmo tėvas" *Miltonas Friedmanas* nenuilsdamas kartojo, kad „[kainų] infliacija visur ir visuomet yra monetarinis fenomenas". Kita klaidinga teorija teigia, kad kainų infliacija yra neatsiejama nuo ekonomikos augimo. Tačiau iš tikro yra priešingai. Didesnė gėrybių pasiūla dažniausiai reiškia, kad kiekvienas prekės vienetas kainuoja pigiau. Kalbos, kad kainų augimą skatina didesnės kuro kainos, taip pat yra klaidingos. Jei žmonės turi daugiau išleisti kurui, jie turės mažinti išlaidas kitoms prekėms, ir dėl to tų kitų prekių kaina kris. Kainų lygis (visų prekių kainų suma) nekyla, jei viena konkreti prekė ar kelios konkrečios prekės pabrangsta ne dėl infliacinių priežasčių, pvz., padidėjus paklausai.

Bet kuriuo atveju kainų lygis negali kilti, jei nedidėja pinigų kiekis, kaip ir vandens lygis vonioje kilti negali, jei kas nors nepila daugiau vandens. Kainas visuomet kelia monetarinė infliacija, pinigų pasiūlos augimas dėl pinigų spausdinimo ar kredito didinimo. Pinigų apyvartos greičio padidėjimą, galintį paspartinti kainų infliaciją, pati kainų infliacija ir sukelia. Kai kainos auga nuolat ir pastebimai, pinigai išleidžiami greičiau, o gavėjas pats savo ruožtu skuba už juos greičiau ką nors nusipirkti. Palyginti nauja įžvalga yra tai, kad apyvartos greitis išimtiniais atvejais gali mažėti net ir tada, kai pinigų kiekis auga. Taip būna, kai dėl krizės prarandama daug turto. Nors centrinis bankas be sustojimo gamina pinigus, žmonės ima mažinti išlaidas, jei jų investicijų vertė krenta arba jei jie netenka atlyginimo. Tačiau kai baigia griūti šie iliuziniai turtai, pinigų apyvartos greitis vėl pakyla, ir tuomet pagal milžiniš-

[1] Angl. cost-push theory of inflation – vert. past.

ką pagamintą pinigų kiekį atitinkamai paspartėja kainų infliacija. Dažnai klaidingai manoma, kad dėl kylančių kainų kalti verslininkai ir korporacijos (arba kapitalistai ir kapitalizmas). Šiuos mitus skleidžia daug politikų. Tai didžiausia nesąmonė, taip nėra, bent jau kol veikia konkurencija ir kur ji nėra politinėmis priemonėmis ribojama. Atpirkimo ožio paieškos dažnai tampa priemone nukreipti dėmesį nuo tikrųjų kaltininkų, šiuo atveju nuo dekretinių pinigų ir centrinių bankų. Tad galime šiek tiek kitaip pakartoti anksčiau pateiktą apibrėžimą: infliacija yra pinigų pasiūlos ir kredito augimas lyginant su esamu prekių ir paslaugų kiekiu, po to sukeliantis bendrą gėrybių kainų augimą. Vienintelė kainų infliacijos priežastis yra centrinių bankų ir skolinančių komercinių bankų vykdomas pinigų kiekio didinimas. Niekas daugiau. O taip didinti pinigų kiekį skatina politiniai veiksniai.

Infliacija yra apgavystė. Apgaulė prasideda vos pradėjus veikti dekretinių pinigų sistemai, nes joje naudojami suklastoti pinigai. Kai pinigais buvo auksas ir sidabras, pasipelnyti kitų sąskaita norintys klastotojai į monetas įmaišydavo pigesnių metalų. Tai – klastojimas ir apgaulė. Valdžiai įvedus dekretinius pinigus, kuriuos galima neribotai dauginti ir jais vilioti rinkėjus bei plėsti valdžios aparatą, vėl atsirado galimybė, kaip ir ankstesnių klastojimų atveju, praturtėti sumenkinant visų kitiems žmonėms priklausančių pinigų vertę. Plėšrūnai nugalėtojai vienoje pusėje, ir nekaltos aukos kitoje. Abiem atvejais vyksta tas pats – pinigų klastojimas ir apgavystė. Be to, nuo niekuo nepadengtų pinigų sistemos neatsiejama infliacija ir kainų augimas didina prarają tarp turtingųjų ir vargšų. Žemų palūkanų normų politika, vykdoma siekiant padidinti pinigų kiekį, mažina kapitalo naudojimo kainą lyginant su darbo kaina ir kelia turto kainas, o uždirbantieji mažas algas ir pensininkai negali apsiginti nuo perkamosios galios nykimo. Profesorius *Thorstenas Polleitas* teigia: „Tai naikina laisvę, nes apkaltinama laisva rinka, nors kaip tik laisvosios rinkos taisyklės pažeidinėjamos.“

Infliacija dar ir kitais būdais nesąžiningai perskirsto turtą. Tie, kas pirmieji gauna naujus pinigus (pvz., valstybės tarnautojai) išlošia, nes gėrybių kainos pakyla tik po kurio laiko, tad anksčiausiai gavę pinigus žmonės perka už dar nepakitusias kainas. Pralošia visi vėlesnieji pinigų gavėjai (ypač pensininkai bei nekintamas pajamas turintys asmenys), nes kainos po truputį ima kilti. Tačiau galiausiai pralaimi visi, nes nuolatinis pinigų pasiūlos didinimas

išpučia didžiulius burbulus, kurie galiausiai sprogsta ir nušluoja turto vertę bei santaupas (tokį poveikį sukelia ir dėl nuolatinio perkamosios galios mažėjimo nuolat vykstanti devalvacija) bei padidina nedarbą ir visiems sukelia rimtų sunkumų. Prie to prisideda ir savaiminė pajamų mokesčio progresija. Nominaliai augant atlyginimui, jų gavėjai patenka ant aukštesnio progresinių mokesčių laiptelio, nors reali jų atlyginimo vertė nepadidėja (ar padidėja mažiau nei nominali). 1958 m. aukščiausias mokesčių laiptelis Vokietijoje buvo 20,8 karto aukščiau nei vidutinis paprasto darbuotojo bruto darbo užmokestis (tuo metu buvęs 2700 EUR per metus). 1983 m. aukščiausias laiptelis jau buvo tik 3,9 karto didesnis (tuo metu16776 EUR per metus). O 2007 m. aukščiausias laiptelis buvo tik 1,9 karto didesnis nei vidutinė bruto paprasto darbininko alga (27156 EUR per metus). Pinigų vertės nykimas blogas dar ir tuo, kad skolininkams nesąžiningai sumažėja skola, o kreditoriai taip pat nesąžiningai patiria nuostolių.

Vis tik blogiausias infliacijos finansinis padarinys yra tai, kad ji galiausiai visiškai sužlugdo valiutą, ir valstybė bankrutuoja arba atlieka valiutos reformą, o tuomet visi netenka savo monetarinio turto. Dekretinių pinigų sistemoje valdžia naudoja infliaciją ir sporadiškas valiutos reformas kaip sisteminius skolos mažinimo metodus, tad šie reiškiniai iš esmės yra sistemos dalis. Tačiau kiti tai lydintys fenomenai yra daug žalingesni nei finansinė našta ar pinigų nuvertėjimas – tai moralės ir socialinės tvarkos nykimas, dažnai pasibaigiantis chaosu ir revoliucija, o galiausiai totalitarizmu. Žmonijos istorijoje yra daug tokių pavyzdžių. Tarpusavyje susiję militarizacijos, infliacijos bei per didelių mokesčių fenomenai buvo pagrindinės Romos imperijos žlugimo priežastys (rekomenduoju paskaityti *Edwardo Gibbono* „*Decline and Fall of the Roman Empire*“[1]). Infliacija visuomet yra aiškus civilizacijos nykimo ženklas. Rytų Romos imperija (Bizantija) už savo merdinčią pirmtakę Vakarų Romos imperiją pragyveno tūkstančiu metų ilgiau, nes ji vienintelė tūkstantį metų turėjo auksinius pinigus. Prancūzijos revoliucija (kuri tikrai nebuvo „šlovinga“, paskaitykite *Edmundą Burke*) taip pat pratrūko infliacijos ir valstybės bankroto kontekste. Tik dėl bankroto karalius sušaukė generalinius luomus, kurių priesaika teniso aikštyne tapo revoliucijos pradžios pranašu.

[1] „Romos imperijos nuosmukis ir griūtis“ – vert. past.

Ir Vokietijos istorijoje nacių diktatūros katastrofa būtų buvusi neįmanoma, jei prieš ją nebūtų buvę hiperinfliacijos ir valiutos reformos, dėl kurių vidurinioji klasė, stabilizuojanti visuomenės dalis, nuskurdo ir dėl to persisunkė pagieža bei palinko į radikalizmą. Tai labai prisidėjo prie Veimaro respublikos atmetimo ir žlugimo. Milžiniškos Amerikos centrinio banko vykdytos infliacijos sukelta Didžioji depresija ir jos suformuota bedarbių armija tapo revoliucinio įkarščio, iškėlusio NSDAP režimą į valdžią, šaltiniu. Austrijos rašytojas *Stefanas Zweigas* savo biografijoje rašė: „Niekas vokiečių taip neįskaudino, taip nepripildė neapykantos, taip neparengė Hitleriui, kaip infliacija." Kainų infliacija – tai ne tik perkamosios galios mažėjimas, ji ardo ir žmonių charakterį. Britas psichiatras *Theodore'as Dalrymple'as* rašė:

„[Infliacija] ne tik susilpnina tradicines buržuazines dorybes, bet jas paverčia absurdiškomis, netgi apverčia. Protingumas tampa neprotingumu, taupumas tampa nesirūpinimu ateitimi, blaivumas tampa niūrumu, kuklumas tampa ambicijų stygiumi, gebėjimas valdytis tampa savojo „aš" išdavyste, kantrybė tampa nenuovokumu, pastovumas tampa nerangumu – visa išmintis tampa kvailybe. Ir aplinkybės įtraukia beveik visus."

Gerai finansiškai gyventi gali tik gaunantieji garantuotą valdišką indeksuojamą atlyginimą (biurokratai, valstybės tarnautojai ir funkcionieriai), nes šios pajamos šiek tiek apsaugomos nuo infliacijos. Tačiau jų skaičius auga, ir jie darosi vis labiau priklausomi nuo valstybės. Tai taip pat ardo charakterį. Infliacija nėra tik monetarinis fenomenas, ji turi liūdnų pasekmių žmogaus psichologijai.

Šioje greitai „Didesniąja depresija" (didesne nei 4-ojo dešimtmečio Didžioji depresija) tapsiančioje krizėje, sukeltoje dabartinio ir ankstesnių infliacinės ekspansijos etapų bei jų atnešto popierinių ir kreditinių pinigų tvano, žmonės vėl ims nepasitikėti laisva rinka ir vis labiau patikės socialistinėmis, prieš laisvę nuteikinėjančiomis pavydo ir neapykantos sirenų dainomis. Krentant pinigų vertei nunyks vidurinioji klasė, todėl politikos šarlatanai sulauks vis daugiau palaikymo. Prasidės chaosas, maištai, išaugs nusikalstamumas, galbūt net kils pilietiniai karai, ir visa tai paruoš kelią politiniam totalitarizmui. „Kaip audros pranašas albatrosas, – rašė *Ortega y Gassetas*, – kai tik prasideda krizė, horizonte pasirodo veiklos žmogus" („veiklos žmogus" jam reiškia diktatorių, pradėsiantį „grįžimą į barbarybę"). Dauguma žmonių apie monetarinę ir fi-

nansinę sistemą nesupranta nieko arba tik labai mažai. Gilėjant ekonominiam skurdui, jie patikės politinių propagandistų šūkiais apie godžius spekuliantus bei nepasotinamus vadybininkus ir ims remti kaip tik tuos politikus, kurie, kaip paaiškėja atidžiau pažiūrėjus, yra kalti dėl skurdo. Taip yra todėl, kad politikų sukurta nuolatinė infliacija bei iš jos kylantis pinigų pasiūlos išjudintas bumas skatina klaidingą elgesį. Tuomet beveik visi visų visuomenės lygių žmonės ima prarasti realybės jausmą, ugdomas išlaikytinio mentalitetas, plinta apgailėtinas materializmas bei žlunga moralė. Taip jau yra – tie, kurie labiausiai prisideda prie bumo, prie Babelio bokšto, statomo iš netikrų pinigų ir netikro turto (skolos), pirmieji praranda realybės suvokimą.

Didelių nuoskaudų kėlimas ir kaltės suvertimas kitiems praktiškai yra politikos esmė. Amerikietis ekonomikos profesorius *Gary Northas* šį fenomeną vadino „godaus niekšo ekonomika“. Beveik visos politinės ekonominės priemonės yra taip sukuriamos, kad tarp žmonių sukeltų konfliktą. Pavyzdžiui, kai valdžia įveda nuomos mokesčio apribojimus, o nuomotojai po to nebesirūpina priežiūros darbais, nes nuomoti nebėra pelninga, nuoskaudų ir ginčų kyla tarp nuomotojų ir nuomininkų. Nuomotojai laikomi „godžiais niekšais“. Arba (kaip yra Vokietijoje) kai darbuotojai nežino, kad darbdavio mokamas pajamų mokestis bei socialinio draudimo įmokos iš tikro yra jų bruto atlyginimo dalis ir kad jų tikrasis atlyginimas (taigi ir darbo kaina) yra beveik dvigubai didesnis nei jiems išmokamas neto atlyginimas, verslininkai įgyja godžių kiaulių reputaciją. Iš tikro godūs niekšai yra politikai ir partijos, kurie įveda tokias priemones. Kad įgytų galios, jie suvilioja rinkėjus tariama nauda, galiausiai tampančia žala, už kurią susimokėti turi patys tariamosios naudos gavėjai. Tačiau žmonių akyse godūs pasirodo tie, kam tenka šiuos įstatymus įgyvendinti, ir jie savo nuomininkų ir darbuotojų akyse atrodo niekšai. Tas pats galioja mokesčiais ir rinkliavomis apkrautoms prekėms, minimaliai algai, akcizo mokesčiams bei beveik visiems kitiems teisiniams rinkos dalyvių laisvės sudarinėti sutartis pažeidimams. Tas pats pasakytina ir apie mums dabar labiausiai rūpimą infliaciją. Nors ją pradeda ir vykdo politinė klasė ir centrinis bankas, dėl skaudžių pasekmių, įskaitant ir amoralumą, apkaltinami tariami „godūs niekšai“ versle, turtingieji, nekilnojamojo turto savininkai, spekuliantai bei finansinio turto valdytojai. Per politinę propagan-

dą šiuos kaltinimus žarsto tikrieji kaltininkai – valdžios ištroškę, sinekūrų besidairantys politikai. Tai įsiutina žmones ir sukuria gerą terpę politiniams neapykantos ir pavydo šūkiams. Tai supriešina ir sukelia konfliktą tarp skirtingų žmonių grupių, tai senas valdžios įrankis – „skaldyk ir valdyk“. Deja, tik nedaug kas kada nors iš tikro supras, kas šiame blogio žaidime yra godūs niekšai ir kas iš ekonominės ir finansinės žalos gauna daug naudos revoliucijai bei totalitarinei politikai.

Nors žymiausias ekonomistas *Johnas Maynardas Keynesas* (lordas *J. Keynesas*) gerai suvokė, kokia apgaulinga ir pavojinga yra infliacija, jo paties teorija remiasi sąmoningu šios apgaulingos priemonės naudojimu. Kadangi didelės krizės metu atlyginimai turi nukristi, o profesinės sąjungos to neleidžia, *J. Keynesas* manė, jog būtina sukelti infliaciją. Tuomet kainoms nuolat kylant, atlyginimai su jomis nespėtų. Kitaip sakant, nors nominalūs atlyginimai ir nekristų, realūs atlyginimai (perkamoji atlyginimo galia) bei įmonės reali darbo kaina tikrai kristų. Be to, tai padėtų išvengti didesnio nedarbo, taigi padėtų ekonomikai atsigauti. Prancūzijos ekonomistas *Jacquesas Rueffas* anksti suprato, kokių siaubingų padarinių turėtų šis apgaulingas keinsistinis planas „tyliai ir slapta“ mažinti atlyginimus, tariamai turintis įveikti nedarbą. Jis pavadino tai „atlyginimų mažinimu be nuoskaudų“. Vėliau ši pasaka, kad nuosaiki infliacija yra naudinga darbuotojams, Filipso kreivės pavidalu pateko į pagrindinės ekonomikos srovės kanoną. Nobelio premijos laureatas *Friedrichas A. von Hayekas* šią pavojingą ir klaidingą teoriją paneigė 1972 m. parašytame straipsnyje „*A Tiger by the Tail: The Keynesian Legacy of Inflation*“[1]. Tačiau tik vėliau, kai priešingai, nei numatė *J. Keyneso* teorija, tuo pačiu metu pasireiškė ir infliacija, ir nedarbas (šis reiškinys vadinamas „stagfliacija“), kai kurie ekonomistai pradėjo šia teorija abejoti.

Tad *J. Keynesas* nesibodėjo rekomenduoti apgavystę, nors kitur jis rašė:

„Sakoma, jog *Leninas* yra pareiškęs, kad geriausias būdas sunaikinti kapitalistinę sistemą yra nuvertinti jos valiutą. Nuolatinės infliacijos procesu valstybė gali tyliai ir nepastebimai konfiskuoti didelę piliečių turto dalį /.../ *Leninas* tikrai buvo teisus. Nėra subtilesnės ir geresnės priemonės apversti visuomenės pamatus nei va-

[1] „Tarsi už uodegos pagavus tigrą – keinsistinės infliacijos palikimas“ – vert. past.

liutos nuvertinimas. Šiame procese naikinimui pasitelkiamos visos nematomos ekonomikos dėsnių jėgos, ir tai daroma taip, kad to nesuprastų nė vienas iš milijono."

Daugelio žmonių nuostatos yra ne mažiau prieštaringos nei *J. Keyneso*. Pavyzdžiui, nors vokiečiai per vieną amžių patyrė tiek atvirą, tiek slaptą hiperinfliaciją bei dvi valiutos reformas ir vis dar turėtų giliai jausti apokaliptiškas pirmosios didžiosios infliacijos pasekmes, jie vis tiek, ne mažiau nei kitų šalių žmonės, mėgsta infliaciją – bent jau „truputėlį" infliacijos. Kaip jau buvo minėta diskusijoje apie dekretinius pinigus, beveik visi žmonės yra vienodai gerai nusiteikę nuosaikios kainų infliacijos atžvilgiu. Visiems, taip pat ir ekonomistams bei politikams, atrodo, kad tai „kažkaip" palengvina gyvenimą, galimybes uždirbti bei galimybes užsiimti verslu. Kurį laiką taip iš tikro gali būti, tačiau reikalai greitai pablogės. Už ilgalaikę ir galiausiai beveik visuomet greitėjančią infliaciją žmonės yra priversti sumokėti didelę finansinę, ekonominę ir dažniausiai politinę kainą. Jie sumoka netekdami turto, netekdami santaupų ir pensijų, netekdami laisvės ir saugumo, o neretai tenka sumokėti ir didžiausią kainą – savo gyvybę.

2. Defliacija

Kaip ir infliacijos, defliacijos terminą gaubia tokia pat sąmoningai sukurta painiava. Tad pradėsime nuo išsiaiškinimo. Defliaciją ekonomistas teisingai apibrėžtų kaip pinigų kiekio susitraukimą arba pinigų pasiūlos sumažėjimą. Kainų kritimas yra ne tas pats, kas defliacija; dažniausiai tai yra jos pasekmė. Žinoma, kai kurių prekių kainos gali mažėti dėl kitų priežasčių, pavyzdžiui, mažėjančios paklausos, didėjančios pasiūlos arba abiejų veiksnių kartu. Kai kuriose srityse produktų kainas gali mažinti ir techninė pažanga. Tačiau visuotinis, greitas kainų kritimas įmanomas tik tada, kai susitraukia pinigų ir kredito kiekis ir (arba) sumažėja pinigų apyvartos greitis, nes tai tas pats, kas pinigų kiekio apyvartoje sumažėjimas.

Esant aukso ar sidabro standartui pinigų pasiūlos defliacija yra labai menkai tikėtina. Kadangi ieškoti brangiųjų metalų brangiai kainuoja ir ilgai užtrunka, iš jų kalamų ar jais padengtų pinigų kiekis negali išaugti staiga ar nenatūraliai daug. O kai augimas lėtas, bet koks susitraukimas taip pat nebūtų milžiniškas. Kai vyrauja

aukso ir sidabro pinigai, produktyvumo augimas mažina kainas. Tuomet daugiau prekių ir paslaugų tenka tam pačiam pinigų kiekiui, dėl to kainos nuolat palaipsniui mažėja. Įprastai techninės naujovės, geresnis kapitalo panaudojimas, geresnis gamybos organizavimas bei konkurencija tarp prekių ir paslaugų tiekėjų užtikrina, kad kainos krenta palaipsniui, bet nuolat. O žemesnės kainos reiškia, kad žmonės tampa turtingesni, nes savo turimais pinigais jie gali daugiau nupirkti. Tokios tendencijos buvo matomos visada esant aukso standartui, išskyrus tada, kai vykdavo karai. Taigi kainų defliacija visiems yra naudinga. Tačiau defliacija, kaip pinigų kiekio susitraukimas, visuomenei nėra naudinga, nes dėl mažėjančio pinigų kiekio kyla krizės. Vadinasi, tikri pinigai skatina naudingą kainų defliaciją, o dekretiniai arba suklastoti pinigai nuolat kelia blogos defliacijos pavojų (skaitykite *Gary Northą*).

Prašau atkreipti dėmesį, kad ryški defliacija galima tik po anksčiau vykusios milžiniškos infliacijos. Bet ir tuomet abejotina, ar smarkus kainų kritimas yra neigiamas reiškinys, nes atidžiau pažiūrėjus paaiškėja, kad tai vienintelis vaistas prieš tai buvusiems patologiškiems ekscesams gydyti. Jau seniai centriniai bankai ir ekonomistai mus įspėja apie defliacijos pavojų. Tačiau mes džiaugdavomės, jei tik kainos krisdavo. Jei bent kai kurių prekių ir paslaugų kainos nebūtų kritusios, mūsų valiutos perkamoji galia bei gyvenimo kokybė būtų daug žemesnė. Puikus Amerikos ekonomistas *Llewellynas H. Rockwellas, Jr.* kartą iškėlė klausimą: „Ar defliacija apsunkina verslą?“ ir iškart pateikė atsakymą:

„Žinoma, taip. Mažmenininkai nebegali taip ilgai laikyti prekių. Norint išlaikyti pelningumą, reikia nuolat diegti naujoves, kruopščiai stebėti ir mažinti sąnaudas bei nuolat stebėti konkurenciją. Defliacinėje aplinkoje vartotojai tikisi puikių paslaugų, jie už savo dolerį nori gauti daug /.../ Kodėl mums tai turėtų nepatikti? Jei norime, kad ekonomikoje būtų kuo mažiau iššvaistoma, kad žmonės būtų aptarnaujami, kad vartotojas būtų laikomas karaliumi, verslas veiktų efektyviausiai, kad būtų taikomos naujovės, tai tik į gera. Defliacija niekam nekenkia, išskyrus nenorinčius rimtai dirbti, kad užsitarnautų savo pelną.“

Tai netiesiogiai galioja ir politikams. Jei dėl augančios pinigų perkamosios galios valdžia turėtų nuolat mažinti išmokų gavėjams mokamas sumas, tokie politikai per artimiausius rinkimus netektų postų. Be to, yra daug perskirstomųjų išmokų, kurių neįmanoma

sumažinti. Pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstijose valstybinė pensija automatiškai koreguojama, jei dėl infliacijos kyla pragyvenimo kaina, tačiau nėra teisinių galimybių pensijas mažinti dėl kainų defliacijos. Tad jei kainos kristų, valstybės išmokų reali vertė augtų. Kita vertus, kai kainos kyla, valdžios pareigūnai gali vis didinti išmokamas sumas ir atrodyti geradariai, nors iš tikro išmokos nedidėja, nes gavėjai už jas negali nieko daugiau nupirkti. Būtent todėl politikai bijo krentančių kainų kaip velnias kryžiaus ir todėl jiems taip patinka nuolatinė „nuosaiki" infliacija.

Nuomonė, kad kainų kritimas yra defliacija, kurios reikia bijoti ir stengtis išvengti, yra didelės ekonominio mąstymo painiavos pavyzdys, būdingas ne tik paprastiems žmonėms, bet, deja, ir beveik visiems ekonomistams (išskyrus austrų ekonomikos mokyklą). Klaida atsiranda dėl neteisingo ar netikslaus defliacijos apibrėžimo. Kaip jau aptarėme, defliacija nėra tas pats kaip kainų kritimas, o reiškia pinigų kiekio susitraukimą ir (arba) išlaidų mažėjimą. Kainų kritimas nėra pati defliacija, bet defliacijos pasekmė. Šį santykį aiškiausiai nusakė Amerikos ekonomistas *George'as Reismanas*. Jis rašo:

„Visai atsietai nuo defliacijos, kainos mažėja ir dėl prekių gamybos bei pasiūlos augimo, o tai yra būtinas ekonomikos pažangos bei gyvenimo kokybės gerėjimo bruožas. Tokiu atveju kainų kritimo nelydi jokie verslo pajamų ar pelno nuosmukiai, skolų grąžinimo sunkumai ar bankrotų padažnėjimai. Šie fenomenai yra vien tik defliacijos, o *ne* kainų kritimo padarinys /.../ Kainų kritimas tiek mažai teturi bendro su defliacija, kad turi būti laikoma jos priešnuodžiu. Būtent tai leidžia ekonominei sistemai, patyrusiai defliaciją, atsigauti ir vėl džiaugtis ekonomikos pažangos vaisiais.

Pavyzdžiui, įsivaizduokite, kad prieš šį finansų nuosmukį Billas kartą per savaitę pirkdavo vietiniame prekybos centre. Jis galėdavo sau leisti nusipirkti vandens buteliukų už 10 USD. Tuometinėmis kainomis jis nupirkdavo 10 buteliukų po 1 USD. Dabar, prasidėjus nuosmukiui, prekybos centre apsilankęs Billas gali vandens buteliukams skirti tik 5 USD. *Štai klausimas:* kokia turėtų būti vieno buteliuko kaina, kad Billas už šiuos 5 USD galėtų nusipirkti 10 buteliukų, kaip nusipirkdavo už 10 USD? *Atsakymas:* 0,5 USD. Šis klausimas ir atsakymas aiškiai parodo, kad *nukritus kainoms, už sumažėjusias pirkiniams skiriamas lėšas galima nusipirkti tiek pat, kiek anksčiau buvo nuperkama už daugiau pinigų*. Tai galioja ir

tada, kai dėl mažesnių kainų nepradedama pirkti didesnio atpigusios prekės kiekio. Pavyzdžiui, įsivaizduokite, kad litras pieno kainavo 2 USD ir jo kaina nukrito iki 1 USD. Tačiau Billui ir jo šeimai per savaitę niekada nereikia daugiau nei 4 litrų pieno, ir jie už šią mažesnę kainą nepradės jo pirkti daugiau. Vis tik kainos sumažėjimas padeda ekonomikai atsigauti. Taip yra, nes Billui lieka nepanaudoti 4 USD, už kuriuos jis gali nusipirkti kitų dalykų, kurių norėjo, tačiau negalėjo nupirkti, nes nebeturėjo pinigų. Kitas panašus pavyzdys yra benzino arba šildymo kuro kainos sumažėjimas, leidžiantis žmonėms ekonominėje sistemoje pirkti daugiau kitų prekių. Kaip jau rašyta, visiškai priešingai nei kainų kritimas, defliacija yra finansinio susitraukimo procesas. Dabartinėje krizėje tai kredito bei nuo kredito priklausomų išlaidų susitraukimas. Kainų bei, žinoma, atlyginimų sumažėjimas yra būtina priemonė prie šios defliacijos prisitaikyti ir ją įveikti.“[1]

Austrų ekonomikos mokyklos atstovas *George'as Reismanas* aiškiai suprato, kad terminų painiava, kai defliacija supainiojama su kainų kritimu, šiuo metu trukdo ekonomikai atsigauti iš pasaulinės krizės. Supainiojus kainų kritimą (o tai, teisingai supratus, yra ir defliacijos pasekmė, ir sprendimo būdas) su pačia defliacija, žmonės apgaunami, kad problemos sprendimas yra pati problema. Būtent todėl jie prašo valstybės bei centrinio banko įsikišti ir sustabdyti kainų (ypač būsto kainų) ir atlyginimų kritimą. Tačiau jei politikams ir centriniams bankams pavyksta tai padaryti, jie ne tik neleidžia ekonomikai atsigauti, bet ir pagilina bei prailgina krizę. Išlaidos sumažėja jau dėl defliacijos, o tokios intervencijos dar labiau sumažina galimybes nusipirkti daugiau prekių ir paslaugų (kurias žmonės būtų galėję nusipirkti, jei kaina būtų žemesnė). Tad kas stengiasi neleisti kainoms nukristi, ne stabdo defliaciją, bet priešingai – ją pagilina. Tai skatina žmones mažiau pirkti net ir to, ką jie gali sau leisti, nes jie tikisi, kad situacija dar pablogės ir kainos dar nukris. Kita vertus, jei kainoms būtų leidžiama pakankamai nukristi, vartotojai galėtų daugiau išleisti, ir tai padėtų ekonomikai atsigauti. Tuomet įvyktų laukiami kainų sumažėjimai. Prasidėtų ekonomikos atsigavimas, nes perkamoji nedidelių biudžetų galia išaugtų. Žinoma, tai nevyktų sklandžiai. Nėra neskausmingo būdo, kaip užbaigti dabartinę pasaulinę krizę. Vienin-

[1] *George Reisman „Falling Prices are not Deflation but the Antidote to Deflation“*, paryškinimai originale – vert. past.

telis tinkamas būdas yra suteikti rinkoms laisvę ir leisti kainoms, kartu ir atlyginimams, nukristi. Visos kitos priemonės, tarp jų – ir valstybės ar centrinio banko vykdomi trilijoniniai gelbėjimai, iš pradžių trukdo kainoms kristi, taigi trukdo ir atsigavimui. Be to, taip sukuriamos naujų popierinių ir kreditinių pinigų jūros, o dėl to anksčiau ar vėliau prasidės hiperinfliacija su visomis siaubingomis šalutinėmis pasekmėmis.

Kai vyraujančios krypties ekonomistai išgirsta apie kainų kritimą, iš rankovės išsitraukia dar vieną tūzą. Jie sako, kad kai kainos krenta, žmonės nebeperka, nes tikisi, kad ateityje kainos nukris dar labiau. O dėl to kainos dar labiau sumažėja, ir įsisuka spiralė žemyn. Kad šis argumentas neteisingas, parodo kompiuterių ir programinės įrangos rinka. Šie gaminiai nuolat gerėja. Tačiau kaip galėtų kompiuterių gamintojai ir programų kūrėjai išgyventi, jei vartotojai visada lauktų geresnių ir greitesnių modelių? Nors vartotojai ir žino, kad palaukę jie galėtų pigiau nusipirkti geresnį prietaisą, jie vis tiek periodiškai perka naują įrangą. Jei taip nebūtų, niekas niekada nieko nepirktų. Jei žmonės ketina šiek tiek pinigų atsidėti ir taupyti, jie dar noriau tai darys, jei matys, kad daugelio prekių kainos krenta. Tuomet daug greičiau ir anksčiau patenkinami poreikiai, ir žmonės gali anksčiau išleisti likusią pinigų dalį. Be to, ilgai atidėliojant pirkti tam tikras prekes, gali būti neigiamai paveikta gyvenimo kokybė, kūrybinės jėgos ar profesinis tobulėjimas, tad žmonės laukti nori tik trumpai. Tai, kad šiuos protingus dalykus pastebi austrų ekonomikos mokyklos šalininkai, turėtų būti akstinas jų kolegoms ekonomistams susimąstyti. Kad ir kaip žiūrėtumėte, viena aišku: kainų kritimas arba kainų defliacija nėra ekonominių ir finansinių krizių priežastis, o jų pasekmė ir tuo pat metu jų sprendimo būdas.

3. 4-ojo dešimtmečio Didžioji depresija

Klaidingos teorijos apie defliacijos fenomeną plinta nuo 4-ojo dešimtmečio Didžiosios depresijos. Kadangi anksčiau ją klaidingai interpretavo tokie garsūs ekonomistai kaip *J. Keynesas* ir *Miltonas Friedmanas*, jų klaidingus vertinimus iki šiol mėgdžioja dauguma ekonomistų. Puikus mokslininkas *Murray N. Rothbardas* dar

1963 m. knygoje „*America's Great Depression*“[1] išsamiai paneigė klaidingas pasakas apie Didžiosios depresijos priežastis. Kadangi jis priklausė austrų ekonomikos mokyklai, o ši mokykla niekada politikams ir madingiems ekonomistams nesakė to, ką jie norėjo išgirsti, už austrų ekonomikos mokyklos ribų jo darbas buvo ignoruojamas. Šiuo metu daugiausia dėmesio nusipelnė kito su „austrais“ susijusio Amerikos ekonomisto *Roberto Murphy* knyga „*The Politically Incorrect Guide to the Great Depression and the New Deal*“[2]. Ji sulaukė didelio susidomėjimo, nes austrų ekonomikos mokykla Kongreso nario iš Teksaso bei buvusio kandidato į prezidentus *Rono Paulo* pastangomis tapo žinomesnė Jungtinėse Amerikos Valstijose. Jau ne vieną mėnesį *R. Paulas* drebina Jungtinių Amerikos Valstijų politinius sluoksnius siūlydamas Kongrese atlikti išsamų Federalinės rezervų sistemos auditą. Dabartinės krizės metu dėmesio sulaukia ir jo knyga „*End the Fed*“[3].

Savo darbe *R. Murphy* pirmiausiai parodo, kaip tuometinis JAV prezidentas *Franklinas D. Rooseveltas* depresiją pavertė didžiąja. Yra trys pagrindinės teorijos, aiškinančios, kodėl ta depresija buvo tokia pražūtinga:

1. keinsistinė, susitelkianti ties bendros paklausos trūkumu;

2. *M. Friedmano* monetaristinė, kuri pirmųjų depresijos metų gilumo priežastis įžvelgia FED vykdytame drastiškame pinigų kiekio mažinime;

3. austrų mokyklos teorija, kurios laikosi *R. Murphy*.

Krizei prasidedant, prezidentas *Herbertas Hooveris* laikėsi tam tikro keinsistinės teorijos varianto, nors pačios teorijos tuo metu dar negalėjo žinoti. *H. Hooverio* nuomone, jei nukris atlyginimai, perkamosios galios nebeužteks ekonomikai atsigauti. Dėl to jis skatino verslininkus jokiu būdu nemažinti atlyginimų. *R. Murphy* paneigia šią klaidą parodydamas, kad atlyginimai yra ne turto šaltinis, o jo požymis. Galiausiai nesvarbu, kiek popierinių kupiūrų įmonės savininkas paduoda savo darbuotojams. Jei darbininkai prieš tai fiziškai nepagamina prekių ir nesuteikia paslaugų, parduotuvių lentynose nebus nieko, ką jie už savo atlyginimą galėtų nupirkti. Galėtume išgirsti priešingą argumentą: ar gamybos ir užimtumo lygio neapibrėžia visuminė paklausa? Ar verslinin-

[1] „Didžioji Amerikos depresija“ – vert. past.
[2] „Politiškai nekorektiškas vadovas apie Didžiąją depresiją ir „Naująjį kursą“ – vert. past.
[3] „Uždarykime Federalinę rezervų sistemą“ – vert. past.

kai nemažins prekių gamybos, jei manys, kad dėl algų mažėjimo ateityje parduos mažiau? *R. Murphy* parodo šio argumento klaidą: problema depresijos metu yra ne bendras žemas gamybos lygis, o tai, kad ištekliai naudojami ne pačiu geriausiu būdu, taigi turi būti kitaip paskirstyti.

Tad *H. Hooveris*, anksčiau nei patys keinsistai, padarė jiems būdingą mąstymo klaidą. Susitelkdamas ties visuminiais monetariniais kiekiais, tokiais kaip „bendras atlyginimas", jis visiškai nesuprato, jog tam, kad būtų ištaisyti ekonomikos disbalansai, turi kitaip pasiskirstyti realūs fiziniai ištekliai. Netikslu teigti, kad įmonės gamino per daug – tiksliau būtų pasakyti, kad vieni sektoriai gamino per daug, o kiti per mažai, kai „per daug" ir „per mažai" reiškia santykinį palyginimą su ekonomikoje esančiais ištekliais bei darbuotojų gebėjimais ir norais, beje, ir vartotojų pirmenybėmis. Reikia susitelkti ties fizinėmis gėrybėmis, o ne visumine monetarine paklausa. Vienintelis būdas pagerinti situaciją yra perkelti darbuotojus ir išteklius, arba, tiksliau sakant, leisti vykti persiskirstymo procesui. Kai kurioms įmonėms tektų užsidaryti, atleisti darbuotojus ir parduoti žaliavas, kurias būtų panaudojusios. Tikrai laisvoje rinkoje tai nebūtų didelė problema. Žinoma, tokia laisvė reiškia, kad būtų buvę ilgesnių, tačiau visuomet tik laikinų nedarbo periodų, taip pat kartais būtų panaudojami ne visi gamybos pajėgumai. Juk darbuotojai ir ištekliai turi paieškoti ir susirasti „naujus namus". Tačiau jokiu būdu depresija nebūtų užsitęsusi ir išsiplėtusi iki Didžiosios depresijos, ji būtų išsisprendusi po sąlygiškai trumpo ir skausmingo sunkumų ir persitvarkymo laikotarpio.

R. Murphy paneigia ir monetaristines *M. Friedmano* (taip pat ir tokio pat požiūrio į depresijos priežastis besilaikančio FED pirmininko *Beno Bernanke*) pažiūras. *R. Murphy* parodė paviršutiniškai atliktos vyraujančios defliacijos analizės klaidas. Pagal šią analizę teigiama, kad pirkėjai tikisi tolesnio kainų kritimo ir dėl to neperka. Tačiau būtent tai, anot vyraujančios nuomonės, kainas toliau stumia žemyn ir įsuka depresijos spiralę žemyn. *R. Murphy* tai paneigia argumentu, panašiu į mūsų jau pateiktąjį skyrelyje apie defliaciją. *R. Murphy* siūlo įsivaizduoti, kad valdžia reguliavimo priemonėmis kišasi į kompiuterių pramonę ir apriboja ar sulėtina operacinės sistemos bei procesoriaus greičio tobulinimą, kad šiame verslo sektoriuje sustabdytų nuolatinį kainų kritimą. Tada žmonės tikrai nieko nepirktų. Iš tikro jie perka, nors ir puikiai žino, kad

ilgiau palaukę galėtų pigiau nusipirkti geresnę įrangą. Absurdiška galvoti, kad dėl nuolatinio tam tikrų prekių kainų kritimo žmonės jų nebepirks. Kitaip susiklostytų visiškai nereali situacija, kuomet niekas niekada nieko neperka.

Pateikdamas daug pavyzdžių *R. Murphy* parodo, kokios iš esmės klaidingos yra keinsistų ir monetaristų teorijos. Jei, kaip sako keinsistai, didesnės valstybės išlaidos atgaivina visuminę paklausą, tai kodėl *H. Hooverio* ir *F. Roosevelto* pinigų leidimo orgijos neištempė Amerikos iš depresijos? Keinsistai sako, kad reikėjo išleisti dar daugiau. Taip siūloma dar labiau pasitikėti klaidinga teorija. O paneigdamas *M. Friedmano* teoriją, kad FED tuo metu per stipriai paspaudė stabdžius, *R. Murphy* paaiškina, kad tuoj po akcijų rinkos kritimo FED užtvindė rinkas likvidumu ir numušė palūkanų normą iki rekordiškai žemo lygio. Be to, 1839–1843 m. depresijos tyrimas rodo, kad centrinių bankų atsargumas tada tikrai nebuvo klaida. Tuo metu pinigų kiekis nukrito 34 procentais, o didmeninės kainos – 42 procentais. Jei monetaristai būtų teisūs sakydami, kad FED nenoras 4-ojo dešimtmečio pradžioje stabdyti pinigų pasiūlos kritimą pablogino depresiją, tai prieš devyniasdešimt metų, 1839–1843 m., vykusi depresija turėjo tapti katastrofiška. Tačiau ji tokia netapo ir baigėsi ganėtinai greitai, be didelių sunkumų. 1920–1921 m., dešimtmetį prieš Didžiąją depresiją, vykusios depresijos metu fiskalinės politikos apribojimo rezultatai buvo dar geresni. Nors, o gal kaip tik dėl to, kad prezidentas *W. Wilsonas* ir prezidentas *W. Hardingas* sumažino valstybės išlaidas užuot jas didinę, staigus to meto nuosmukis truko taip trumpai, kad šiandien apie jį beveik nebekalbama. Pritaikydamas šias žinias šiandienai *R. Murphy* nutaria, kad *Baracko Obamos* administracijos dalinami stimuliavimo paketai bei kitos gelbėjimo priemonės situaciją pataisys tiek pat, kiek „Naujasis kursas“ pataisė Didžiąją depresiją. Dėl šių priemonių auga grėsmė, kad ankstesniojo „Naujojo kurso“ pagrindu bus sukurtas naujas „Naujasis kursas“, visiškai sudarkysiantis Amerikos ekonomiką.

4-ojo dešimtmečio Didžiąją depresiją aiškinanti *R. Murphy* teorija yra beveik visiškai susipynusi su kitų šį klausimą svarsčiusių gerai žinomų austrų mokyklos ekonomistų idėjomis. Pavyzdžiui, su vokiečių kilmės Amerikos ekonomisto *Hanso F. Sennholzo* darbais. Nors bus paliečiamos kai kurios temos, kurias nagrinėsime kitame skyriuje „Ciklai“, pateiksime šios teorijos schemą. Po pen-

kerius metus FED vykdytos beatodairiškos kredito ekspansijos, vadovaujant *Calvino Cooldige'o* administracijai, 1929 m. akcijų rinka įspūdingai krito. Po nemenko JAV ekonomikos nuosmukio 1924 m., bankai FED sistemoje per keturis mėnesius sukūrė 500 milijonų USD naujo kredito ir visoje bankų sistemoje kreditą išplėtė daugiau nei 4 milijardais USD. Nors iš pradžių šios pinigų injekcijos padariniai buvo naudingi ir išlygino 1924 m. nuosmukį, galiausiai buvo sulaukta tragiškų pasekmių. Tai buvo pirmieji prie 1929 m. akcijų rinkos kracho bei Didžiosios depresijos atvedusios monetarinės politikos žingsniai. Tai buvo to, kas į istoriją įėjo „Naujojo kurso" pavadinimu, pradžia. Tarp kitų tikslų, plėsdama kreditą 1924 m. FED siekė padėti Anglijos bankui išlaikyti iki karo buvusį svaro sterlingo kursą. Vykdant infliacinę politiką Jungtinėse Amerikos Valstijose ir defliacinę Didžiojoje Britanijoje, buvo bendromis pastangomis siekiama stiprų JAV dolerį ir silpną Britanijos svarą vėl sugrąžinti į prieš karą buvusį kursą.

1927 m. FED sistema vėl sukėlė infliacijos periodą, dėl to nuo 1924 m. vidurio iki 1929 m. pinigų kiekis apyvartoje (grynieji plius neterminuoti ir trumpalaikiai indėliai) išaugo nuo 44,5 milijardų USD iki daugiau nei 55 milijardų USD. Pirminis būsto paskolų sektorius išsiplėtė nuo beveik 17 milijardų USD 1921 m. iki 27 milijardų USD 1929 m. Taip pat iškilo ir pramonės įmonių, finansų sektoriaus bei valstijos ir federalinės valdžios skolos burbulai. Šią kredito ir pinigų ekspansiją lydėjo spartus nekilnojamojo turto ir akcijų kainų augimas. Pavyzdžiui, geležinkelio sektoriaus akcijų indeksas pašoko nuo 189 punktų 1922 m. iki 446 punktų 1929 m. rugsėjį, o energetikos įmonių akcijų indeksas pakilo nuo 82 iki 375 punktų. Dėl to 1929 m. spalio krachas buvo neišvengiamas. Infliacija ir kredito plėtra visuomet skatina klaidingas investicijas ir klaidingus pokyčius. Dirbtinė monetarinė ekspansija taip pat numuša palūkanų normas, o tai pasiunčia klaidingus signalus investuotojams bei sprendimus priimančioms įmonėms. Jie mano, kad palūkanų normų kritimas reiškia, jog daugėja santaupų, kaip būna „normaliomis sąlygomis". Tačiau taip nebūna, kai palūkanų normas dirbtinai numuša centrinio banko politika. Šiuo atveju palūkanų norma yra ne rinkos signalas apie tikrą trūkumą, o centrinio banko įsakymų rezultatas. Tad verslininkai ir investuotojai imasi naujų projektų ir plečia gamybos apimtis. Juos apgauna „lengvų pinigų" sukeltas bumas, nes bumo paskatintos paklausos

iš tikro nėra, kaip nėra ir tariamos daugybės santaupų. Kainoms kylant, galiausiai pasiekiamas taškas, kai pajamos nebepadengia išlaidų. Tada prasideda ydingų konstrukcijų taisymo procesas. Rinkos jėgos bando grįžti prie tikrosios kapitalo ir išteklių kainos bei prie tikro kainų tarpusavio santykio, ypač kapitalo gėrybių ir vartojimo gėrybių santykio, t. y. prie tikrosios vartotojų paklausos struktūros. Prasideda nuosmukis.

1930 m. Amerikos ekonomika būtų nuslydusi į tikrai gilią, bet trumpą depresiją (kaip ir anksčiau, 1920–1921 m.), kuri būtų greitai pasibaigusi, jei chaotiškos politinės priemonės nebūtų sukėlusios antrojo etapo, Didžiosios depresijos. *H. Hooverio* administracija visomis įmanomomis priemonėmis trukdė klaidų taisymui ir draudė įmonėms mažinti kainas ir atlyginimus. Ji ėmėsi deficitinių išlaidų (kai valdžios išlaidos finansuojamos skolinantis) ir reikalavo, kad savivaldybės klimptų giliau į skolą, skolintais pinigais finansuodamos viešųjų darbų projektus. Įkūręs Federalinę žemės ūkio tarybą[1], *H. Hooveris* bandė išlaikyti aukštas kviečių, medvilnės bei daugelio kitų žemės ūkio gaminių kainas. Jis taip pat įvedė daug importo apribojimų. 1930 m. birželį priimtas *Smoot-Hawley* muitų įstatymas[2] taip pakėlė muitus į Ameriką importuojamoms prekėms, kad prilygo visų užsienio prekių importo draudimui. Dauguma ekonomistų sutinka, kad tai buvo pagrindinė to meto klaida, sukėlusi sunkią depresiją. Į šias priemones sureagavo Amerikos užsienio prekybos partneriai, tai visame pasaulyje sukėlė muitų didinimo ir importo kvotų nustatymo bangą, galiausiai pasaulinį protekcionizmą. Visų išsivysčiusių šalių eksporto sektoriuose labai išaugo nedarbas. Akcijų rinkos numatė laukiančią depresiją. Pasaulio protekcionistai niekaip nesugeba paaiškinti, kodėl ir kaip importo apribojamai bei vadinamieji „apsauginiai muitai“ (importo barjerai, tariamai turintys apsaugoti vietinę pramonę) kenkia ne tik kitoms šalims, bet ir jų pačių ekonomikai, netgi kai kitos šalys neatsako tuo pačiu ir nekelia muitų. Juk užsienio įmonės gali importuoti prekes tik tada, kai turi pakankamai užsienio valiutos, gautos pardavus savo eksporto prekes. Kai nebelieka šio eksporto, nebelieka galimybės ir importuoti. Taip Amerikos eksportas (atspindėdamas krentantį importą) nukrito nuo 5,5 milijardo USD 1929 m. iki 1,7 milijardo USD 1932 m. Jungtinių Amerikos Vals-

[1] Angl. Federal Farm Board – vert. past.
[2] Angl. Smoot-Hawley Tarif Act – vert. past.

tijų žemės ūkio sektorius iki tol eksportuodavo 20 procentų užauginamų grūdų, 55 medvilnės ir 40 procentų tabako bei didelę dalį kitos produkcijos. Kai *Smoot-Hawley* muitų įstatymas sustabdė tarptautinę prekybą, Amerikos žemės ūkio sektorius žlugo ir tūkstančiai ūkininkų bankrutavo. Depresija paplito po visą pasaulį.

Pagrindiniai Amerikos ūkininkų kreditoriai buvo provincijos bankai. Griuvus žemės ūkio sektoriui užsidarė ir jie. Vos per septynis mėnesius, nuo 1931 m. rugpjūčio mėn. iki 1932 m. vasario mėn., užsidarė du tūkstančiai bankų, turėjusių 1,5 milijardo USD įsipareigojimų (tada tai dar buvo didelė pinigų suma). Kiti bankai buvo priversti drastiškai mažinti veiklą, o tai stipriai paveikė milijonus jų klientų. Visame pasaulyje didelės ekonominės problemos bei kenksmingi Amerikos veiksmai paskatino nacionalistines nuotaikas. Pavyzdžiui, Austrija ir Vokietija sustabdė mokėjimus užsieniui ir įšaldė dideles skolas Britanijai ir Amerikai. Kai 1931 m. rugsėjį Britanija galiausiai sustabdė mokėjimus auksu, tai skaudžiai paveikė Jungtines Amerikos Valstijas. Pasekmės tarsi gaisras pasklido tarp įmonių ir bankų balansų bei vertybinių popierių rinkoje. Tačiau *H. Hooverio* administracija sugebėjo tik nusimesti atsakomybę ir suversti visą kaltę už nelaimes Amerikos verslininkams ir spekuliantams. Politikai nenuilsdami sunkino padėtį įvairiausiomis priemonėmis, kurios vėliau pasirodė kenksmingos ir davė priešingų rezultatų. Pavyzdžiui, didesnių žemės ūkio produkcijos kainų nustatymas skatino didinti derlių, o tai, nepaisant draudimo, galėjo tik dar labiau nusmukdyti kainą. Nuolat augo nedarbas.

„Šią sunkią nepritekliaus ir kančių valandą, – rašo *Hansas Sennholzas,* – federalinė valdžia sudavė paskutinį smūgį. 1932 m. mokesčių aktas[1] padvigubino pajamų mokestį, tai didžiausias federalinių mokesčių naštos didinimas Amerikos istorijoje.“ Buvo pakelti ir pelno bei nekilnojamojo turto mokesčiai. Buvo įvesti automobilių, telegrafo ir telefono, dovanų ir čekių mokesčiai. Buvo gerokai pakeltos net ir pašto paslaugų kainos. „Kai ėmė mažėti valstijos ir vietos valdžios pajamos, ji, kaip ir federalinė valdžia, įvedė naujas rinkliavas /.../ per šį laikotarpį beveik padvigubėjo federalinės, valstijos ir vietos valdžios fiskalinė našta /.../ Vien šio smūgio užtenka, – tęsia *H. Sennholzas*, – kad bet kokia ekonomika smuktų, ir jis sugriauna paikas iliuzijas, kad Didžiąją depresiją sukėlė ekono-

[1] Angl. Revenue Act – vert. past.

minė laisvė.“ Tačiau Amerikos ekonomika būtų susidorojusi net ir su tokiais beprotiškais smūgiais. Rinkos ekonomika turi nuostabią natūralią savybę įveikti beveik bet kokias kliūtis. Vykstant kainų ir sąnaudų pokyčiams, efektyviai veikiant verslui bei produktyviai dirbant, daugiau taupant ir investuojant, rinkos ekonomika sugeba atgauti pusiausvyrą ir vėl pradėti tarnauti vartotojams. Ji būtų greitai įveikusi *H. Hooverio* intervencijas, jei nebūtų buvę kitų, papildomų trukdžių. Tačiau į valdžią atėjęs *Franklinas D. Rooseveltas* irgi ėmė visomis priemonėmis kovoti prieš ekonomiką.

Užuot pašalinęs jo pirmtako sukurtas kliūtis, *F. Rooseveltas* pristatė jų daugiau. Jis pavogė amerikiečių auksą ir po to 40 procentų devalvavo dolerį. Paskelbus Nacionalinį pramonės atstatymo aktą[1] ir įkūrus Nacionalinę atstatymo administraciją[2], jis ėmė kištis ir reguliuoti kainas, atlyginimus bei darbo laiką ir netgi uždraudė jaunimui dirbti. Buvo naiviai bandoma kurti „daugiau perkamosios galios“, liepiant kelti atlyginimus. Tačiau dėl aukštesnių atlyginimų bei trumpesnių darbo valandų išaugusios sąnaudos trukdė ekonomikai atsigauti. Kai aktas įsigaliojo, vėl labai išaugo nedarbas. Dėl minimalios algos įstatymų ypač nukentėjo šalies pietinė dalis, ten darbo neteko pusė milijono afroamerikiečių. *F. Roosevelto* beprasmės intervencijos žemės ūkio sektoriuje taip pat labai pablogino situaciją. Priėmus pirmąjį Žemės ūkio pertvarkymo aktą[3] buvo sumažinti kultivuojamos žemės plotai, laukuose buvo naikinami pasėliai ir ūkininkams buvo mokama, kad jie nedirbtų. Šioms beprotiškoms programoms finansuoti jau ir taip sergančioms pramonės įmonėms buvo įvestas naujas „apdirbimo mokestis“. Nuo 1933 m. liepos mėn. iki tol truputį atsigavusi ekonomika vėl sparčiai nusirito žemyn.

Kai centriniu planavimu užsiėmusi JAV administracija suprato, kad jos planai neduoda rezultatų ir iš tikro yra kenksmingi, ji valdiškoje pinigų spaustuvėje tiesiog užsisakė didesnę porciją. 1934 m. sausį kalbėdamas apie biudžetą *F. Rooseveltas* žadėjo išleisti 10 milijardų USD, nors tikėjosi mokesčiais surinkti tik 3 milijardus USD. Tačiau ir tai nuėjo niekais. Naujienos apie „skolinkis ir išlaidauk“ programą sukėlė paniką obligacijų rinkose, o tai vėl atgaivino abejones dėl Amerikos pinigų ir bankininkystės

[1] Angl. National Industrial Recovery Act. Priimtas 1933 m. birželio mėn. 16 d. – vert. past.
[2] Angl. National Recovery Agency – vert. past.
[3] Angl. Agricultural Adjustment Act. Priimtas 1933 m. gegužės mėn. 12 d. – vert. past.

sistemos. 1933 m. viršutiniams pajamų laipteliams buvo užkrauti didesni mokesčiai, o 1934 m. jie padidinti dar kartą. Kapitalo mokestis buvo pakeltas iki didžiausio visame pasaulyje. 1935 m. vėl pakelti kapitalo ir pajamų mokesčiai. Palengvėjimo sulaukta tik 1935 m. ir 1936 m., kai Jungtinių Amerikos Valstijų Aukščiausiasis teismas pripažino Nacionalinį pramonės atstatymo aktą ir Žemės ūkio pertvarkymo aktą antikonstituciniais. Po to, kadangi vėl buvo galimi pokyčiai darbo rinkoje, sumažėjo darbo kaina ir padidėjo produktyvumas. Taip pat buvo sumažinta žemės ūkio sektoriaus mokesčių našta ir galiausiai baigta absurdiškai naikinti pasėlius. Nedarbas ėmė kristi. 1935 m. bedarbių skaičius nukrito nuo 12,4 milijono iki 9,5 milijonų, o 1936 m. – iki 7,6 milijonų.

Tačiau šis Aukščiausiojo teismo suteiktas atokvėpis buvo trumpas. Prieš rinkimus planuotojai Vašingtone norėjo pademonstruoti savo dieviškas galias. Nacionalinis darbo santykių aktas[1] taip išplėtė profesinių sąjungų galią, kad darbdaviai praktiškai nebegalėjo priimti sprendimų. Rezultatai išryškėjo iškart po rinkimų 1936 m. Profesinės sąjungos privertė milijonus darbininkų tapti jų nariais ir organizavo boikotus, streikus ar tiesioginį smurtą. Pasekmes nesunku numatyti – darbo produktyvumas krito, o atlyginimai išaugo. Vėl sumenko ekonomikos gyvybingumas, o nedarbas vėl perkopė dešimt milijonų. Nors perrinkto *F. Roosevelto* administracija labai ribojo akcijų rinkas, tarp 1937 m. rugpjūčio mėn. ir 1938 m. kovo mėn. jos krito beveik 50 procentų. „Naujojo kurso“ kvailysčių sąrašą galima dar ilgai tęsti ir aptarti papildomas intervencijas į darbo rinką nustatant minimalų atlyginimą, ribojant darbo valandas, reglamentuojant viršvalandžius, reguliuojant įmonių pelną ir dividendus ir taip toliau, tačiau čia baigsime ir tik paminėsime, kad tarp 1934 m. ir 1941 m. *F. Roosevelto* administracija ir ją aptarnaujanti FED sukėlė didžiulę infliaciją ir kad atsigavimas iš depresijos po Antrojo pasaulinio karo jokiu būdu negali būti siejamas su „Naujuoju kursu“, kaip teigia šiuolaikinė dogma. Yra visiškai priešingai.

Vis tik turime nepamiršti, kad visa tai nėra vien tik tuometinės administracijos kaltė. Amerikiečiai tikrai palaikė didelę dalį šių priemonių, kai kurias net sutiko plojimais ir patys jų prašė. Ideologinio aklumo ir arogantiško centrinio planavimo sėklos jau

[1] Angl. National Labor Relations Act. Priimtas 1935 m. liepos mėn. 5 d. – vert. past.

buvo anksčiau pasėtos mokslininkų ir akademikų, nusiteikusių prieš Amerikos privačios nuosavybės ir privataus verslo tradicijas. Kokių dar nelaimių turėsime iškęsti, kad pakankamai žmonių valdžioje galiausiai suvoktų, jog centrinis planavimas ir socializmas visuomet ir visur atveda tik prie žlugimo ir didžiausių kančių, net jei to imasi tokios didelės ir galingos šalys, kaip Jungtinės Amerikos Valstijos? Šiandien ir rytoj tuo įsitikinsime dar kartą.

Ciklai

1. Bumai ir nuosmukiai

Kiekvienas bumas baigiasi nuosmukiu. Arba, kitaip tariant, prieš kiekvieną nuosmukį būna bumas. Todėl kenksmingas ne tik nuosmukis, bet ir pats bumas. O bumą išpučia per didelis be pastangų sukurtų arba per pigių pinigų (ir kredito) kiekis, tiksliau, netikras kreditas. Kas yra netikras kreditas? Profesorius *J. G. Hülsmannas* tai paaiškina žurnale „*Smart Investor*“:

„Dauguma žmonių laikosi visiškai beprotiškos nuomonės ir mano, kad išduodami paskolas bankai sukuria išteklius. Tačiau paskolos nesukuria išteklių, jos perskirsto perkamąją galią. Yra tik du kredito šaltiniai. Pirma, santaupos – ankstesnės pajamos, kurių perkamoji galia perduodama iš skolintojo skolininkui. Antra, pinigų kūrimas – bankai gali sukurti kredito /.../ „iš niekur“ ir tai perduoti. Tačiau tokia procedūra sukuria tik nominalią perkamąją galią. Nes žvelgiant iš visos ekonomikos perspektyvos, svarbu ne pinigų kiekis, o realus gėrybių kiekis. Bankų paskolos „ex nihilo“ mūsų nepraturtins. Šiuo metu bankų paskolos tapo ekonominio neatsakingumo įrankiu.“

Kiekvieną kartą, kai bankas išduoda paskolą, padidėja pinigų kiekis. Tai kelia infliacijos pavojų, nes jei gėrybių kiekis ir padidėja, tai įvyksta tik vėliau ir tik mažesniu mastu. O jei paskolos nukreipiamos į klaidingas investicijas, gėrybių kiekis visiškai nepadidėja arba sukuriamos gėrybės būna nereikalingos. Kai kredito kiekis auga dėl dirbtinai centrinio planavimo sumažintų žemų palūkanų normų, pinigai nukreipiami netinkamam, neekonomiškam naudojimui, ir santaupos nepasiekia gerų investicinių projektų. Palūkanų normų mažinimas, paskolų kiekio augimas bei netinkamos investicijos – visa tai kartu įsuka tragišką spiralę, atvedančią prie bumo (burbulo) etapo, o po to – prie nuosmukio. Dažniausiai bumo etapai yra laikomi geru reiškiniu. Vyraujančios

krypties ekonomistai bumus taip pat laiko geru, o susitraukimus – blogu reiškiniu. Tačiau austrų ekonomikos mokyklos šalininkams bumai visuomet kelia įtarimų, nes jie yra nenatūralaus verslo ciklo priežastis ir visuomet baigiasi pražūtinga griūtimi. Be to, kitaip nei normalus laisvos ekonomikos augimas, tai daro įvairiopos žalos žmonių kūnams, protams ir sieloms. „Austrams“ nepatinka nuosmukiai, nes jie turi blogų pasekmių ir nevyktų, jei nebūtų dirbtinai sukeltų bumų. Tačiau jie mano, kad netikrų pinigų sistemai, kurioje ir sukuriamos bumų ir nuosmukių sąlygos, nuosmukiai yra būtina ir galiausiai neišvengiama valymo ir gydymo priemonė.

Bumas dažniausiai pats save augina. Pavyzdžiui, kai pinigų tvanas pakėlė būsto kainas, amerikiečiai pradėjo į būstą žiūrėti nebe kaip į gyvenamąją vietą, bet kaip į „investiciją“ ar vertės kūrimo mašiną. Padaugėjo perkančiųjų pirmąjį būstą, tačiau taip pat augo ir antrąjį ar trečiąjį būstą perkančių žmonių skaičius. Vis daugiau JAV piliečių kraustėsi į didesnius namus arba geresnius rajonus. Visa tai finansavo augančios būsto paskolos. Tik kai prasidėjo būsto paskolų krizė ir kainos staigiai nukrito, žmonės suprato, kad jų namai yra ne investicijos, o spąstai pinigams. Paskolos be santaupų, įskaitant, žinoma, ir būsto paskolas, yra finansinių katastrofų garantas. Sąžiningą kreditą galima duoti tik iš tikrų santaupų. Bet koks kitoks kreditas (kurį bankai ar centriniai bankai kuria iš oro) anksčiau ar vėliau „privers“ skolininkus arba skolintojus, arba abu taupyti. O „prievartinis taupymas“ reiškia, kad vietoje pavalgymo laukia badas, vietoje namų – nakvynė po tiltu, vietoj sveikatos ir gyvenimo – ligos ir mirtis, kad važiavimą automobiliu pakeis dviratis, o skrydį į Karibus – iškyla savo apylinkėse, kad teks grįžti pas mamą, užuot gyvenus savo namuose. Ispanai turi puikų posakį apie vartojimą rytojaus sąskaita: *pan para hoy y hambre para mañana.*[1]

Net ir laisvoje rinkoje, naudojančioje tikrus pinigus, gali įvykti neįprastų vertės bumų, tačiau jie būna tik trumpalaikiai, o po jų įvykstantis smukimas nebūna plataus masto ir neapsunkina visos ekonomikos ir finansų sistemos. O šalies ekonomikoje nuolat pasikartojančios per didelių šuolių ir siaubingų nuosmukių fazės (tai vadinama pakilimo ir nuosmukio ciklu) susikuria ne rinkoje – tai sukuria valstybės ir centrinių bankų vykdoma pinigų bei palūkanų

[1] Šiandien duona, o rytoj – badas.

normų politika. Lentelėse aiškiai matoma atvirkščia nominalaus nacionalinio produkto ir realios federalinių fondų normos[1] dinamika per pastaruosius trisdešimt penkerius metus. Taigi ryškus palūkanų normų sumažinimas ekonomikoje sukelia bumą, po kurio būna staigus nuosmukis. 1971 m. žlugus Bretton Woods sistemai[2] (iš dalies susietai su auksu) pinigų politika buvo beveik visiškai subordinuota verslo ciklų politikai. Į kiekvieną augimo smuktelėjimą buvo atsakoma didinant pinigų (ir kredito) kiekį. Nebuvo leidžiama, kad krizių pavidalu pasireikštų gydančios jėgos, nors netikrų pinigų sistemoje būtent jos galėtų ištaisyti perteklių. Būtent todėl kiekvieno bumo metu pasireiškiantis spekuliacinis perteklius augo ne tik kiekvienu atveju atskirai, bet ir skaičiuojant kartu. Dabartinės depresijos metu visos sustabdytos korekcijos jau yra susikaupusios į didelę kalnų grandinę, kuri griūdama po savimi palaidos visą centrinio planavimo, pinigų spausdinimo sistemą.

Kadangi pati dekretinių pinigų sistema yra beprotybė, tai tokioje sistemoje vykdoma monetarinė politika irgi gali būti tik beprotiška. JAV ekonomistas *Billas Bonneris* taikliai pasakė: „Depresijos mastai atitinka valdžios pastangas ją stabdyti.“ Suklastoto kredito sistemos (kreditas yra suklastotas, kai nepadengtas tikromis santaupomis, ir dėl to yra išduodamas ne skolinti norinčių žmonių, o centrinio banko per dirbtinai sumažintas palūkanų normas) bei apgaulingų deficitinių išlaidų (kai sukuriamas deficitas, kurį su palūkanomis padengti turės kiti žmonės) kombinacija įtikino žmones neegzistuojančiu pasauliu – pasauliu, kuriame skolintais pinigais finansuojamos išlaidos tariamai padaro žmones turtingesnius. Kai tik ekonomika sulėtėja, politikos žvaigždės skatina žmones pirkti dar daugiau jiems nereikalingų dalykų už pinigus, kurių jie neturi. Tačiau kiekvieną pasiskolintą eurą ar dolerį vieną dieną reikės grąžinti vienu ar kitu nemaloniu būdu. Taip kelionė į pilis debesyse pasirodys besanti kelione į pragarą.

Tai, ką matome smulkiu mastu vykstant „pinigai už kledarus“[3] programoje, dideliu mastu vyksta nacionalinėse ekonomikose. Skatinimas negali padidinti esamo paklausos lygio, o gali tik perkelti dalį paklausos iš ateities. Valstybė negali padidinti paklausos

[1] Angl. Federal Funds Rate – vert. past.
[2] Tarptautinė fiksuoto valiutos kurso sistema, suformuota 1944 m. – vert. past.
[3] Angl. cash for clunkers – nuo 2009 m. liepos 1 d. iki rugpjūčio 24 d. JAV vykdyta programa, pagal kurią seną automobilį keičiant nauju buvo gaunama valstybinė subsidija – vert. past.

privačiame sektoriuje – kad padidėtų reali paklausa, turi padidėti realūs atlyginimai, o jie tikrai nepadidėja įjungus pinigų spaustuves. Kaip ir automobilių atveju, kuomet vartojimas tik paankstinamas skola finansuotomis valdiškomis subsidijomis (tuo sunaikinant naudingą kapitalą), amerikiečiai (taip pat ir europiečiai) jau keletą dešimtmečių apgaule skatinami paankstinti vartojimą. Tačiau kada nors šis žaidimas pasibaigs, ir tuomet teks ne vieną dešimtmetį pajamas skirti skolų apmokėjimui. Žmonės turės padengti ne tik astronomišką valstybės skolą, bet ir didžiules savo skolas. 1962 m. amerikiečių namų ūkių skolos buvo 37 procentais mažesnės nei pajamos. 2009 m. jų skolos jau pranoko pajamas 39 procentais. Privataus sektoriaus skolos siekia 174 procentus nacionalinio produkto (bendrojo vidaus produkto, BVP). Normalus elgesys – gyventi pagal išgales, taupyti ir atidėti norus, kol bus pakankamai pinigų jiems patenkinti, buvo pavadintas nenormaliu, o nenormalus elgesys – vartojimo maniją finansuoti vis daugiau ir daugiau skolinantis – buvo pateikiamas kaip normalus. Taip teigė net ir ekonomistai. Buvo netgi priimti įstatymai, privertę būsto paskolas duodančius bankus (visų pirma „Fannie Mae“ ir „Freddie Mac“) dalinti paskolas netikrinant skolininko galimybių uždirbti. Šis neatsakingas žaidimas artėja prie tragiškos pabaigos, nes, kaip jau aptarta, po kiekvieno bumo būna nuosmukis, o po didžiulio, kelis dešimtmečius augusio bumo anksčiau ar vėliau seks labai didelis nuosmukis, atnešiantis dešimtmečius skurdo.

2. Palūkanų vaidmuo

Palūkanų normą rinkoje sudaro trys komponentai:

1. „grynoji norma“;

2. kompensacija už nuvertėjimo tempą (kreditoriai prašo, o taupantieji ieško aukštesnių palūkanų normų, jei mano, kad ateityje jų pinigai gali gerokai nuvertėti);

3. priemoka už riziką, priklausanti nuo žinomo arba numanomo skolininko kredito patikimumo.

„Grynoji norma“ yra pats svarbiausias komponentas. Ji atspindi rinkos procese dalyvaujančių žmonių laiko pirmenybes[1]. Tie, kurie taupo atsisakydami vartojimo dabar ir atideda norų ir po-

[1] Angl. time preferences – vert. past.

reikių patenkinimą į ateitį, tikisi už tai gauti atlygį, kompensaciją iš tų, kurie nenori laukti, ir nori vartoti tuoj pat, nors ir neturi tam būtinų pinigų. Kiekvieno individo pirmenybių skalė turi tam tikrą struktūrą, kuri pačiam individui yra daugiau ar mažiau aiški ir kurioje yra ir visiškai akivaizdžių, ir neaiškių bei miglotų taškų. Ji atspindi tiek to žmogaus dabartinių norų ir poreikių svarbą, tiek jo mintis ir lūkesčius apie artimiausią bei šiek tiek tolimesnę ateitį, jo artimiausius ir tolimesnius tikslus, jo lūkesčius apie pajamas ir išlaidas ateityje bei apie kainų pokyčius: šiandien, rytoj, po metų, senatvėje ir t.t. Skalė taip pat atspindi ir tikrumą ar neužtikrintumą dėl visų šių komponentų. Čia tam tikrą vaidmenį suvaidina ne tik finansinė, profesinė ar šeiminė padėtis, bet ir to žmogaus asmenybė, amžius, gimtoji šalis, auklėjimas, religija, lytis, sveikatos būklė, gyvenamoji vieta bei daugybė kitų veiksnių.

Pavyzdžiui, yra žmonių, kuriems labiau rūpi dabartis, kurie labiau linkę vartoti ir kurie yra ne tokie atsargūs kaip kiti, daugiau galvojantys apie ateitį ir savo vaikų perspektyvas. Vienoje spektro pusėje yra švaistūnai, o kitoje – per daug atsargūs, dėl kiekvieno cento niurzgantys šykštuoliai. Kitaip tariant, yra rožinėmis spalvomis ateitį matantys optimistai, ir yra pesimistai, kurie iš ateities laukia tik nelaimių ir nemalonių netikėtumų. Be to, yra protingų, savo kūrybinėmis ir intelektinėmis galiomis labiau nei kiti pasitikinčių žmonių, ir yra žmonių, kurie nelaiko savęs tokiais protingais ir nežino, ar sugebės susitvarkyti su numatomais ir nenumatomais sunkumais ir rizika. Žmogaus pirmenybių skalę paveikiančių dalykų sąrašą galėtume tęsti beveik be pabaigos. Kadangi laikas aukščiau apibūdintose nuostatose vaidina svarbų, net lemiamą vaidmenį, ir kadangi pagrindinis klausimas yra „kiek aš dabartį ar, tiksliau, vartojimą dabar, vertinu labiau ar mažiau nei ateitį ar vartojimą ateityje?“, ekonomistai dažniausiai kalba apie „laiko pirmenybę“.

Jokio individo (laiko) pirmenybių neįmanoma absoliučiai tiksliai išmatuoti, jas galima nebent išdėlioti tam tikra prioriteto tvarka (pirmenybių skalė): kas šiam individui yra svarbiau dabar ar vėliau, nei kas nors kita, ką jis noriau ar ne taip noriai atiduotų už ką nors kita, kokių savo paties ar savo artimiausių žmonių, poreikių ir norų pokyčių jis ar ji tikisi laikui bėgant. Taigi individualioje pirmenybių skalėje tam tikrus taškus sudėti, jei tai išvis įmanoma padaryti, galima tik sąlygiškai, lyginant vieną su kitu, visų pirma

atsižvelgiant į laiko veiksnį. Kadangi laiko pirmenybių niekaip neįmanoma išmatuoti jokiais kiekybiniais rodikliais, tikrai neįmanoma palyginti skirtingų asmenų laiko pirmenybių, jau nekalbant apie galimybę jas sudėti. Individualios pirmenybės laiko ašyje, o tuo labiau visų žmonių pirmenybių skalės niekaip negali būti matematiškai vaizduojamos ar sudedamos į visumą. Galima tik pasakyti, kad vieno žmogaus laiko pirmenybės yra didesnės nei kito, o tai reiškia, kad jis ar ji šiandieną, arba vartojimą dabar, vertina labiau nei vartojimą ateityje, lyginant su kitu žmogumi. Kuo aukštesnė laiko pirmenybė, tuo dabartinis arba artimiausias vartojimas yra vertinamas labiau nei ateityje ar toliau esantis vartojimas.

Kadangi kiekvieno žmogaus, o todėl ir visų žmonių laiko pirmenybes veikia bendra ekonominė ir politinė šalies situacija, nuosavybės teisių būklė bei teisinis saugumas, kainų pokyčiai, pinigų perkamoji galia bei paplitusi palūkanų norma, tam tikri įvykiai ar pokyčiai gali pakeisti didelių žmonių grupių ar net visos visuomenės laiko pirmenybes. Pavyzdžiui, žemos palūkanų normos dažniausiai paskatins daugelį, jei ne visus žmones, noriau skolintis ir sumažins norą taupyti. Tai reiškia, kad žema palūkanų norma, palyginus su aukštesne ar aukšta, padidins visuomenės laiko pirmenybes, ir visuomenė ims noriau vartoti dabar, o ne ateityje. O kadangi sąmoningas didesnis noras vartoti ateityje (mažesnė laiko pirmenybė) didina šalies polinkį taupyti ir investuoti, ir atvirkščiai, tai paplitusi didesnė laiko pirmenybė reiškia, kad tos šalies augimo ir turto potencialas mažės ar netgi taps neigiamas. Jei palūkanų normomis manipuliuojama, ir jos nustatomos per žemos (palyginti su laisvoje rinkoje be valdžios ir centrinio banko įtakos galėjusia nusistovėti palūkanų norma), tai gali kilti trumpalaikis bumas (skolinimosi ir vartojimo puota), tačiau dėl to visuomenė vėliau taps skurdesnė, nes žmonės per daug prasiskolins, nepakankamai taupys ir dėl to nesukurs pakankamai realaus kapitalo.

Laisvoje rinkoje palūkanų normos atspindi pirmenybes, kaip vartojimas paskirstomas laike bei kaip į tai reaguoja taupantieji, investuotojai ir gamintojai. Be to, tik rinkoje įmanoma nustatyti tinkamą palūkanų normą tam tikrai situacijai – tašką, kuriame išsilygina „natūrali palūkanų norma“. To niekas kitas negali padaryti, kad ir koks bebūtų protingas asmuo ar išsilavinusi komisija; žinoma, to padaryti negali ir centrinio banko direktorių taryba. (Tai žino ir centrinio banko vadovai, nes kitaip jie nesilaikytų palūkanų

normų politikos.) Tačiau besikišantieji į palūkanų normas visai nesirūpina nustatyti normą, kuo artimesnę natūraliai. Jie nori, dirbtinai nustatydami palūkanų normas, panaudoti jas savo politiniams tikslams. *Billas Bonneris*, duodamas interviu Vokietijos laikraščiui „*Süddeutsche Zeitung*", tai aiškiai išdėstė vienu sakiniu: „Žinome, kad kainų kontrolė neveikia, tačiau vis tiek leidžiame centriniam bankui manipuliuoti pačia svarbiausia ekonomikos kaina – pinigų kaina."

Neteisingos, dirbtinai nustatytos palūkanų normos gamintojams ir vartotojams siunčia klaidinančius signalus. Dėl jų daromos klaidingos investicijos (žr. kitą skyrių), priimami neteisingi sprendimai, vykdomi netinkami pokyčiai, be to, jos sukuria per didelę paklausą kreditui. Tad nieko nuostabaus, jog Jungtinėse Amerikos Valstijose dešimtmetį dirbtinai mažinus palūkanų normas, privačių namų ūkių, įmonių ir valstybės skolos išaugo iki trilijonų dolerių. Tokia kredito ekspansija, niekaip neparemta tikromis santaupomis ir kapitalo kaupimu, kuria pelno iliuziją ir išpučia turto kainas. Žmonės mano, kad yra turtingesni, nei iš tikro yra, nes nuolat auga jų turimų akcijų ir būsto vertė, dažnai auga ir finansų vadybininkų pajamos. Žmonės ima pirkti butus ir namus, kurių kaina gerokai viršija jų galimybes uždirbti, perka prabangos prekes, atostogas, automobilius, keliasi į geresnius rajonus, kurie ilgainiui pasirodo per brangūs. Tuo tarpu viso to fone iš tikro taip suvartojamas kapitalas, kad bankrotas tampa neišvengiamas. Prašome atkreipti dėmesį, kad esama palūkanų norma mažėja ne tik tada, kai ją dirbtinai mažina pinigų politika, bet ir dėl to, kad centriniai bankai ir dalinių rezervų bankininkystės sistema gali be apribojimų didinti pinigų kiekį (pinigų pasiūlą). Galimybė beveik neribotai didinti prekės pasiūlą lemia, kad tos prekės kaina ima artėti prie nulio. Tai taip pat galioja ir tada, kai ta prekė yra paskola.

Situaciją dar pablogino tai, kad palūkanų normos ne tik buvo nominaliai žemos, jos bent dešimtmetį buvo realiai neigiamos. Tikroji ar realioji palūkanų norma gali būti neigiama net tada, kai nominali palūkanų norma yra aukšta. Esminis dalykas yra ne nominali palūkanų norma, kurią nustatant neatsižvelgiama į kainų infliaciją, o tikra, reali palūkanų norma, kuri gaunama atėmus esamą kainų infliaciją. Jei kainų lygis auga (tikrais, ne suklastotais duomenimis), tarkime, dešimt procentų, o paplitusi palūkanų norma yra keturi procentai, tai reali palūkanų norma iš tikro yra minus šeši procentai.

Taigi, skolininkas ne tik nemokamai gauna pinigus, bet metų gale netgi uždirba, nes dėl perkamosios galios mažėjimo jo skolos našta sumažėja šešiais procentais (minus dešimt procentų, plius keturi procentai mokamų palūkanų). Skolinimasis tapo reikšmingu verslu. Neišvengiamas viso to rezultatas – didžiausia skolų krizė pasaulio istorijoje. Tai pat neišvengiami buvo ir bankų, korporacijų bei būsto paskolų kreditorių ir skolininkų balansų nuostoliai, ir nesuvaldomas smilkstančiu ugnikalniu pavirtusio, visus kitus pramonės sektorius užgožiančio finansų sektoriaus augimas.

Kaip prastai vyraujančios krypties ekonomistai supranta palūkanų normų svarbą, pasidaro aišku paskaičius *Gregory Mankiwo*, Harvardo profesoriaus bei buvusio prezidento *George'o Busho* patarėjo, darbus. 2009 m. balandį „*New York Times*“ išspausdintame straipsnyje jis siūlė FED vykdyti infliaciją ateityje, kad būtų stabilizuota ekonomika. Jam ir daugumai jo kolegų atrodo, kad recesiją sukelia beveik vien tik prekių ir paslaugų paklausos trūkumas; jie mano, kad tokį trūkumą galima pašalinti, jei FED sumažintų palūkanų normas. Žemos palūkanų normos turėtų paskatinti namų ūkius skolintis ir daugiau išleisti. Ekonominės socialinės inžinerijos žvaigždės iš universitetų (bei jų ne tokie garsūs kolegos) mano, kad palūkanų normos funkcija yra beveik vien tik vartojimo stimuliavimas. Beveik visiškai nepaisoma, koks tai svarbus signalas bei sprendimų priėmimo priemonė investuotojams ir gamintojams, taip pat ignoruojama, kad tai tam tikroje ekonomikoje laiko ašyje koordinuoja ir harmonizuoja vartotojų pirmenybes (paklausos struktūra) su kapitalo ir gamybos struktūra. Bet būtent šią funkciją labiausiai pabrėžia austrų mokyklos ekonomistų analitinės įžvalgos (žr. kitą skyrių). Ir būtent todėl iš visų pasaulio profesionalių ekonomistų tik šie mąstytojai sugebėjo tiksliai numatyti dabartinę pasaulinę depresiją (nors „austrai“ labai atsargiai kalba apie numatymą ir nepasitiki jokiomis prognozėmis). 3-ojo dešimtmečio bumo viduryje vienintelis atsargus balsas tarp pasaulio ekonomistų, vienas didžiųjų austrų ekonomikos mokyklos tėvų *Ludwigas von Misesas* įspėjo apie artėjančią didelę depresiją.

Atidžiau ištyrus paaiškėja, kad palūkanos yra pats svarbiausias ekonomikos rodiklis. Taip yra, nes žmogaus nugyvenamas laikas yra pats svarbiausias jo ar jos išteklius, o pats reikšmingiausias ekonominis žmogaus gyvenimo fenomenas yra stygius. Taigi, tikra rinkos palūkanų norma yra būtina jungtis tarp nugyvena-

mo laiko ir stygiaus fenomeno. Ji veikia mūsų laiko pirmenybes, mūsų sprendimus kada, kiek, kaip ir kam taupyti ar vartoti, bei sprendimus skolintis ir kiek skolintis. Tai taip pat gerokai paveikia įmonių sprendimus kur, kada, kaip bei į ką investuoti, o tai savo ruožtu turi svarbių implikacijų mūsų darbui, atlyginimams bei perkamoms gėrybėms ir jų kainai. Manipuliavimas šiomis normomis politikuojant ir naudojant pinigų politiką yra reikšmingas kišimasis į žmonių gyvenimą. Žaisti su šiomis normomis ir panaudoti jas kaip politikos priemonę vykdyti infliacijai, pradėti valiutos žlugimą, bumus ir nuosmukius bei tragiškas krizes yra nusikaltimas žmonijai. Manipuliavimas palūkanų normomis yra naikinantis karas prieš savo paties tautą.

3. Austrų ekonomikos mokyklos verslo ciklų teorija

Austrų ekonomikos mokyklos verslo ciklo teorija iš esmės skiriasi nuo kitų ekonomikos teorijų apie šį reiškinį. Dauguma kitų modelių bando visų pirma naudodami matematinius metodus, registruoti ir nuspėti kiekybinius tam tikrų visuminių veiksnių pokyčius – pavyzdžiui, kainų lygio, užimtumo lygio, ekonomikos pajėgumų panaudojimo ir kitų. Manoma, kad bumus sukelia „išoriniai šokai“[1], pavyzdžiui, naujos technologijos. Pinigų klausimai į analizę dažniausiai neįtraukiami, o jei ir įtraukiami, tai pinigai laikomi tik duotuoju visuminiu veiksniu. Niekaip nė nebandoma sieti mikro- ir makroekonomikos procesų. Austrų ekonomistų metodai ir požiūris yra visiškai kitokie. *Ludwigas von Misesas* padėjo austrų ekonomikos mokyklos verslo teorijos pamatus, pasiremdamas ankstesnių ekonomistų *Carlo Mengerio* (monetarinės teorijos) ir *Eugeno von Böhm-Bawerko* (kapitalo ir palūkanų teorijos) įžvalgomis. Po to ją iš esmės plėtojo *Friedrichas A. von Hayekas* ir pats *L. Misesas*.

Antrajame savo knygos „*The Theory of Money and Credit*“[2] leidime (1924 m.) *L. Misesas* nuveikia didžiulį intelektinį darbą ir integruoja monetarinę teoriją su mikroekonomikos teorija, kitaip tariant, jis monetarinę teoriją kuria remdamasis bendrosios ekonominės analizės individualistiniais elementais. Dauguma kitų ekonominių teorijų apie pinigų pasiūlos augimo poveikį apsiriboja

[1] Angl. external shocks – vert. past.
[2] „Pinigų ir kredito teorija“ – vert. past.

tyrimu, kaip pinigų pasiūlos didinimas veikia paklausą, užimtumą ir ekonomikos augimą. O *L. Miseso* ir *F. A. Hayeko* plėtota austrų ekonominės mokyklos teorija susitelkia ties klausimu, kaip pinigai patenka į ekonomiką ir kaip tai paveikia sąlygines prekių ir paslaugų kainas bei investicijas į skirtingus sektorius ir gamybos grandis. *F. A. Hayekas* tai, ką kiti ekonomistai paprasčiausiai vadina kapitalu, išskaido į struktūrinius elementus. Juk kapitalo gėrybės tarpusavyje labai skiriasi, nes yra naudojamos įvairiuose gamybos procesuose bei įvairiuose to paties gamybos proceso segmentuose. Gamybai plėtojantis, kapitalo gėrybės vis labiau specializuojamos ir vis labiau pritaikomos tam tikram individualiam gamybos etapui. Tarp pokyčių tam tikros ekonomikos kapitalo struktūroje ir bendros gamybos bei užimtumo pokyčių yra abipusis ryšys. Kadangi gamybai reikia laiko, riboti gamybiniai veiksniai (darbas, žaliavos, įranga ir kiti) bus panaudojami tam tikru metu, kai dar nežinoma nei galutinio gamybos produkto paklausa, nei kokią kainą už jį sutiks mokėti pirkėjai. Todėl svarbiausia šiuolaikinės ekonomikos problema yra – kaip laike suderinti gamybą ir vartojimą arba tiksliau, – kaip atsakyti į klausimą: „Kaip įvairius ekonominių išteklių panaudojimo būdus gaminant vartojimo ir kapitalo gėrybes galima suderinti su nesuskaičiuojamos daugybės prekių ir paslaugų vartotojų pirmenybių ir laiko pirmenybių tendencijomis?“

Šios labai sudėtingos laiko ašyje atliekamos procedūros rodo, kokie svarbūs veiksniai tokiam koordinavimo procesui yra palūkanos, pinigai ir kreditas. Iš jų svarbiausi signalai visiems susijusiems asmenims priimant sprendimus yra palūkanos ir kainos. Dirbtinai iškreiptos palūkanų normos ar išpūstas pinigų kiekis visus – taupančiuosius ir investuotojus, gamintojus ir vartotojus – nukreipia klaidinga kryptimi. Reikšmingiausi yra gamybos laiko struktūros iškraipymai. Dirbtinis palūkanų normų mažinimas pinigų politikos priemonėmis bei taip sukuriama kredito plėtra nukreipia išteklius į kapitalui imlius projektus. Taip padaugėja gamybos grandžių. Kadangi iškraipytos palūkanų normos parodė klaidinantį signalą, šios gamybos struktūros neatitinka tikrųjų vartotojų pirmenybių ir anksčiau ar vėliau paaiškėja, kad tai investavimo klaidos. Papildomų pinigų sukeltas bumas negali tęstis ilgai. Tam tikru metu rinkos dalyviai ima suprasti, kad santaupų kiekis yra gerokai mažesnis, nei rodo žema palūkanų norma. Netinkamas investicijas tenka likviduoti – taip bumas baigiasi nuosmukiu ir krachu.

Svarbu atkreipti dėmesį, kad „austrai“ jokiu būdu nepriima įprastinių teorijų, kuriose ciklai (smarkūs pokyčiai aukštyn ir žemyn) laikomi „natūraliais“ arba „neatsiejamais“ laisvos rinkos ar kapitalizmo bruožais. Jie mano, jog nuomonė, kad verslo ciklai būtinu dažnumu kyla „iš pačios sistemos“, yra tik prietaras. Tas pats pasakytina ir apie vadinamuosius Kondratjevo ciklus. Austrų ekonominės mokyklos šalininkas *Rahimas Taghizadeganas* taikliai rašė apie „Kondratjevo mitą“. „Austrai“ mano, kad ryškius pasaulio verslo ir finansų ciklus visuomet sukelia valdžia ir jos centriniai bankai. Monetarinė ir fiskalinė politika sukelia bumą, o po jo kylanti krizė bei žemyn įsisukanti spiralė iš esmės yra rinkos jėgų bandymas ištaisyti tų klaidingų politinių arba fiskalinių priemonių padarytą poveikį ir sukeltą iškraipymą. Kai centriniu planavimu užsiimantis bankas bando kovoti su kokia nors krize, recesija ar depresija tokiomis pat priemonėmis, kokios ją ir sukėlė – mažindamas palūkanų normas ir dar labiau didindamas pinigų ir kredito pasiūlą, krizė tik pagilinama ir prailginama. Taip neleidžiama ištaisyti gamybos struktūroje esančių neatitikimų ir sukuriamas netgi didesnis disbalansas. Tokiomis priemonėmis galima išvengti artimiausiu metu gresiančios depresijos, tačiau dėl to vėliau kyla gerokai gilesnė ir ilgesnė depresija.

Visiškai absurdiška bumus ir nuosmukius priskirti kapitalizmui ar jo svarbiausiems veikėjams, įmonėms ir bankams ar godiems spekuliantams. Žinoma, kai kurie šių žmonių dažnai elgiasi netinkamai: beatodairiškai, neatsargiai, nejaučia saiko ar net ima apgaudinėti, o šios krizės metu taip besielgiančių buvo labai daug. Tačiau žmonės tiesiog neišprotėja visi vienu metu be jokios priežasties – visuomet yra priežastys, tai politikų ir jų monetarinės politikos įstaigų siunčiami klaidinantys signalai ir kuriamos klaidinančios paskatos. Nuolat paaiškėja, kad daugiausia atsakomybės tenka manipuliavimui palūkanų norma. Kaip ir visų prekių, pinigų skolinimo ir skolinimosi kaina (palūkanos) susiformuoja pagal pasiūlą ir paklausą. Kai yra daugiau taupančių, skolinamo kapitalo kaina krenta, tad mažėja ir palūkanų normos. Įmonės į tai reaguoja investuodamos į galimybių gaminti ateityje plėtrą ir kūrimą. Tai reiškia, kad sumažėja galimybės gaminti prekes dabar, tačiau nebūtina absoliučiai, bet bent jau lyginant su padidėjusiomis galimybėmis gaminti ateityje (įskaitant ir galimybę gaminti kapitalo gėrybes, kurios turės ateityje būti panaudotos vartojimo

gėrybių gamyboje). Padidėjęs santaupų kiekis bei dėl to sumažėjusios palūkanų normos rodo, kad taupantieji šiuo metu norės vartoti mažiau. Kita vertus, jei dabarties prekių paklausa būtų didelė, žmonės mažiau taupytų, ir dėl to įmonėms būtų brangiau investuoti į ilgalaikius projektus.

Taip palūkanų norma koordinuoja gamybą laiko ašyje ir suderina įvairias rinkos jėgas. Tačiau palūkanų norma šią labai svarbią funkciją gali atlikti, tik jeigu jai leidžiama laisvai judėti ir reaguoti į paklausos ir pasiūlos pokyčius. Jei politikai manipuliuos palūkanų norma, bus duodamos klaidinančios paskatos, dėl to atsiras milžiniškos koordinavimo klaidos. Tai ypač pasireiškia tada, kai centrinis bankas bazinę palūkanų normą nustumia gerokai žemiau natūralaus lygio. Įmonės ima plėstis, tarsi vartotojai būtų ėmę daugiau taupyti, nors iš tikro dėl žemų palūkanų normų jie ima taupyti netgi mažiau. Ilgalaikes prekes, pavyzdžiui, būstą, automobilius ar baldus gaminančių įmonių rinka suklesti, nes šie sektoriai ypač stipriai reaguoja į žemą palūkanų normą. Kita vertus, ir kitiems sektoriams nereikia susitraukti, nes jie gali išsilaikyti gaudami pigesnį kreditą, nei būtų esant natūraliai palūkanų normai. Vis tik toks pakilimas negali nesibaigti, net jei iliuziniai procesai dėl šiuolaikinės ekonomikos sudėtingumo tęsiasi keletą metų. Jo fone nuolat vyksta slaptas kapitalo naikinimas.

Kalbėdamas apie tai kaip krizių priežastį, *F. Hayekas* mini „iškreiptą kredito sistemos pasiūlos elastiškumą“ (žr. *Joachimą Starbatty*). Ką jis tuo nori pasakyti? Jei palūkanų norma turi subalansuoti santaupas ir investicijas, ji turi pakilti, kai investavimas suaktyvėja, kad būtų pritraukta papildomų santaupų ir kad būtų atsisakyta su sunkumais susidūrusių investavimo projektų. Tačiau jei bankininkystės sistema gali patenkinti padidėjusią kredito paklausą nedidindama palūkanų (o tai galima padaryti, kai centrinis bankas pumpuoja į rinką dideles pinigų sumas), investuotojai nukreipiami į ilgas ir neproduktyvias gamybos grandines. Prasideda akcijų rinkų bumas ir kyla būsto kaina. Krizė prasideda, kai tik infliacijos pavojus pasidaro per didelis ir centriniai bankai pakelia palūkanų normą, arba kai dėl išaugusios rizikos bankai ima mažiau skolinti. Žlunga klaidingos investicijos, griūna bankai ir įmonės. Kuo vėliau sprogsta burbulas (o suteikdami daugiau pinigų ir likvidumo sprogimą vėlina politikai), tuo staigesnis bus kritimas.

Prašau atkreipti dėmesį, kad austrų ekonomikos mokyklos vers-

lo ciklų teorija nėra per didelio investavimo teorija, o teorija apie netinkamą, klaidingą investavimą. Laisvos, neiškraipytos rinkos yra „negailestingai efektyvios“ (*Artas Cardenas*), o tai reiškia, kad verslininkai nesiima rizikos elementų turinčių investavimo planų, kurie neatitiktų taupančiųjų ir vartotojų pirmenybių. Subalansuotoje rinkoje imamasi visų pelningų galimybių, neapleidžiami jokie galimai pelningi projektai. Vienas blogiausių kredito plėtros padarinių – daug projektų, kurie nebūtų buvę pradėti, dabar vykdomi, nes dirbtinai sumažintos palūkanų normos pasiunčia kapitalo rinkoms klaidinančius signalus. Tokius netvarius pokyčius dar paryškina tai, kad kai palūkanų normos yra žemos, taupantieji atsiima savo pinigus iš kapitalo rinkų. Dėl to net ir anksčiau buvę pelningi investiciniai projektai tampa nebetinkami ir ima nešti nuostolį, tad juos tenka ištaisyti – dažniausiai bankrotais ar gamybos stabdymu bei daugelio žmonių atleidimu. Čia vėl svarbu paminėti tai, ką aptarėme jau anksčiau: pinigų politikos priemonėmis manipuliuojama palūkanų norma gali būti daug žemesnė nei atrodo (ir netgi tapti labai neigiama), kai esama kainų infliacija realią palūkanų normą nustumia gerokai žemiau nei nominali palūkanų norma (banko palūkanų norma). O realios palūkanų normos neįmanoma pamatyti. (Geriausiu atveju ją galima apskaičiuoti, tačiau tai padaryti darosi vis sunkiau net ir ekspertams, nes oficialūs duomenys apie infliaciją labai iškraipomi. Tačiau rinka yra labai jautri ir reaguoja net į iš karto nepastebimus faktus. Todėl ji anksčiau ar vėliau sureaguos į tikrą „realią“ palūkanų normą, kuri, esant infliacijai, yra daug žemesnė, nei gali rodyti ir taip labai žema nominali palūkanų norma).

Susitelkę ties „paklausos trūkumu“ įsigalėjusios ekonomikos krypties šalininkai, ypač keinsistai, neigia šias sąsajas arba nenori jų matyti. Jų iki šiol kartojama 4-ojo dešimtmečio Didžiosios depresijos priežasčių interpretacija yra visiškai klaidinga, dėl to jie ir dabar politikams teikia klaidingas rekomendacijas. Jau 70 metų ekonomistai skleidžia pasaką, kad FED reakcija į krizę 1929 m. ir vėliau buvo netinkama ar per daug švelni. Taip jie parodo, jog nesupranta, kokios reikšmės turėjo Federalinės rezervų sistemos politika iki krizės. *Gary Northas* teisingai pastebėjo, jog sąlyginis kainų stabilumas tarp 1926 m. ir 1929 m. nereiškia, kad tuo metu nebuvo bumo. Netgi jei kainos nekyla, dėl kredito plėtros centrinio banko sistemoje ir dalinių rezervų bankininkystės sistemoje kapitalas gali būti netinkamai investuojamas, ir gali kilti „nemato-

mas bumas“. Todėl *L. Misesas* (vienintelis ekonomistas, tuo metu nuspėjęs krizę) buvo visiškai teisus, diagnozuodamas 4-ojo dešimtmečio Didžiosios depresijos priežastis ir nurodydamas, kad dėl jos kalta FED pinigų politika, vykdyta ne po krizės, bet iki depresijos pradžios. Rinkos ekonomikoje depresija yra reakcija į ankstesnes nuodėmes, tai reiškia, kad gėrybių kainos pertvarkomos, kad geriau atitiktų vartotojų pirmenybes dabarties ir ateities gėrybių atžvilgiu. Tad pirmoji žmonių skurdo priežastis yra ne depresija, kuri yra tik antrinis reiškinys, o bumas. Jei nebūtų bumo, po kurio neišvengiamai būna atitaisanti recesija arba depresija, žmonės neprarastų turto. Ekonomikos susitraukimo pagrindinė priežastis nėra rinka ir jos atitaisančios jėgos. Nesveiką ir netvarų perteklių sukuria dekretinių pinigų ir centrinės bankininkystės sistema, tiesiogiai ar netiesiogiai valdoma valstybės. Monetarinės ir fiskalinės politikos skatinami bumas ir jo sukurta infliacija yra po to vykstančių nuosmukių šaltinis ir būtina sąlyga. O krachas, defliacija ir krizė yra neišvengiami ir skausmingi, tačiau gydantys vaistai, padedantys pašalinti bumo padarytus struktūrinius iškraipymus.

Dėl to austrų mokyklos ekonomistai sutaria, kad reikia pulti problemos priežastis, dekretinių pinigų ir centrinės bankininkystės sistemas, o ne ligos simptomus. Kai *B. Bernanke* pirmtakas *A. Greenspanas* nustūmė bazinę normą precedento neturinčia nuokalne žemyn nulio link ir taip vartojimą pakėlė iki ne mažiau beprotiško 70 procentų lygio, o santaupas sumažino iki žemiausio per visą istoriją lygio arti nulio, puikus „austrų“ ekonomistas *H. F. Sennholzas* rašė:

„Krentant kainoms nereikia, kad centrinis bankas griebtųsi veiksmų, kurie, kaip tikimasi, galėtų jas stabilizuoti. Juk esamas pinigų kiekis, nesvarbu, didelis ar mažas, atlieka savo kaip mainų priemonės funkciją. Paplitusi nuomonė, kad pinigų kiekio didėjimas yra visuomenei ir ekonomikai naudingas reiškinys, yra viena didžiausių visų laikų klaidų. Palaikoma karalių ir prezidentų, politikų ir verslininkų, ji išliko per amžius. Ji sužlugdė daugybę valiutų, padarė nesuskaičiuojamos žalos bei sukėlė socialinių ir politinių neramumų. Ji vėl ir vėl grįžta, kad ir kiek kartų ekonomistai ją paneigtų.“ (Sennholz, 2003.)

Ekonomistai

1. Monetaristai fantastai[1]

Mokslininkas, rašytojas *Ira Katzas* yra sakęs, kad kartais „niūriuoju mokslu“ vadinama ekonomika dabar yra daug niūresnėje padėtyje, nei kada nors buvo anksčiau. Dabar visuomenės sveikatos būklę galima neblogai kiekybiškai išmatuoti suskaičiuojant tikrų ekonomistų santykį su propagandistais. Šis santykis, *I. Katzo* nuomone, nebesiekia nė 1:1000. Jį erzina, kad *Paulas Krugmanas*, *Benas Bernanke*, *Timothy Geithneris* ir kiti yra galingi, turtingi ir įtakingi, o puikūs austrų ekonomikos mokyklos atstovai yra beveik nežinomi. Tai gali nuskambėti griežtokai, bet tai tiesa. Ekonomistų neišmanymas, ypač monetarinės teorijos ir monetarinės politikos srityje, tiesiog stulbina. Vienas žymiausių austrų mokyklos atstovų *Gary Northas* kalbėjo apie monetaristus fantastus. Tokiais pavadino net ir kai kuriuos labai žymius monetarinės teorijos kūrėjus, pvz., *M. Keynesą, Clifordą Hughą Douglasą, Silvio Gesellį, Irvingą Fisherį* bei – su tam tikromis išlygomis – *Miltoną Friedmaną*. *G. Northas* taip apibūdina monetaristą fantastą:

„[Tai tyrėjas], pinigams priskiriantis kitokį priežastingumą nei visiems kitiems rinkos fenomenams. *Ludwigas von Misesas* monetarinę teoriją paaiškino tokia pat logika, kaip ir visus rinkos procesus. /.../ O monetaristas fantastas, priešingai, dėsto, kad privati nuosavybė, verslumas ir pasiūlos bei paklausos jėgos paaiškina priežastingumą visoje ekonomikoje, tačiau tuoj pat priduria, kad pinigų klausimu viskas kitaip, ir kad siekiant subalansuoti visų kitų prekių ir paslaugų paklausą ir pasiūlą, reikia valdžios leidžiamų ir valdžios kontroliuojamų pinigų.“

L. Misesas suprato, kad pinigai yra lengviausiai parduodama prekė, todėl darbo pasidalinimu pagrįstoje ekonomikoje recesijos ar depresijos metu prekių ir paslaugų tiekėjai pardavinės savo pre-

[1] Angl. monetary cranks – keistas, ekstravagantiškas ir dažniausiai dekretinius pinigus numatančias teorijas kuriantys monetaristai – vert. past.

kes ar paslaugas gerokai pigiau, kad galėtų išgyventi. Parduodami gaminius jie pirks pinigus, ir kai rinka galiausiai pasieks pusiausvyrą, depresija baigsis. Tačiau *M. Keynesas* tvirtino, kad ekonomikoje gali susiklostyti tokia situacija, kai krentančios kainos nebesubalansuoja rinkos. Ekonomikoje gali nusistovėti tokia situacija, kai yra ir aukštas nedarbas, ir daug nepanaudojamų išteklių. Kad pagrįstų savo teoriją, prieštaraujančią visiems ekonomikos dėsniams, jis pasitelkė jau ankstesnių fantastų *C. H. Douglaso* ir *S. Gesellio* sugalvotus argumentus. *C. H. Douglasas* manė, kad tam, jog rinkos galėtų pasiekti pusiausvyrą, valstybė būtinai turi sukurti dekretinius pinigus. Pinigai esą panaikinami (išnyksta), kai pabaigęs gamybos projektus verslas atiduoda skolas. Tuomet vartotojai nebeturi pinigų šiuose gamybos projektuose sukuriamoms prekėms pirkti. *C. H. Douglasas* nesuprato, kad bankai, vos atgavę paskolas, pinigus iš karto vėl paskolina, nes tik taip jie gali užsidirbti. Idėja, kad grąžinti pinigai „išnyksta“, yra nuolat visose nepakankamo vartojimo teorijose pasirodanti klaida. Jose tvirtinama, kad pinigai beveik magišku būdu išnyksta, ir vartotojai nebegali nieko pirkti. Visi šios teorijos variantai yra visiškos nesąmonės, išskyrus vieną išimtį – kai banko indėlininkai atsiima savo pinigus ir jų neišleidžia, o paslepia po pagalve. Tačiau tai nesusiję su skolų grąžinimu, o rodo didelį nepasitikėjimą bankų mokumu. Tai jau visai kitas dalykas, kaip tik susijęs su dekretiniais pinigais, be kurių, monetaristų fantastų nuomone, neišsiversime. (Žinoma, gali būti, kad didelės skolų krizės metu niekas nebenori imti naujų paskolų, finansuojamų grąžintais pinigais. Tačiau tai rodytų ne „vartojimo trūkumą“, o tai, kad žmonės nutarė nebetęsti skola finansuojamo per didelio vartojimo.)

Kad pagrįstų savo sukurtus neįmanomus scenarijus, *M. Keynesas* pasirėmė šiomis ir kitomis keistomis *C. H. Douglaso* teorijomis. Taip pat *M. Keynesas* rėmėsi ir *S. Geselliu*, ir dėl to matė tokius pat miražus, kaip šis monetaristas fantastas, pavyzdžiui, kad palūkanų norma negali suderinti kapitalo paklausos ir pasiūlos. Jis netgi gyrė *S. Gesellio* pasiūlytą visišką nesąmonę „antspauduoti pinigus“. *S. Gesellis* siūlė, kad visiems pinigų turintiems žmonėms kartą per mėnesį reikėtų ateiti į paštą, kur jų pinigai būtų paženklinami antspaudu, kad išlaikytų nominalią vertę. Už tai reikėtų sumokėti mokestį. Šio pasiūlymo tikslas – pasiųsti žinią visiems turintiems pinigų: kuo greičiau juos išleiskite, kol dėl mokesčio jie neprarado

vertės. *M. Keynesas* visai rimtai rašė: „Pinigų antspaudavimo idėja yra pagrįsta. Įmanoma rasti būdą, kaip ją nuosaikiu mastu pritaikyti praktikoje.“ *G. Northas* apie tai sarkastiškai atsiliepė: „Štai tokį pasiūlymą davė nevykęs komunistinės šalies finansų ministras[1] ir jo mokinys *Johnas Maynardas Keynesas*, svarbiausias XX amžiaus ekonomistas.“ Šiandieniniame akademinės ekonomikos pasaulyje su *M. Keynesu* konkuruoja tik kitas pinigų teorijos kūrėjas *Irvingas Fisheris*. O jo požiūris ne mažiau fantastiškas nei *M. Keyneso*.

Visi trys didieji monetaristai fantastai: *M. Keynesas, S. Gesellis* ir *I. Fisheris* turėjo vieną bendrą bruožą: jie visi buvo nusiteikę prieš aukso standartą. *M. Keynesas* nekentė auksinių pinigų, nes jiems esant valdžia ir centrinis bankas negali kelti infliacijos, o tai, anot *M. Keyneso*, neleidžia valdžiai imtis politinių priemonių pasiūlai ir paklausai subalansuoti. Visi trys monetaristai fantastai manė, kad ekonomikos efektyvumui garantuoti reikia dekretinių pinigų ir kad ekspertai turi nuspręsti, koks infliacijos lygis tam tikru metu yra tinkamas. Jie netikėjo, kad laisva rinka gali sukurti sveiką pinigų sistemą, atliekančią visas svarbiąsias pinigų funkcijas – tuo dauguma ekonomistų netiki ir šiandien. Keinsistai ir visų atspalvių ne „austrai“ yra defliacionistai, nes tvirtina, kad jei valdžia neišlaidautų, o centriniai bankai nekeltų infliacijos, laisvoje rinkoje vyktų nuolatinė depresija ir defliacija, ir pati ekonomika nesugebėtų išsikapstyti iš defliacijos spąstų. Kaip ir beveik visi kiti vyraujančios krypties ekonomistai, keinsistai kalba apie „taupymo paradoksą“ ir „likvidumo spąstus“, taigi, laikosi klaidingos nuomonės, kad santaupomis laikomų pinigų bankas tuo pat metu negali paskolinti gamybai arba vartojimui. Jau septyniasdešimt metų *M. Keyneso* pasekėjai uoliai skleidžia šias nesąmones. Dabartinis FED pirmininkas *B. Bernanke* ir jo pirmtakas *A. Greenspanas* nesvyruodami nusimetė atsakomybę už finansų rinkų problemas, kalbėdami apie „pasaulinį santaupų perteklių“ (kad visame pasaulyje per daug taupoma). Taip buvo siekiama paskleisti gėdingą melą, kad problemas sukėlė ne kredito plėtra, o per didelis taupymas. Kai skola (taigi ir „netaupymas“ ar „antitaupymas“ – tuo pačiu ir kapitalo naikinimas) pasiekė istorijoje nematytą lygį, kalbėti apie „per didelį taupymą“ yra gėdingiau nei akiplėšiška.

Neseniai „*ef-magazin*“ paskelbtame straipsnyje „Geldpolitische

[1] *Silvio Gesellis* buvo Bavarijos Tarybų Respublikos, įkurtos 1919 m. ir gyvavusios savaitę, finansų liaudies komisaras.

Spinnereien“[1] Angers universiteto (Prancūzija) ekonomikos profesorius *Jörgas Guido Hülsmannas* parodė, kad du įtakingiausi mūsų laikų ekonomistai *Gregory Mankiwas ir Willemas Buiteris* atgaivino *S. Gesellio* „prastovos mokesčio“[2] nesąmonę. *J. G. Hülsmannas* nutaria:

„Tai septynių keinsizmo dešimtmečių intelektinis vaisius. Tai savaime veda prie valiutos sunaikinimo. Galbūt greitai bus įgyvendinti kokie nors prastovos mokesčio planai. Tai tikrai neišspręs klaidingų investicijų problemos ir neatstatys augimo. Nes tam reikia tikrų išteklių: darbo, žaliavų, tarpinių gaminių, kuriuos reikia ekonomiškai panaudoti.“

Galima pridurti, kad tiek investavimui, tiek augimui reikia realių santaupų (gaunamų pinigus uždirbant, o ne spausdinant) ir kad prastovos mokestis mažintų santaupas, trukdytų taupyti, o tai, kas sutaupyta – sunaikintų. Taigi, prastovos mokesčio fantastai siūlo visiško visų šalių nuskurdinimo ir milijoninio bado receptą.

Tai skatina paklausti: kodėl dauguma šiuolaikinių ekonomistų patiki tokiomis ir panašiomis klaidomis ir kodėl pinigų klausimu beveik visi būna pasišventę etatistai, manantys, kad valdiškų dekretinių pinigų ir centrinio banko sistemos yra būtinos? Yra daugybė priežasčių, o tarp jų ne menkiausia yra ta, kad, kaip anksčiau minėta, beveik visi ekonomistai yra arba valstybės tarnautojai, arba dirba bankininkystės ir finansų sektoriuje. „*Huffington Post*“ 2009 m. rugsėjį paskelbtas straipsnis dar aiškiau parodė, kaip stipriai ekonomistai priklauso nuo Federalinės rezervų sistemos. Šį straipsnį *Gary Northas* pakomentavo savo straipsnyje „The Third Rail of Academia“[3] ir pateikė triuškinančią išvadą: „Federalinė rezervų sistema savo plačiu konsultantų, vizituojančių mokslininkų, alumnų bei darbuotojų ekonomistų tinklu taip absoliučiai įsigalėjo ekonomikos srityje, kad kritikuoti centrinį banką šios profesijos atstovams tampa grėsme karjerai.“ Iš dalies dėl to, kad taip priklausė nuo FED, ekonomistai nematė artėjančios pasaulinės finansų krizės – ir nenorėjo jos matyti. *G. Northas* priduria: „Tris dešimtmečius vienu ar kitu būdu FED mokėjo atlyginimą beveik visiems pinigų teoriją ir pinigų politiką tiriantiems ekonomis-

[1] „Pinigų spausdintojai“
[2] Angl. demurrage money – vert. past.
[3] „Trečiasis akademijos bėgis“ – nuoroda į šalia geležinkelio klojamą trečią bėgį, kuriuo teka elektra elektriniams traukiniams ir kurį paliesti mirtinai pavojinga – vert. past.

tams.“ Štai pavyzdys iš „*Huffington Post*“ straipsnio: „[1993 m.] *A. Greenspanas* pranešė Bankininkystės komitetui[1], kad valdytojų tarybai (valstybinei įstaigai) dirba 189 ekonomistai ir dar 171 dirba 12 regioninių Federalinių rezervo bankų (privačių). Taip pat dirbo 703 pagalbiniai darbuotojai ir statistikai. Jie irgi ekonomistai. Tai dar ne viskas, tai tik ledkalnio viršūnė. Nuo 1991 m. iki 1994 m. FED daugiau nei 200 profesorių tyrimams atlikti išmokėjo 3 milijonus USD.“

G. Northas priduria, kad ši programa tęsiama toliau ir netgi auga. Pavyzdžiui, valdytojų taryboje dabar dirba 220 daktaro laipsnį turinčių ekonomistų, be to, 2008 m. FED išleido 389 milijonus USD su „monetarine ir ekonomikos politika“ susijusioms sutartims su ekonomistais, o 2009 m. biudžete numatyti 433 milijonai USD. *G. Northas* aiškina: „Jei suskaičiuosite dabar atlyginimą gaunančius ekonomistus, anksčiau atlyginimą gavusius ekonomistus, dotacijas gaunančius ekonomistus ir tuos, kurie irgi norėtų ką nors gauti, būsite suskaičiavęs didelę profesijos dalį. Be to, FED moka atlyginimą arba duoda dotacijas akademinių žurnalų redaktoriams.“ Jis priduria, kad beveik pusė iš 190 redaktorių, dirbančių svarbiausiuose septyniuose ekonomikos žurnaluose, yra vienaip ar kitaip susiję su FED. Tad tikrai rimtai FED kritikuojantis straipsnis negali būti išspausdintas nė viename iš svarbiausių žurnalų. Be to, kai kas nors bando įsidarbinti ekonomikos srityje, visuomet jam ar jai verta parodyti, jog juos gerai vertina FED.

Centrinio banko (o kartu ir dekretinių pinigų) sistema šventa laikoma ne tik Amerikoje, bet ir visame pasaulyje. Galime tik pritarti *G. Northui*, kad prie to prisideda šie veiksniai:

1. nuomonės kūrėjų kartelis visose šalyse visuomet centrinį banką laikė geru dalyku;

2. visų ekonomikos mokyklų (išskyrus austrų) metodologija ir modelių dinamika remiasi šios institucijos egzistavimo prielaida;

3. visų partijų politikams mirtinai reikia „paskutinės vilties skolintojo“, kuris supirktų valdžios skolą žemesnėmis nei rinkos kainomis;

4. investuotojai nori kokios nors akcijų kainos apsaugos;

5. pasaulinė bankų bendruomenė nori užsiimti dalinių rezervų bankininkyste, saugoma centrinio banko.

---

[1] Angl. United States House Committe on Financial Services – vert. past.

Be to, politikai ir valdžios žmonės labai tiki, kad tokia sistema veikia, ir labai abejoja rinka ar net būna prieš ją nusiteikę. Tačiau visa tai nė iš tolo pakankamai nepaaiškina vyraujančios krypties ekonomistų kliedesių apie paskutiniąją pasaulio finansų krizę. Patys žymiausi ir dažniausiai žiniasklaidoje pasirodantys ekonomistai jau ne vieną mėnesį daro tokius pareiškimus, kokių negalėjo įsivaizduoti nei dabartiniai, nei ankstesni jų kritikai. Pavyzdžiui, 2009 m. spalį Nobelio premijos laureatas *Paulas Krugmanas* visiškai rimtai „*New York Times*" rašė, kad dėl pasaulio likvidumo ir finansų problemų kalti kinai, savo pernelyg pigia valiuta suvilioję JAV piliečius per daug importuoti ir taip gautais doleriais sukėlę JAV finansų krizę (likvidumo perteklių). Iš tikro, buvęs FED pirmininkas *A. Greenspanas* milžinišku likvidumo pertekliumi bei beveik nulinėmis palūkanų normomis sukėlė ne tik JAV nekilnojamojo turto burbulą, bet ir importo bumą. Kaltinti labai produktyvius ir dėl to pigiai parduoti galinčius kinus dėl nevykusios JAV ekonominės politikos yra makabriškas pokštas.

Dar keistesnį pareiškimą *P. Krugmanas* padarė kalbėdamas Londono ekonomikos mokykloje. „*Frankfurter Allgemeine Zeitung*" apie tai parašė (*Lisa Niehaus*, faz.net, 2009.08.24) parinkę puikų pavadinimą „Trisdešimt iššvaistytų metų". Kalbėdamas apie ekonomistų nesugebėjimą nuspėti krizę, *P. Krugmanas* teigė, jog reikia visiškai naujo ekonomikos mokymo būdo, tačiau sakėsi nežinąs, koks konkrečiai jis turėtų būti. Didžioji dalis pastarųjų trisdešimties metų makroekonomikos teorijos buvo geriausiu atveju nereikalinga, o blogiausiu – žalinga (dėl to jis tikrai teisus, tačiau iš to padarė netinkamas išvadas). Dėl tokių klaidų, pasak *P. Krugmano*, kaltas ir žmogaus elgesio racionalumo pervertinimas. Tačiau kita vertus, ne tokių racionalių veikėjų neįmanoma įstatyti į matematinius ekonomikos modelius. Todėl jis ėmė svarstyti, kaip ekonomikos mokslas galėtų suformuoti naują žmonijos vaizdinį, kurio pagrindu būtų galima kurti geresnius modelius. Jis nutarė, kad to būtų galima pasiekti studijuojant ekonomikos istoriją. Reikia tirti ir aprašyti panašumus su praėjusiomis krizėmis. Tad reikia ir naujo tipo mokslininko, kuris iš pradžių daugiau stebėtų ir mažiau interpretuotų – juk teoretikai jau pridarė pakankamai žalos.

Neįtikėtina! *P. Krugmanas* iš esmės siūlo grįžti prie XIX amžiaus istorinės ekonomikos mokyklos, kuri rėmėsi epistemologiškai neefektyviu indukcijos metodu (supratimo metodu, kuriuo bando-

ma atrasti bendrus dėsnius stebint konkrečius atskirus įvykius). Tai buvo pagrindinė priežastis, kodėl pusę amžiaus ekonomika Vokietijoje buvo izoliuota nuo šios srities akademinio progreso. Po *Karlo Popperio* mokslininkai jau turėtų žinoti, kad moksliškai naudingų žinių galime pasiekti tik dedukcijos keliu (iš bendro išvedant konkretų); kitaip tariant, kad hipotezės būtų mokslinės, jas turi būti įmanoma dedukciškai falsifikuoti[1]. Negalime nesutikti su *P. Krugmanu*, kai jis sako, kad „mums reikia visiškai naujo ekonomikos mokymo būdo". Tačiau reikėtų pridurti, kad tas reikalingas „naujasis būdas" iš tikro yra ganėtinai senas – tai austrų ekonomikos mokykla, nuo kurios vyraujančios krypties ekonomistai laikosi atokiai. Ši mokykla žymiai patobulino klasikinę ekonomiką, ištaisė jos dideles klaidas bei praturtino visiškai naujomis įžvalgomis. Užuot tai priėmę, kiti ekonomistai iš pradžių kalbėjo apie visiškai racionalų žmogų (kuris tiktų į jų matematinius modelius), o po to, sekdami *M. Keynesu* ir jo „gyvybinių dvasių" idėja, ėmė kalbėti apie iš esmės neracionalų žmogų. Kokios šarados! Kodėl nepriėmus visiškai normalaus žmogaus vaizdinio, kokį siūlo austrų ekonomikos mokykla? Šios tradicijos ekonomistams nereikia nei visiškai racionalaus, nei iracionalaus veikėjo, kad paaiškintų, kas vyksta ekonomikos pasaulyje ir verslo cikluose. Jie mąsto apie žmones, visuomet veikiančius pagal amžinus stygiaus, stygiaus įveikos ir pelno siekimo ekonomikos dėsnius, kitaip tariant, apie žmones iš kūno ir kraujo, tokius, kokie jie yra. „Austrams" nereikia ir matematinių modelių (juk žmonės nėra robotai, kurių veikimą būtų įmanoma atvaizduoti skaičiais ir diagramomis), jiems reikia tik ekonomikos išlavinto proto. Būtent todėl beveik visi šios tradicijos atstovai, o ne mūsų šios temos veikėjai numatė dabartinę pasaulinę finansų krizę.

Kitas ekonomikos Nobelio premijos laureatas (2001 m.), vienas žiniasklaidoje žinomiausių ekonomistų *George'as Akerlofas* neseniai tapo vyraujančių mokymo metodų intelektinio bankroto įrodymu. Nors jis ir *Robertas Shilleris* buvo vieninteliai ne austrų mokyklos atstovai, įspėję apie artėjančią krizę, *G. Akerlofo* analizė apsiribojo simptomų aptarimu. Jo įžvalga, kad nekilnojamojo turto burbulas Jungtinėse Amerikos Valstijose ir kai kuriose

[1] Dedukcinė falsifikacija – K. Popperio pasiūlytas mokslo ir ne mokslo atskyrimo kriterijus: teorija nėra mokslinė, jei neįmanoma išreikšti sąlygų, kurios tą teorija paneigtų – vert. past.

kitose šalyse prives prie recesijos, nebuvo išskirtinė. Neišskirtinė ir jo kai kuriose situacijose kartojama keinsistinė banalybė apie „gyvybines dvasias“[1]. Jo 2009 m. rugsėjo 5 d. interviu su *„Neue Züricher Zeitung“* redaktoriais *Beatu Gygi* ir *Gerhardu Schwarzu* labai daug pasako apie dabartinę ekonomikos fakultetų būklę. Į klausimą: „Austrų ekonomikos mokykla teigia /.../, kad pamatinė šios krizės priežastis buvo „lengvų“ pinigų politika. Ar krizė neparodo, kad „austrai“ buvo teisūs?“, jis atsakė: „Ne, visiškai ne. Priešingai, ši krizė parodo, kad teisus buvo *M. Keynesas.* Paskaitykite, kaip jis apibūdina spekuliacines rinkas. Didelės recesijos kyla dėl spekuliacijų rinkoje ir dėl to, kad rinkos turi tendenciją reaguoti per stipriai arba per silpnai. Įprastinė, daugelio ekonomistų mokoma teorija nesureikšmina valstybinio reguliavimo. Tačiau turime daugiau reguliuoti, ypač finansų sektorių, ir manau, kad kiekvienas atsakingas politikas [sic!] dabar sutinka su tokiu požiūriu.“ Klausimas: „Taigi, ar ekspertai ir politikai iš šios krizės gavo teisingas pamokas?“ Atsakymas: „Taip, manau, pradedame suprasti, kad finansų rinkas tikrai reikia reguliuoti, manau, tai tikrai sužinojome.“ Klausimas: „Ar nemanote, kad krizės akstinas buvo išpūstas pinigų kiekis?“ Atsakymas: „Manau, kad tai tam tikrą vaidmenį suvaidino, bet tikrai ne pagrindinį. Tai, kas įvyko būsto rinkoje, yra gerokai daugiau, nei galėjo sukelti „lengvi“ pinigai.“ Klausimas: „Gelbėjimo paketais valdžia apgynė kai kuriuos individus nuo pasekmių, sukeltų jų veiksmų. Ar tai neardo asmeninės atsakomybės?“ Atsakymas: „Nemanau. Toks moralinio užkrato prielaida paremtas mąstymas paprasčiausiai netinka šiai situacijai. Kad įveiktume krizę, turime sutvarkyti makroekonomikos lygmenį. Tai skubiausia JAV ir kitų šalių užduotis.“ Klausimas: „Taigi, kritika, kad bankai žinojo, jog beveik nerizikuoja, ir todėl veikė neatsargiai, yra nepagrįsta?“ Atsakymas: „Nemanau, kad tai buvo viena pagrindinių pertekliaus priežasčių.“

Interviu ėmę *B. Gygi* ir *G. Schwarzas* tikrai yra susipažinę su austrų ekonomikos mokykla ir iš jų užduodamų klausimų galima pajusti jų augančią nuostabą. *G. Akerlofo* pateikti atsakymai yra šiuolaikinės ekonomikos gėda. Jo knyga (parašyta kartu su *R. Shilleriu*) *„Animal Spirits: How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*“[2], kurioje jis atgaivina

[1] Angl. animal spirits, *J. Keyneso* vartotas terminas – vert. past.

[2] „Gyvybinės dvasios: kaip psichologija veikia ekonomiką ir kodėl tai svarbu pasauliniam kapitalizmui“ – vert. past.

keinsistinę banalybę apie „gyvybines dvasias“, tapo bestseleriu su ekonomika susijusiems ar ja besidomintiems intelektualams. Tai tik dar kartą parodo, kad nenukrypstant nuo vyraujančios krypties lengva susilaukti sėkmės. Svarbu paminėti, kad *G. Akerlofo* žmona *Janet Yellen* buvo Ekonomikos patarėjų tarybos pirmininkė, kai prezidentas buvo *Billas Clintonas*. Pastaruoju metu būta užuominų, kad ji gali tapti *B. Bernanke* įpėdine FED pirmininko poste. Taip pat verta paminėti, kad ekonomikos Nobelio premijos neįsteigė *Alfredas Nobelis*, šį prizą netiesiogiai teikia Švedijos centrinis bankas.

2. Keinsistai ir „austrai“

Austrų ekonomikos mokyklos istorija tragiška (gal dėl to, kad visa žmonijos istorija yra tragedijų virtinė). Jos intelektualinis pradininkas *Carlas Mengeris* (1840–1921 m.) vėlyvaisiais metais nugrimzdo į gilią depresiją ir nustojo skelbti savo darbus. Analitinis protas padėjo jam numatyti ir įsitikinti, kad Europa žengia karo ir kančių keliu. *Ludwigas von Misesas* savo memuaruose (1940–1942 m.) teigia:

„Manau, kad žinau *C. Mengerio* nusivylimo ir pernelyg ankstyvos tylos priežastį. Savo aštriu intelektu jis suprato, kuria kryptimi juda Austrija, Europa ir visas pasaulis; jis matė, kaip didžiausia ir aukščiausia civilizacija skuba į prarają. Jis numatė mūsų šiandienį košmarą ir žinojo, kas laukia, jei pasaulis nusigręš nuo liberalizmo ir kapitalizmo, bei padarė viską, ką galėjo, kad įveiktų šias tendencijas. Jo knyga „*Untersuchungen über die Methode der Sozialwissenschaften*“[1] buvo numatyta kaip polemika su niokojančiomis intelektualinėmis srovėmis, kuriomis Prūsijos universitetai nuodijo pasaulį. Jis suprato, kad jo kova nesėkminga ir nėra vilties nugalėti, ir dėl to prisipildė tamsaus pesimizmo, išsekinusio jo jėgas. Šį pesimizmą jis perdavė ir savo mokiniui bei draugui, sosto įpėdiniui *Rudolfui*. Kronprincas nusižudė iš nevilties dėl savo imperijos ir Europos civilizacijos ateities.“

Tame pačiame darbe *L. Misesas* prisimena pokalbį su *C. Mengeriu* apie vokiečių ekonomisto *Georgo Friedricho Knappo* knygą

[1] „Socialinių mokslų metodo tyrimai“

„*Staatliche Theorie des Geldes*“[1] (1905 m. ir 1923 m.). (G. F. Knappas priklausė naujajai istorinei ekonomikos mokyklai ir tvirtino, kad pinigai yra teisinės sistemos kūrinys, todėl visiškai nesvarbu, iš ko jie pagaminti.) *C. Mengerio* verdiktas: „Tai logiškas prūsiško politikos mokslo tęsinys. Ką galima pasakyti apie tautą, kurios elitas, ekonomikai plėtojantis jau du šimtus metų, žavisi tokiomis nesąmonėmis ir laiko jas apreiškimu, kai tai netgi nėra nauja? Ko galima laukti iš tokių žmonių?“ Per odisėją iš Vienos per Ženevą į Jungtines Amerikos Valstijas matydamas, kaip klostosi pasaulio įvykiai ir kokia yra intelektualinė universitetų būklė, pats *L. Misesas* taip pat buvo labai prislėgtas, tačiau tik trumpai. Tai jis aiškiausiai išsakė 1940 m.: „Susiruošiau tapti reformatoriumi, tačiau tapau nuosmukio istoriku.“ Dėl sąžiningumo ir nepaperkamumo *L. Misesas* visą gyvenimą daug vargo. 1929 m. viduryje jis atsisakė (tuo buvo labai nepatenkinta jo sužadėtinė) labai viliojančių pareigų Vienos „Kreditanstalt“ banke, paaiškinęs, kad „artėja didelis krachas, ir nenoriu, kad mano vardas kaip nors būtų su juo susijęs“. Kas buvo po to, žinome. Išsipūtę nuo per didelio kredito, bankai, tarp jų ir „Kreditanstalt“, griuvo, bankrutavo daugybė įmonių, padidėjo nedarbas.

L. Miseso puikus darbas „*The Theory of Money and Credit*“[2], parašytas jam jau apsigynus disertaciją, iš pradžių buvo išleistas tik vokiškai ir nesusilaukė angliškai rašiusių ekonomistų dėmesio. Kai šis veikalas 1934 m. buvo išverstas į anglų kalbą, juo susidomėta, tačiau netrukus pasirodė *Johno Maynardo Keyneso* knyga „*The General Theory of Employment, Interest and Money*“[3] – tam tikras politinei kastai skirtas mechaniko žinynas, aiškinantis, kaip užvesti infliacijos ir skolos mašinas, ir todėl visiškai priešingas *L. Miseso* darbui. Nors nė vienas *L. Miseso* argumentas nebuvo paneigtas, jis ir jo darbas buvo paprasčiausiai ignoruojami. Jo idėjos buvo per daug „nepatogios“, visiškai priešingai nei *M. Keyneso* šarlataniška magija. Nepaisant genialumo, revoliucinių įžvalgų ir labai produktyvaus rašymo, *L. Misesui* niekada nebuvo pasiūlyta profesoriaus vieta. Per visą gyvenimą jis turėjo pragyventi iš varganų privataus tyrėjo pajamų.

Panašaus likimo sulaukė ir *L. Miseso* mokinys, intelekto milžinas *Murray N. Rothbardas*. Daugybę metų jis turėjo pasitenkinti

[1] „Valstybės pinigų teorija“
[2] „Pinigų ir kredito teorija“ – vert. past.
[3] „Bendroji užimtumo, palūkanų ir pinigų teorija“ – vert. past.

prastai apmokamomis dėstytojo pareigomis nedideliame Bruklino koledže, kol gavo pasiūlymą dėstyti Nevados universitete. *L. Miseso* mokinys ir kolega *Friedrichas A. von Hayekas* per visą savo akademinę karjerą turėjo sunkumų su dalykais, kurie šiuolaikiniams ekonomistams atrodo savaime suprantami. Kartą paskaitos nedidelei studentų grupei metu jis papasakojo, kaip ilgai dvejojo, kol nutarė įsidarbinti profesoriumi valstybės finansuojamoje įstaigoje. Apsispręsti bei po daugelio ilgų dvejonių metų sutikti priimti Nobelio premiją jį paskatino vienas dalykas. Suprasdamas *L. Miseso* likimą, *F. Hayekas* buvo tikras, kad gavus profesoriaus pareigų svorį ir galimybę skleisti žinias, jo įtaka ir poveikis ekonomistų, intelektualų ir plačiosios visuomenės idėjoms būtų šimtą ar tūkstantį kartų didesni, nei likus privačiu tyrėju. Neįmanoma pervertinti, kaip svarbu skleisti (ir kaip pavojinga neskleisti) austrų ekonomikos mokyklos idėjų, ypač „keinsizmo užvaldytame" pasaulyje. Po kelių dešimtmečių *F. Hayekui* vėl kilo dilema. Stokholmo apdovanojimų komitetas, sėkmingai išvengęs suteikti pelnytą garbę *L. Misesui,* nebegalėjo išsisukinėti nematąs *F. Hayeko* novatoriškų darbų reikšmės ir 1974 m. pasiūlė jam ekonomikos Nobelio premiją. Tačiau komitetas nutarė apdovanojimą paversti dideliu įžeidimu ir privertė *F. Hayeką* pasidalinti premiją su svarbiausiu Švedijos socialistu *Gunnaru Myrdalu*. Vis tik *F. Hayekas* priėmė premiją (dėl aukščiau nurodytų priežasčių). Būdamas sąžiningas ir laikydamasis savo principų, jis atsiimdamas skubiai rekomendavo komitetui apsiriboti gamtos mokslų Nobelio premijomis ir nebeskirti jos ekonomistams. *F. Hayekas* tvirtino, jog kitaip kyla per didelis pavojus, kad svarbiomis ir įtakingomis taps klaidingos ir pavojingos politinės ir ekonominės idėjos.

Kaip ir *L. Misesui*, *F. Hayekui* teko palikti Vieną, kai pasidarė akivaizdu, kad valdžią perims naciai. Iš pradžių jis nuvyko į Angliją (į Londono ekonomikos mokyklą), o po to – į Jungtines Amerikos Valstijas. Tačiau vėliau paaiškėjo, kad šie sunkumai turėjo ir teigiamą pusę. *Rahimas Taghizadeganas* knygoje *„Ökonomie"*[1] teisingai rašo:

„Nors atrodė, kad nacionalsocialistai austrų ekonomikos mokyklai sudavė mirtiną smūgį beveik visus jos ekonomistus ištremdami ar priversdami bėgti už jų kritišką požiūrį į τάξις[2] /.../ para-

[1] „Ekonomika" – vert. past.
[2] „Taksis" – dirbtinė, prievartinė tvarka

doksalu, tačiau kaip tik tai austrų ekonomikos mokyklą išgelbėjo. Taip nutiko, nes supratimo sėklos pasklido po pasaulį ir davė vaisių, ypač Jungtinėse Amerikos Valstijose."

Ludwigas von Misesas išugdė visą būrį mokinių, ne tik iki šiol išsaugojusių „austrų" teorijos ašį, bet ir mokymą išplėtojusių ir išplėtusių į „libertarizmu" vadinamą judėjimą, kurio auganti įtaka pasiekė naują viršūnę, kai prezidento posto siekė JAV Kongreso narys *Ronas Paulas*. Svarbų vaidmenį įtvirtinant šią su austrų mokykla susijusią tradiciją suvaidino *Murray N. Rothbardas*, tikras *L. Miseso* lygio genijus. Taip pat labai svarbūs buvo ir yra FEE[1] institutas ir ypač Miseso institutas Auburne, Alabamoje, kuriam šiuo metu vadovauja *Llewellynas H. Rockwellas, Jr*. Jo interneto svetainę aplanko milijonai laisvę mylinčių žmonių iš viso pasaulio.

Vokiškai kalbančiose šalyse Institut für Wertewirtschaft[2] Vienoje bei tokie puikūs žmonės kaip *Rahimas Taghizadeganas* ir *Gregoris Hochreiteris* suformavo naują, dinamišką austrų ekonomikos sklaidos branduolį, tapusį įkvėpimo ir atsinaujinimo šaltiniu austrų ekonomikos mokyklos tradicijai, kuri taip – bent kaip atšaka – grįžo namo. (Kiti verti paminėti skleidėjai vokiškai kalbančiose šalyse yra Hayek-Gesellschaft[3] Berlyne ir Hayek-Institut[4] Vienoje. „Lichtschlag-Verlag" leidykla Grevenbroiche leidžia libertariškiausią Vokietijos žurnalą *„Eigentümlich frei"*, logiškai susijusį su austrų mokykla. Tradiciškai su austrų mokykla susijęs ir Ciūriche (Šveicarija) leidžiamas *„Schweizer Monatshefte"*. Investavimo žurnalas *„Smart Investor"* taip pat prioritetu laiko „austrų" teoriją.) Vienas įvykis, kurį tikrai galima pavadinti žiniasklaidos sensacija, parodo, kiek reikšmės austrų ekonomistai, ypač *L. Misesas*, šios finansų krizės metu įgijo Jungtinėse Amerikos Valstijose. 2009 m. lapkričio mėn. 6 d. pačiame žinomiausiame šiuolaikinio finansų pasaulio leidinyje *„Wall Street Journal"* pasirodė ilgas straipsnis „The Man Who Predicted the Depression. Ludwig von Mises explained how government-induced credit expansion led to imbalances in the economy"[5]. Straipsnyje ne tik rašoma, kad *L. Misesas* numatė, tiksliai paaiškino ir aprašė 4-ojo dešimtmečio depresiją, bet ir

[1] Foundation for Economic Education (Ekonomikos švietimo fondas) – vert. past.
[2] Vertybėmis paremtos ekonomikos institutas – vert. past.
[3] F. von Hayeko draugija – vert. past.
[4] F. von Hayeko institutas – vert. past.
[5] „Depresiją numatęs žmogus. Ludwigas von Misesas paaiškino, kaip valstybės skatinama kredito plėtra išbalansuoja ekonomiką." – vert. past.

pasakojama, kaip jis tai padarė, teigiama, kad ir dabartinėje situacijoje jo įžvalgos gali būti vienintelis tinkamas naujosios depresijos paaiškinimas, todėl ir vienintelė formulė, kaip šią problemą užbaigti. Rašydamas apie keinsizmą, po klaidų ir ideologinių šiukšlių kalnais palaidojusį *L. Miseso* išmintį, straipsnio autorius (*Markas Spitznagelis*, Kalifornijoje veikiančio draudimo fondo vadybininkas) primena, kad po *M. Keyneso* pasaulį kamavo infliacijos, dirbtinių bumų ir po jų einančių recesijų bei valiutų krizių dešimtmečiai ir kad galiausiai, susidėjus nekilnojamojo turto, būsto paskolų ir bankininkystės krizei, artėja katastrofiškas žlugimas. *M. Keynesas* mus atvedė ten pat, nuo kur pradėjome – į vargą. Jis nutaria: „Kaip keista, kad šis mūsų nesibaigiančią valstybės skatinamos kredito plėtros, infliacijos ir žlugimo istoriją aprašęs žmogus [*L. Misesas*] yra taip atkakliai pamirštamas. Negi šį tragišką spektaklį turėsime ištverti dar kartą?“

O dabar – apie „priešingą pusę“. *Johnas Maynardas Keynesas*, vėliau lordas *Keynesas*, buvo labai išsilavinęs žmogus. Tačiau jo ekonomikos žinios nebuvo puikios, ir tikrai ne tokios geros, kad galėtų pateisinti išleidimą knygos su ambicingu pavadinimu „*Bendroji teorija*“. Vokiškai jis mokėjo, kaip pats pripažįsta, taip prastai, kad nesugebėjo perskaityti revoliucinių Vienos ekonomistų darbų, ir daugelis jo teorinės struktūros elementų buvo iš abejotinų šaltinių (kaip rodo *S. Gesellio* pavyzdys). Tad kas gi jį paskatino imtis tokios drąsios užduoties? Iš tikro jo ketinimai buvo garbingi, nes jis tenorėjo apsaugoti savo šalį nuo sovietinio tipo socializmo, kurį daug Vakarų intelektualų, turėdami galvoje Rusijos revoliuciją, laikė siekiamybe. *M. Keynesas* bijojo, kad jei Britanijos ekonomika grius, gali kilti tokių pat neramumų. O po Pirmojo pasaulinio karo būtent tai ir grėsė. Karo metu pakilusi infliacija baigėsi, ir kainos krito iki prieškarinio lygio. Tada turėjo nukristi ir atlyginimai, kad darbo kaina nepasmaugtų ekonomikos. Įtakingos, bet ekonominių sunkumų patiriančios profesinės sąjungos tam trukdė – atlyginimus jos laikė dirbtinai didelius, tokius, kokie jie pakilo dėl ankstesnės infliacijos. Kilo milžiniško nedarbo ir Britanijos pramonės žlugimo grėsmė. Apibendrinant galima pasakyti, kad *M. Keynesas* mąstė taip: jei tiek, kiek būtina, atlyginimų sumažinti neįmanoma politinėmis priemonėmis, tai reikia padaryti apgaule – infliacija. Dėl „pinigų iliuzijos“ dauguma žmonių mano, kad nominali jų pajamų vertė atitinka jų realią vertę, kitaip tariant, jie

nesuvokia, jog net ir nesikeičiant jų nominaliam atlyginimui, dėl kainų infliacijos jų realus atlyginimas krenta (nes jie už savo atlyginimą gali nupirkti mažiau). O įmonėms svarbu tik realus atlyginimas, o ne nominalus. Nors nominalus atlyginimas bus išpūstas, joms nereikės atleisti žmonių. Todėl *M. Keynesas* matė tik vieną išeitį – reikia padidinti kainų infliaciją įtikinant politikus įjungti pinigų spaustuves. Žinoma, tai tik artimiausioje ateityje duoda norimų rezultatų, o tolesnėje ateityje laukia tragedija. Tačiau, kaip kartą *M. Keynesas* pasakė: „tolimesnėje ateityje visi būsime mirę". Jis turėjo suvokti, kad net ir iš gerų paskatų, melas ir apgavystė neatneša nieko gero.

M. Keynesą asmeniškai pažinojęs *F. Hayekas* buvo įsitikinęs, kad tik dėl to *M. Keynesas* pasiryžo rašyti „Bendrąją teoriją" ir kad pats autorius puikiai suprato, jog jo knyga neatitiko pavadinimo. Kai *F. Hayekas* parodė jam kelias rimtas jo mąstymo ir metodologijos klaidas ir paklausė, ką jis darytų, jei infliacija taptų nevaldoma, *M. Keynesas* atsakė: „Tiesiog paimčiau ir pakeisčiau visuomenės nuomonę – štai taip", – ir spragtelėjo pirštais. Apie tai *Rahimas Taghizadeganas* vėliau rašė: „Po šešių mėnesių *M. Keynesas* jau buvo miręs, o jo prišauktos dvasios ėmė veikti pačios. Atrodo, kad pats *M. Keynesas* nebuvo geros nuomonės apie savo mokinius, keinsistus. Jam jie tiesiog buvo priemonė pasiekti tam tikram tikslui. Stebina, kaip neatsakingai *M. Keynesas* išjudino pokyčius, galiausiai atvedusius prie šiuolaikinio infliacinio vartotojiškumo." (*R. Taghizadeganas „Ökonomie"*.)

Nors *M. Keynesas* norėjo apginti savo šalį nuo griežtos linijos komunizmo, tai dar jokiu būdu nereiškia, kad jis pasisakė už laisvą rinką ar kapitalizmą. Jis gynė fašistiškai planuojamos ir valdomos ekonomikos modelį, kuriame planus nustatinėtų jis ir jo bendrai. Visais savo pareiškimais jis demonstravo aroganciją ir siekį dominuoti. *Murray N. Rothbardas* kruopščiai tyrė *M. Keyneso* darbus ir asmenybę ir knygoje „Keynes, the Man"[1] priėjo prie triuškinančių išvadų, netgi griežtesnių nei *F. Hayeko* kritika. *M. Rothbardas* rašė, kad *M. Keynesas* pseudomoksliniu žargonu tiesiog pabarstė senų klaidų apie infliaciją, kad jos atrodytų kaip naujausi ekonomikos mokslo pasiekimai. Taip jis pasikinkė tuo metu, populiarėjant planuojamoms ir valdomoms ekonomikoms, kylančią etatizmo ir socializmo bangą.

[1] „Keynesas, asmenybė" – vert. past.

„*M. Keynesas* atmetė seną ekonomikos teorijos, kaip infliacionistų ir etatistų planų kritikės, vaidmenį ir padėjo naujai ekonomistų kartai įgyti akademinės galios bei politinės įtakos ir privilegijų /.../ Žmogus, galvojęs ir veikęs galios ir brutalaus dominavimo kategorijomis, niekinęs moralės principų sąvoką, amžinas, nesvyruojantis buržuazijos, kreditorių ir taupios viduriniosios klasės priešas, nuolatinis melagis, iškraipantis tiesą, kad ši tiktų jo planams, fašistas ir antisemitas, *M. Keynesas* vis tiek sugebėjo pataikūniškai įveikti oponentus ir konkurentus."

M. Keynesas netgi sugebėjo į savo pusę patraukti kai kuriuos *F. Hayeko* ir *L. Miseso* pasekėjus, kurie tikrai turėjo geriau suprasti, kas vyksta – ir suprato. Tik *L. Misesas* visiškai neužsikrėtė keinsizmo doktrina. Būtent todėl jis buvo pašalintas ir nebeįleistas į įtakingą akademinę sceną. *M. Keynesas* atmetė *F. Hayeko* teoriją, kad etatizmas ir centrinis planavimas yra tiesus kelias į totalitarizmą. Jis manė, kad „nuosaikus planavimas" yra saugu, kol tai daro politikai ar kiti jo socialinei klasei ir grupei priklausantys asmenys.

Visa tai ir būtų likę tiesiog akademine anomalija ir nebūtų tapę pasauline, istorijoje lygių neturinčia katastrofa, jei *M. Keynesas* nebūtų įtikinęs Vakarų pasaulio ekonomistų, politikų ir intelektualų, kad jau atrasta magiška amžinos gerovės ir begalinio augimo formulė bei vaistas, kaip greitai ir be skausmo atsigauti nuo bet kokių ekonominių „nesėkmių". Keinsistinių formulių į pasaulį atnešti nuodai yra puikus maistas žmogiško išdidumo slibinui. Arogancijos ir išdidumo monstras tyko žmonių protuose ir sielose, nuolat pasirengęs pulti, ir įtikina juos, kad savo proto galia jie gali tapti savo ekonominio likimo šeimininkais. Politinė klasė noriai sugeria tokius prietarus ir apsimeta meistriškais vadovais bei išmaniais inžinieriais, turinčiais priemonių sutaisyti kiekvieną ekonomikos augimo variklio atodūsį. Toks išdidumas dažnai tampa kvazireliginiu. Toks yra ir tikėjimas, kad pagal keinsizmo mokymą, paremtą didžiųjų mokytojų žodžiais, plečiant kreditą galima stebuklingai „akmenis paversti duona".

Amerikietis ekonomistas *Markas Thorntonas* taikliai kritikavo *M. Keynesą*:

„*Johnas Maynardas Keynesas* dažnai pasitelkdavo puošnią kalbą (pavyzdžiui, „gyvybinės dvasios" ar „likvidumo spąstai") dalykams, kurių nesuprato, apibūdinti. Juk jis vis tik buvo labiau biurokratas nei ekonomistas. Tiesą sakant, jį geriausia pavadinti antieko-

nomistu, nes jis nepaisė tokių dalykų, kaip paklausa ir pasiūla, ir manė, kad vyriausybė gali valdyti ekonomiką /.../ Jis nesuprato, kaip ekonomika veikia, tad ir nepajėgė suprasti, kaip ekonomika po susitraukimo išsitaiso."

Kai krizės metu žmonės nori apsisaugoti daugiau taupydami ir mažiau išleisdami, *M. Keynesas* tai vadina „likvidumo spąstais". Tačiau iš tikro daugiau taupyti yra naudinga ne tik investuojančiam verslui – net ir paprastas pinigų kaupimas, *M. Keynesui* atrodęs didžiausia blogybe, yra gerai, nes padeda atsistatymo procesui. Kai viskas atpinga, kiekvieno sukaupto dolerio perkamoji galia išauga. Taip per bumą išaugusios kainos sumažinamos iki normalaus lygio, likviduojamos skolos ir pašalinami netinkami gamybos pajėgumai. Tačiau keinsistai šio proceso bijo, nes nesupranta, kaip tai atveda prie normalių augimo ir užimtumo sąlygų. Iš tikro tik dėl keinsistinės politikos per didelis pinigų kaupimas tampa nuolatiniu ekonomikos bruožu, nes tokia politika atveda prie nelaimių, tokių, kaip 4-ojo dešimtmečio Didžioji depresija, stagfliacija nuo 1970 m. iki 1982 m. ir jau dvidešimt metų besitęsiančios Japonijos problemos. Be valdžios ir centrinių bankų intervencijos šie įvykiai būtų trukę ne dešimtmečius, o palyginti trumpą (nors ir skausmingą) laikotarpį. Ko per paskutinius dvidešimt metų neišbandė Japonijos valdžia ir centrinis bankas? Jie iškart užgniaužda vo bet kokį ekonominių prisitaikymo jėgų bandymą atlikti korekciją. Jie sukūrė pačias didžiausias kada nors regėtas fiskalinio ir monetarinio skatinimo priemones. Jie numušė palūkanų normas artyn nulio, o valstybės išlaidas pakėlė astronomiškai. Valstybės skola dabar 200 procentų didesnė nei nacionalinės pajamos, ir viskas, ką jiems pavyko pasiekti, – atvesti šalį prie galutinio bankroto slenksčio. Tačiau ko iš to pasimokė kitos šalys? Nieko. Ištikimos keinsizmo religijai, jos ir toliau kartoja tas pačias keinsistines nesąmones, o viso pasaulio ekonomistai (išskyrus austrų mokyklą) nuolat jas ragina.

Išskyrus austrų ekonomikos mokyklą, dauguma ekonomistų nuo *M. Keyneso* laikų skelbia mokslingumu užmaskuotus mitus apie vartojimą. Pavyzdžiui, kad vartojimas yra svarbiausias ekonomikos komponentas ir kad tiek menkas, tiek per didelis vartojimas yra neatsiejamos laisvos rinkos ir kapitalizmo savybės. Tai netiesa. Nors vartojimas tikrai yra svarbus ekonomikos komponentas, tačiau tvarus ekonomikos augimas remiasi taupymu ir investa-

vimu. Politika vartojimą paskatinti gali tik taupymo sąskaita, o mažiau santaupų reiškia mažesnes investicijas. Netaupanti ir neinvestuojanti ekonomika suvartos visus savo išteklius ir galiausiai bankrutuos. O per didelį vartojimą dažniausiai sukelia per žemai nustumtos palūkanų normos (tai padaro centrinis bankas). Tai įkaitina vartojimą ir slopina taupymą. Juk pinigų tvano sukelta kainų infliacija realiąsias palūkanų normas dažnai paverčia neigiamomis, tad taupyti būna neekonomiška, o vartoti – pelninga, ir kuo greičiau, tuo geriau, kol kainos nepakilo dar daugiau. Įmonės į tai reaguoja investuodamos daugiau į vartojimo prekių pramonę. Kyla bumas. Kai tik vartotojų pamišimas ima rimti, įsikiša valdžia (ištikima keinsizmo mokymui) ir didžiulėmis išlaidų programomis bando užpildyti tariamą „trūkumą“. Trumpai tariant, per didelį vartojimą sukelia politika, o ne laisva rinka, ir vartojimo siautulys baigiasi taip, kaip ir bet kuris kitas apsvaigimas – pagiriomis ar net mirtimi. *Michaelis von Prolliusas* puikiai tai aprašė, nurodydamas, kad svarbiausias dalykas siekiant išvengti bumų ir nuosmukių yra „leisti palūkanų normoms perduoti teisingą informaciją apie laiką. Kai veikia palūkanų normas nustatinėjantis ir nepadengtus bei nereikalingus pinigus leidžiantis centrinis bankas, ši tiesa iškraipoma ir uždangstoma. Kartu su nuolatine anticikline politika ar kredito sąlygų keitimu tai sukelia visišką sumaištį. “

Tačiau *M. Keynesui* ir jo įpėdiniams problema atrodo esanti ne „per didelis vartojimas“, o to priešingybė – „per mažas vartojimas“, kita „per didelio taupymo“ medalio pusė. Pagal keinsistų požiūrį, valdžia tai turi atsverti (panaikinti „vartojimo trūkumą“) naujai sukurtais skolos pinigais. Kokia tai didelė klaida, suprasti galima tik suvokiant, kaip iš tikro vartojama. Griežtai kalbant, vartojimas yra gėrybių keitimas į kitas gėrybes, gamybos mainymas į gamybą. Tai pasidaro akivaizdu, kai pažiūrime į barterinių mainų rinką, kur nenaudojami pinigai. Jei kas nors nori nusipirkti, pavyzdžiui, dešrelę pietums, jis turės pardavėjui pasiūlyti kokią nors prekę ar paslaugą mainais. Tad pirkti norintis asmuo pats turės būti kažką anksčiau pagaminęs arba pasiūlyti mainų metu suteikti paslaugą. Pavyzdžiui, batsiuvys galėtų pasiūlyti kepėjui batų porą už šio pažadą mėnesį kasdien duoti jam duonos kepalą. Pinigai tiesiog palengvina sandėrius, nes naudodami pinigus išvengiame problemos, kad šiuo metu pardavėjui gali nereikėti to, ką siūlo pirkėjas. Naudojant pinigus, gaminio pardavėjas gali mainais gauti „pini-

guose paslėptą gėrybę“, kurią vėliau gali vėl išmainyti su kuo nors kitu. Todėl būtina visų pirma suprasti, kad kiekvienas mainuose dalyvaujantis asmuo, tiek pirkėjas, tiek pardavėjas, parduoda arba tai, ką pagamino, arba savo suteikiamas paslaugas. Tad kiekvienu pirkimu (net ir skirtu vartojimui) yra pasiūloma gamyba, kaip ir kiekvienu pardavimu taip pat pasiūloma gamyba. Jei taip nebūtų, tai ekonomika susitrauktų kiekvieną kartą, kai kas nors suvartojama, nes kažkas būtų paimama ir nepakeičiama tokios pat ar didesnės vertės dalyku. Būtent tai ir nutinka dirbtinai kuriamų pinigų sistemoje. Štai kitas pavyzdys. Įsivaizduokime, kad kepėjas batsiuviui išduoda sertifikatą, kuriame rašoma: „Aš, kepėjas K, pažadu šio sertifikato savininkui duoti dvidešimt kepalų duonos, kurių galima paprašyti per trisdešimt dienų bet kokiu kepalų ar jų dalių skaičiumi.“ Kepėjas paduoda tokį skolos raštelį batsiuviui, o šis jam paduoda tokį sertifikatą: „Aš, batsiuvys B, pažadu per trisdešimt dienų padaryti ir perduoti šio sertifikato savininkui pageidaujamo dydžio batų porą.“ Taip abu apsikeitė tam tikros formos „pinigais“ (sertifikatais), padengtais tikromis prekėmis ir paslaugomis, kurios jau pagamintos arba greitai bus pagamintos.

Dabar įsivaizduokime, kad šioje rinkoje ima cirkuliuoti sertifikatai, kuriuose rašoma: „Valstybė (arba centrinis bankas) patvirtina, kad šitas sertifikatas yra pinigai, ir jo nominali vertė tiek ir tiek dolerių“ (o tai visiškai atitinka niekuo nepadengtų dekretinių pinigų prigimtį). Tai būtų apgaulė, nes toks sertifikatas nėra padengtas nei gamyba, nei realiomis gėrybėmis, nei paslauga, kuri iš tikro bus suteikta. Jei pinigai kuriami iš oro (juos spausdinant ar kreditu iš niekur), o ne iš gamybos, tuomet į gamybą mainoma ne gamyba, bet oras – o tai apgaulė. Tokia apgavystė gali tęstis tik tol, kol dalyviai tiki, kad sertifikatas yra padengtas realiomis gėrybėmis. Iš tikrųjų kvailio vietoje tokioje pinigų ir kredito sistemoje lieka tie, kurie iš tikro gamina gėrybes, o nieko (išskyrus beverčius popierinius pinigus) negaminantis pinigų daugintojas šioje suktybėje išlošia, nes gauna prekių ir paslaugų pats už jas nieko neduodamas. Tačiau anksčiau ar vėliau žmonės pradės suvokti, jog už savo darbą ir pagaminamas gėrybes jie gauna vis mažiau kitų gėrybių, jie ims pastebėti spartėjančią kainų infliaciją ir vis labiau stengsis savo pinigų sertifikatus iškeisti į tikrus pinigus (auksą ar sidabrą) ar materialinį turtą (nekilnojamąjį turtą). Prasideda hiperinfliacija, pasibaigsianti valiutos reforma – kitaip tariant, kai

bus oficialiai pripažinta, kad cirkuliacijoje esantys sertifikatai yra beverčiai. Tokia ekonomika gali sukurti tik greitai išgaruojančias bumo ir turto iliuzijas. Ekonomika augti ir klestėti gali tik daugiau gamindama – sukurdama daugiau nei suvartoja. Norint daugiau gaminti, reikia investuoti, o tam reikia santaupų, tikrų santaupų. *M. Keynesui* atrodė „paradoksalu“ (taupumo paradoksas), kad privatus asmuo taupydamas gali praturtėti, o ekonomika, jo nuomone, dėl to nuskurstų, nes sumažėtų vartojimas. Tačiau tai paradoksalu tik *M. Keyneso* vaizduotėje – tikrovėje tokio skirtumo nėra. Kaip ir privatus asmuo, visa ekonomika praturtėti gali tik taupydama (ir investuodama santaupas). Norint daugiau vartoti, reikia daugiau gaminti, tam neužtenka beverčių, suklastotų popierinių pažadų daugiau gaminti. Jei dėl šios popieriaus sukeltos iliuzijos ekonomika ima vartoti daugiau nei pagamina, ji pradeda vartoti kapitalą, o tai veda prie skurdo ir nepritekliaus.

Yra dar daug keinsistinių mitų, kuriais tiki ekonomistai, tačiau juos palikime. Žinoma, prie gėdos stulpo reikia statyti ne tik vyraujančios krypties ekonomistus. Negalima nepaminėti, kad pramoninių šalių piliečiai dažniausiai nenori girdėti tiesos. Pagarbos vertų ekonomistų yra nedaug, o ir jie yra ignoruojami, išjuokiami kaip išprotėję katastrofų pranašai ar baimės skleidėjai, o (tariamai) lengvo ir tiesaus kelio, grįsto popierinių pinigų milijardais, populiarintojai yra garbinami kaip išminčiai ir žiniasklaidoje įgyja kultinį statusą. Tad *Rahimas Taghizadeganas* neprašauna: „Kiekviena šalis turi tokius ekonomistus, kokių nusipelno.“ Apie tai kalba ir Amerikos ekonomistas *Billas Bonneris*:

„Vienaip ar kitaip skolos demonas pareikalaus aukos. Kažkas turės sumokėti /.../, jei ne skolininkas, tai tikrai kreditorius. Tačiau kas tuo tiki? Senųjų laikų ekonomistų nebėra. *Johnas Maynardas Keynesas* neigė, kad skolos yra reikšmingos /.../ O dabar netgi dauguma ekonomistų ir politikų tiki, kad šiandieninės ekonomikos problema yra tai, jog jos, tos skolos, neužtenka. Jie mano, kad valdžia turėtų pasiskolinti ir išleisti dar daugiau pinigų. Jų nuomone, sveikos ekonomikos paslaptis yra išlaidose. Taip, tai absurdas, bet dėl to tai nepraranda populiarumo. Žmonėms patinka leisti pinigus. Ir jiems patinka ekonomistai, sakantys, kad jie teisingai elgiasi.“

Man belieka tik pridurti, kad ir ekonomistai, ir piliečiai bus šiurkščiai iš šio sapno pažadinti. Kad dešimtmečius vykęs skola

skatinamo vartotojiškumo siautėjimas bei kartu su juo ėjęs kapitalo naikinimas (galėjęs vykti tik dekretinių pinigų sistemoje) gali baigtis civilizacijos griūtimi netgi ir be karo.

Dabartinė pasaulinė finansų krizė

1. Krizės prigimtis

Tai, kas dedasi bankų ir finansų įstaigų, valstybių biudžetų ir įmonių balansuose, nėra nei verslo ciklo nuosmukis, nei likvidumo krizė, nei vartojimo krizė, nei investavimo krizė. Tai taip pat nėra ir laisvosios rinkos ar kapitalizmo krizė. Tai istorinės reikšmės skolos krizė, kurią sukėlė suklastotų popierinių dekretinių pinigų sistema ir jos valdytojai – valstybės ir centriniai bankai. Iš oro sukurtų pinigų ir kredito okeanai išpūtė infliacinę vartojimą orgiją, jau pradedančią griūti. Dėl to, ką dešimtmečius per anksti suvartodavome, dabar reikės dešimtmečius badauti. Per daug vartoti, įskaitant ir valstybinės socialinės apsaugos sistemos plėtrą, galima tik eikvojant kapitalą. Toks ilgą laiką nepastebimai vykęs kapitalo vartojimas dabar darosi vis akivaizdesnis netgi neatsižvelgiant į infliaciją ir tampa iliuzinio turto bei iliuzinio kapitalo susinaikinimo spirale, įtraukiančia net ir tikrą kapitalą. Turtą sukurti gali tik darbas ir taupymas, o skolos ir vartojimas jį naikina. Kada nors skolas reikės grąžinti, jei ne savanoriškai, tai per prievartą. O jei grąžinti negalės skolininkai, skolas apmokėti turės kreditoriai, jas nubraukdami ir taip prarasdami santaupas. Tada visi, kad išgyventų, turės suvartoti ir paskutinius anksčiau sukaupto kapitalo likučius. Prasidės precedento neturintis skurdas. Tokia yra dirbtinai sukurto hiperbumo kaina – šuolis į bedugnę. Tai, kas vyksta pastaruoju metu ir kas vyks dar ilgai, yra ne „krizė“, o istorinis lūžio taškas, krachas, įeisiantis į pasaulio istoriją.

Vakarų šalys ir jų politinis bei intelektualinis elitas iš vidaus padarys tai, ko nepasiekė socializmas, marksizmas ir komunizmas – sužlugdys visuomenę. Save klaidingai laikęs „kapitalistais“ elitas pats panaudojo patogiausią kapitalizmo žlugdymo įrankį – kaip sakė *V. Leninas*, reikia sunaikinti pinigus. Jau daugiau kaip

40 metų vykstantys procesai – 7-ojo dešimtmečio revoliucijoje suvešėjęs kultūrinis marksizmas, griaunantis laisvos visuomenės struktūrą ir institucijas – švietimą, šeimą, teisę, žiniasklaidą ir religiją – galiausiai artėja prie „kulminacijos“ ir „išsipildymo“, nes šių institucijų destrukcija greitėja dėl augančio skurdo. Dėl didžiulių nuostolių, po kurių tikriausiai eis hiperinfliacija ir valiutos reforma, vėl bus sunaikinta vidurinioji klasė – stabilizuojantis bet kokios laisvos visuomenės elementas. Finansinis skurdas plinta kartu su kultūriniu marksizmu bei ekonominiu ir finansiniu socializmu arba „valstybiniu monopolistiniu kapitalizmu“ – visiška tikro, laisvo, privataus kapitalizmo priešingybe. Nacionalizuota daug bankų, politikai kalba apie „bendrą ekonomikos reguliavimą“ (t. y. pasaulinę valstybę), o ekonomistai – apie „bendrą“ valiutą (t. y. pasaulinę, visiems primestą valiutą). Vadinamieji „kapitalistai“ iš aukščiausių korporacijų sluoksnių jau klūpo ištiesę kepures prie valdžios iždo durų. Ir visa tai vyksta nesuvokiamų kalbų apie „rinkos jėgų klaidas“, „kapitalizmo žlugimą“ fone. „Neveikimo“ ir „neefektyvumo“ etiketės klijuojamos rinkos ir kapitalizmo jėgų likučiams, dar bandantiems priderinti rinkas, kainas ir gamybos struktūrą prie laiko pirmenybių, kurias taip nesuvokiamai išdarkė politikai ir suklastotų pinigų sistema, taigi toms pačioms rinkos jėgoms, kurios dar bando mirtinai sužeistą pacientą atgaivinti pritaikydamos jam griežtą abstinencijos programą.

Vienas iš kelių puikių Vokietijos mokslininkų, suprantančių, kad kapitalizmo ir rinkos kaltinimas tėra atpirkimo ožio paieškos, yra Bayreutho universiteto politinės sociologijos profesorius *Michaelis Zöleris*. 2009 m. rugpjūčio mėn. 4 d. „*Frankfurter Allgemeine Zeitung*“ paskelbė jo straipsnį „Ar kada gyvenome kapitalizme?“ Kadangi taip reta iš Vokietijos ekspertų išgirsti tokius pareiškimus, pacituosime ilgoką straipsnio ištrauką:

„Kai prieš keletą metų sprogo interneto įmonių burbulas, buvo sunaikinta daugiau kaip dvigubai vertės nei per šią finansų ir ekonomikos krizę. Ta krizė buvo greitai pamiršta, nes ji vyko pagal tikrai kapitalistinį modelį. Privatūs ir instituciniai investuotojai prarado pinigų, ir niekas daugiau nenukentėjo /.../ Kaip iškilo būsto paskolų burbulas, atvedęs prie visos ekonomikos krizės? /.../ Jei nutraukiamas ryšys tarp elgesio ir pasekmių, beatodairiškumas skatina neatsakingumą. Vargu ar šį ryšį nutraukė kapitalizmas, nes pats kapitalizmas remiasi atlygio principu. Kaip

sako patys kapitalizmo kritikai, tai visus skatina vieni kitus atidžiai stebėti ir stengtis, jei jau apsirikti, tai apsirikti saugiai. /.../ Iš tikro išorinės įtakos ženklų labai daug, ir jie aiškiausiai matomi. Jie prasideda nuo senojo ginčo apie gerus ir prastus pinigus /.../ JAV valdžia panaudojo „Fannie Mae“ ir „Freddy Mac“ bankus, kad iš savo sąskaitų pašalintų bet kokias politiškai dalinamų paskolų žymes, ir taip sukūrė vertimo vertybiniais popieriais sistemą /.../ valstybė tapo pavyzdžiu, kaip kūrybiškai tvarkyti buhalteriją /.../ Galiausiai valdžia ėmė dangstyti įvykius, iškreipdama kainų signalus ir ištrindama atsakomybės pėdsakus /.../ O ką atsakyti į priekaištą, kad kapitalizmas yra socialiai nepriimtinas ir nekuria moralės bei neskatina laikytis įstatymų? Visų pirma būtent dažnai keikiama komercializacija ir sukuria tai, ką vadiname visuomene, įtvirtindama principą, kad apdovanojami turi būti tik tie, kas stebi kitų žmonių interesus /.../ Taip pat kapitalizmas įtvirtina teisinę sistemą dvejomis šio žodžio prasmėmis. Pašalindamas individą iš klasių ir priklausomybių struktūros ir atskirdamas jį kaip teisės subjektą, kapitalizmas savo ruožtu susieja veiksmų laisvę, nuosavybę ir atsakomybę, taip kurdamas atskaitomybės ir atsakomybės kultūrą.“

Politologas ir sociologas *M. Zöleris* pralenkia daugumą gretimo ekonomikos fakulteto kolegų, parodydamas, kad net jei ir manome, jog ką nors tikrai žinome (pavyzdžiui, kad bankai ar automobilių pramonė turi nepanaudojamų išteklių), vis tik naujas struktūras kurti gali ne politikai, o tik rinka. Taip yra dėl to, kad tik nesuskaičiuojama daugybė rinkos signalų gali rekonstruoti „optimalų išteklių pasiskirstymą“, be to, kita vertus, tokie (dažnai radikalūs) pokyčiai yra moraliai pateisinami tik tada, kai neatrodo, kad jie sąmoningai kuriami politinėmis priemonėmis, o vyksta veikiant anonimiškoms rinkos jėgoms. Jei stengiamasi tokį „kūrybinį naikinimą“ (*Josephas Schumpeteris*) kiek tik įmanoma atidėlioti, vėlesnės intervencijos (kurios tuomet atrodo dar skubiau reikalingos) ne tik rizikuoja mokesčių mokėtojų pinigais, bet ir paverčia vyriausybę psichologiškai atsakingą už šių politiškai motyvuotų sprendimų ekonomines pasekmes. Jau nekalbant apie prieštaringų interesų džiungles, į kurias valdžia įsivelia, nes dėl bet kokios jos intervencijos vienos grupės naudai, kitos interesų grupės būtinai atsiduria prastesnėje padėtyje. Pavyzdžiui, jei subsidijuojama vidaus automobilių pramonė, pakenkiama ne tik užsienio auto-

mobilių gamintojams, bet ir dviračių gamintojams, geležinkelių sektoriui bei tiems darbo rinkos segmentams, kurie būtų pritraukę automobilių pramonėje atleistus darbuotojus. Galima paminėti ir daugiau nuskriaudžiamų grupių, jau nekalbant apie visus mokesčių mokėtojus. *M. Zöleris* padaro tokią išvadą: „Ne globalizacija ir ne neoliberalizmas mus įstūmė į tokią padėtį, o bandymas paneigti kapitalizmo logiką ir moralę. Menka paguoda, kad tai negali tęstis ilgai.“ Būtų nuostabu, jei Vokietijos spaudoje būtų daugiau tokių balsų. Tačiau dažniausiai veltui jų ieškome.

2. Kas kaltas?

Krizei įsibėgėjant ilgėjo dėl jos kaltinamų asmenų ir institucijų sąrašas. Pasitaikė ir labai keistų pareiškimų, pavyzdžiui, ekonomikos Nobelio premijos laureatas, ekonomistas *Paulas Krugmanas* visai rimtai *„New York Times“* rašė, kad dėl pasaulinių finansų problemų kalti pigias prekes eksportuojantys kinai – kitaip tariant, šie labai produktyvūs ir taupūs darbininkai, kurie pasitikėdami nusipirko iš JAV iždo trilijonus popierinių pinigų šiukšlių, už kuriuos tikėjosi vėliau įsigyti tikro turto. (Tačiau Kinijos valdžia tikrai taiko ganėtinai kvailą nesocialistinės ekonominės politikos modelį – merkantilizmą, o toks supaprastintas ekonomikos variantas nuo XVII amžiaus vis persekioja ir Vakarų politikus.) Vienas aktyviausių kaltųjų paieškose buvo amerikietis Nobelio premijos laureatas, ekonomikos žvaigždė *Josephas Stiglitzas.* Jo straipsnis „The Anatomy of a Murder: Who killed America's Economy?“[1], paskelbtas „*Critical Review*“, gerai atspindi dabar jau platų panašių aiškinimų spektrą Vakarų pasaulio žiniasklaidoje. Į kaltųjų dėl krizės sąrašą *J. Stiglitzas* įtraukia ir buvusį JAV iždo departamento sekretorių bei bankų patarėją *Robertą Rubiną* bei buvusį FED pirmininką *A. Greenspaną*. Jo teigimu, šie žmonės Jungtinėse Amerikos Valstijose skleidė reguliavimų mažinimo ideologiją. Dar blogiau, *A. Greenspanas* ragino namų savininkus imti labai rizikingas būsto paskolas bei rėmė mokesčių lengvatas turtingiesiems. Pasak *J. Stiglitzo*, taip pat kaltas ir buvęs prezidentas *George'as W. Bushas*, nes jo karas Irake kainavo labai brangiai, ir dėl to reikėjo visą laiką laikyti žemas palūkanų normas. Priekaištų sulaukė ir JAV akcijų

[1] „Žmogžudystės anatomija – kas nužudė Amerikos ekonomiką?“ – vert. past.

rinkos sargas SEC[1] bei kitos reguliavimo ir priežiūros agentūros, nes nesuprato, kokia yra naujausių finansinių produktų rizika ir per daug pasitikėjo rinkos savireguliacijos jėgomis. *J. Stiglitzas* į kaltųjų sąrašus įtraukia ir kovos su karteliais įstaigas, nes jos leido bankams išaugti per dideliems („per dideli, kad žlugtų"). Pagrindiniais krizės kaltininkais *J. Stiglitzas* įvardija bankus bei finansų sektorių ir investuotojus kaip visumą. Bankai esą ne tik neapskaičiavo rizikos, bet ir ją sukėlė. Esminį vaidmenį suvaidino ir būsto paskolų teikėjai, nes visiškai pamiršo atsargumą ir be skrupulų siekė didinti paskolų apimtis. *J. Stiglitzas* priduria, kad kalta ir JAV politinė sistema, ypač dėl priklausomybės nuo paramos rinkimų kampanijai. Tai leido Volstrytui įgyti didžiulę įtaką politikoje. Tarp nusidėjėlių įtraukiami ir jo kolegos ekonomistai. Remdamiesi nerealiais modeliais, jie parėmė argumentus už reguliavimų mažinimą bei neadekvačią valstybinę priežiūrą ir taip prisidėjo prie priežiūros agentūrų klaidų.

Atrodo keista, kad ponas Ekonomikos Žvaigždė (bei dauguma jo kolegų), taip vardindamas kaltuosius, priima prielaidą, kad visi ekonomikos procesų dalyviai (visiškai visi! Ir dar visi vienu metu!) staiga tapo neatsakingi, godūs, neatsargūs, beatodairiški, besaikiai, korumpuoti ir isteriški. Tik dėl ideologinio aklumo galima pamanyti, kad nėra jokios gilesnės priežasties ar esminio kaltininko pačioje sistemoje. Būdamas visiškai aklas, *J. Stiglitzas* niekur nepamini tikrojo šaltinio, dėl kurio kilo šis sąmyšis, iškreipęs visų dalyvių supratimą, sugadinęs visas institucijas ir jų valdytojus bei paskatinęs politines klases beprotiškai išauginti beprecedentę pasaulio skolą. Tokie gilesni šaltiniai yra dekretinių pinigų, centrinio banko ir dalinių rezervų bankininkystės sistemos, užtvindžiusios ir baigiančios paskandinti visą pasaulį nuodinguose suklastotuose piniguose. Kad pagrindiniai veikėjai – investuotojai, finansų tarpininkai, bankai, fondai ir korporacijų vadybininkai – šiame pinigų, likvidumo ir kredito cunamyje ima nebejausti žemės po kojomis, siautėti ir pamiršta visus principus, yra ne tik suprantama, bet, turint galvoje žmonių silpnybes ir norus, netgi neišvengiama. Tačiau šiame beprotiškame žaidime dalyvauja ne tik sugadinti ir suklaidinti žmonės, bet ir politikos ir didžiųjų finansų galingieji, visiškai sąmoningai įsukę popierinių pinigų ruletę savo tikslams (žr. „Pinigai ir galia").

[1] Angl. U.S. Securities and Exchange Commission – JAV vertybinių popierių ir biržos komisija – vert. past.

Kaip jau minėta, rinkos ekonomikos pamatai buvo pakeisti dviem socialistiniais puvėsiais: valstybiniu niekuo nepadengtų popierinių pinigų monopoliu ir valstybės centriniu planavimu manipuliuojama palūkanų norma – dėl jų sugrius visa kapitalizmo struktūra. Tol, kol valdžia kontroliuoja pinigus ir kol jie įtvirtinami jėga bei be konkurencijos, tol niekur pasaulyje nebus tikro kapitalizmo. Jei kapitalistinėje ekonomikoje ir visuomenėje galioja socialistiniai pinigai ir socialistinės palūkanų normos, ji amžinai liks narkomanė, kuriai reikia vis didesnės narkotikų dozės vien tam, kad pasijustų neblogai, tačiau ji galiausiai po vienos tokios dozės vis tiek mirs. Ilgainiui socialistinis „prievartinių valdiškų popierinių pinigų" narkotikas susargdins ir pražudys net ir pačias sveikiausias verslo įstaigas. Be to, siautėja tam tikra kapitalizmo AIDS atmaina – politinis ir ekonominis keinsizmo virusas. Nuo aukso standarto atsisakymo bei politinį ir ekonominį mąstymą iškraipiusio keinsizmo paplitimo pramoninėse Vakarų šalyse veikė ne kapitalizmas, o ekonomika, sudaryta iš pusiau kapitalistinio kūno (valdžios užspausto kapitalizmo) su socialistine kraujotakos sistema (niekuo nepadengtais popieriniais pinigais) ir socialistiniais signalais (palūkanų normomis, valdomomis visai kaip planuojamoje ekonomikoje). Ši rimta liga sunkėja, nors ir joje kartais patiriamas euforijos priepuolis. Šią sistemą atitinkantis ekonomikos mokslas tapo tam tikra vudu magijos rūšimi, kuria užsiima gėdingai tamsūs šarlatanai.

Nors monetarinis socializmas bei pagrindiniai jo komponentai – dekretiniai pinigai ir iš centro nustatomos palūkanų normos (tai vykdo valdžia ir jos centrinis bankas) – yra pirminis visų čia aprašytų problemų šaltinis, būtų klaidinga už praeityje vykusias finansų ir ekonomikos katastrofas bei dabartinę pasaulinę depresiją tiesiog kaltinti „popierinius pinigus" ar „centrinį banką". Abstraktus tam tikras pagrindas arba tam tikra sistemos veikimo tendencija gali būti ko nors priežastis, tačiau negali būti „kalti" moraline ar teisine prasme. Tačiau didelė kaltės dalis tenka dekretinių pinigų ir centrinės bankininkystės sistemas įvedusioms ir pastarąjį šimtą metų joms dirigavusioms grupėms ir interesų karteliams. Tiems sluoksniams tai yra tobula priemonė be galo išnaudoti sunkiai dirbančius ir ambicingus žmones (ypač viduriniąją klasę), stebėtinu mastu imti paslėptus mokesčius, kyšiais įgyti galios, pavergti žmones ir, ne mažiau svarbu, finansuoti karus bei imperines ambicijas. Taip pat kalti

yra ir ekonomistai, kurie turėtų geriau suprasti, kas vyksta. Dažnai ir supranta, tačiau vis tiek nesmerkia šios kenksmingos sistemos, o netgi ją giria ir aukština kaip vienintelę galimą.

Kaip tiksliai ir išsamiai kai kurie šios prakeiktos sistemos vykdytojai žino, ką daro, galima suprasti iš *A. Greenspano* straipsnio, 1966 m. išspausdinto žurnale „*The Objectivist*“. Tarp kitų įžvalgų perskaitome ir tokią:

„Gerovės valstybės finansų politikai reikia, kad turto savininkai niekaip negalėtų apsiginti /.../ Ši tiesa slepiasi po gerovės valstybės propaguotojų etatistų tiradomis prieš auksą. Deficitinės išlaidos yra paprasčiausias turto konfiskavimas. O auksas šiam apgaulingam procesui trukdo. Jis yra nuosavybės teisių sargas. Tai supratus pasidaro nesunku suvokti, kodėl etatistai taip priešinasi aukso standartui.“

Kas nors tai galėtų palaikyti *A. Greenspano* jaunystės paklydimu, tačiau taip nėra. Kai jam būnant Federalinės rezervų sistemos pirmininku kongreso narys *R. Paulas* jo paklausė, ar jis gailisi, jog parašė tokį tekstą, *A. Greenspanas* atsakė nematąs priežasties atsiimti nė vieno žodžio iš tuo metu padarytų pastabų. Pinigų socializmas – niekuo nepadengtų popierinių pinigų bei manipuliavimo palūkanų normomis pavidalu – yra ne tik moraliai pražūtingas reiškinys bei didelis nusikaltimas prieš žmoniją (šia tema profesorius *J. Hülsmannas* parašė puikią mokslinę knygą „*The Ethics of Money Production*“[1]), bet ir tampa pasaulio ekonomikoje pastaruosius šimtą metų vykstančių bumų ir nuosmukių mechanizmu bei juos keliančio milžiniško padirbtų pinigų kiekio šaltiniu. Taip visame pasaulyje padaro neišmatuojamos finansinės žalos ir sukelia nesibaigiančias kančias. Jau nekalbant apie tai, kad valstybinių įstaigų betvarkėje vykstantys „gelbėjimai“ nuolat mažina mūsų laisvę ir kad dėmesiui nukreipti netgi sukeliami dideli karai.

Yra vienas paprastas būdas, kaip visam laikui atsikratyti šių gigantiškų išsipučiančių ir po to sprogstančių burbulų – tai „sveiki“ pinigai. Tačiau tikrus, „sveikus“ pinigus tiekti gali tik rinka, ir tik rinkoje gali būti nustatyta tinkama pinigų kaina (palūkanos). Kaip niekas, net ir pats protingiausias pasaulio žmogus negali iš tikro žinoti nei tam tikroje ekonomikoje turinčios būti sūrio „teisingos kainos“, „tinkamo kiekio“ ar „teisingos rūšies“, taip niekas negali tikrai žinoti atitinkamų pinigų ir kredito parametrų. Tai gali pa-

[1] „Pinigų gamybos etika“ – vert. past.

aiškėti tik laisvoje rinkoje. Kas to nesupranta ar nenori suprasti, nusikalsta stabmeldiška arogancija. Iš tokios puikybės ir nuopuolis bus atitinkamas. Kokio dydžio praraja veriasi mums po kojų, suprasime prisiminę, kad iš esmės du žmonės (*G. Bushas* karu Irake ir *A. Greenspanas* trilijonais dolerių) pradėjo savo tautos žlugdymo procesą kaip tik tuo metu, kai Jungtinės Amerikos Valstijos buvo istorinės galios zenite – tuoj po Sovietų Sąjungos žlugimo. *B. Bonneris* apie šią nesuvokiamą niekšybę, primenančią Romos Imperijos griūtį, rašė taip: „Tai, ką pasiekė šie du žmonės, yra tikriausiai didžiausias pasiekimas žmonijos istorijoje. Jie iš esmės sužlugdė pačią turtingiausią ir galingiausią valstybę pasaulio istorijoje – ir sugebėjo tai padaryti vos per penkerius metus."

Gelbėjimas?

1. „Gelbėjimų“ tragedija

Tarptautinių atsiskaitymų bankas („Bank for international settlements“, t. y. Centrinių bankų centrinis bankas) apskaičiavo, kad iki 2009 m. vasaros vienuolikos pirmaujančių šalių, žinoma, įskaitant Jungtines Amerikos Valstijas, Didžiąją Britaniją ir Vokietiją, visų gelbėjimo programų bendra suma pasiekė 5 trilijonus USD. Tai atitinka maždaug 20 procentų bendro tų šalių BVP. Vien 2009 m. rugsėjo mėn. 30 d. pasibaigusių finansinių metų JAV biudžeto deficitas siekė 1,4 trilijonus USD. Tačiau tikri skaičiai daug didesni. Be to, 4 trilijonus USD pasiekusios JAV išlaidos gelbėjimo paketams 2008 m. ir 2009 m. pranoksta (nominaliai) JAV išlaidas Antrajam pasauliniam karui (3,6 trilijonai USD). Tuo metu JAV vyriausybės ir FED išleistų, paskolintų ar garantuojamų pinigų kiekis siekė apie 13 trilijonų USD – buvo beveik lygus 2008 m. JAV BVP. Kiekvienam piliečiui tenka 42000 USD. Šis „gelbėjimo burbulas“ yra pas didžiausias iš kada nors išaugusių. Kai jis sprogs, beliks tik melstis.

Viena aišku – problemas ketinama spręsti išlaidų ir skolos orgija, į ugnį įpilant dar daugiau tokios pat alyvos, kokia ir sukėlė ankstesnį disbalansą ir perteklių. 1998 m. FED į burbulo bruožų įgaunančią akcijų rinką įleido monetarinio kuro injekciją. Būsto paskolų milžinams (tuomet dalinai, o dabar jau visiškai priklausantiems valstybei) „Fannie“ ir „Freddie“ buvo nurodyta į būsto paskolų rinką nukreipti šimtus milijonų dolerių. Pirmoje 1999 m. pusėje FED vėl į finansų sistemą įleido didžiulę likvidumo injekciją, kad išlygintų numatomus trikdžius tūkstantmečių sandūroje. 2001 m. FED drastiškai sumažino palūkanų normą ir patvindė pinigų pasiūlą, kad sušvelnintų numatomus akcijų rinkos burbulo sprogimo padarinius. Tai užvedė reaktyvinius sparčiai augančio nekilnojamojo turto sektoriaus variklius. Po to, reaguojant į 2001 m. rugsėjo mėnesio ataką į bokštus

dvynius, vėl buvo imtąsi didelio stimuliavimo. Tarp 2001 m. ir 2002 m. žymūs ekonomistai (tarp jų ir *P. Krugmanas*) reikalavo, kad FED sukurtų nekilnojamojo turto rinkos burbulą ženklaus akcijų rinkos kritimo smūgiui sušvelninti. Maždaug tuo pat metu vienas tuometinių FED valdytojų (*B. Bernanke*) leido suprasti, kad JAV Federalinė rezervų sistema atspausdins tiek pinigų, kiek tik reikės, kad nekilnojamojo turto bumas nesibaigtų. Nuo tada būsto paskolų ėmimas virto orgija. Pinigų politikos greičio pedalas liko nuspaustas iki dugno dar ilgai ir 2005 m., o nekilnojamojo turto bumas tapo burbulu. Kai po to, tarp 2007 m. ir 2008 m., prasidėjo ir visame pasaulyje išplito didelė krizė, sukėlusi įspūdingų griūčių bei paskleidusi chaoso bankų ir finansų sektoriuje, niekas nežinojo, ko griebtis, kaip tik „to paties, tik daug daugiau" – taip buvo išpūstas trilijonus siekiantis „gelbėjimo paketų" superburbulas. Jeigu tai jūsų negąsdina, tikriausiai nebijote ir atominių bombų. Nors neaišku, ar šis „visų burbulų karalius" sprogs ir sukels siaubingą katastrofą, ar po truputį išleis puvinius, užnuodydamas keletą dešimtmečių, kaip vyksta Japonijoje. Tačiau aišku: dėl jo bus padaryta daug daugiau finansinės, ekonominės ir socialinės žalos. (Deja, taip pat visiškai aišku, kad dėl nelaimių bus apkaltinta rinka ir kapitalizmas, nors tiesa yra visiškai priešinga.)

Didysis politikų planas stabdyti finansų sistemos griūtį sukuriant papildomas astronomines pinigų ir kredito sumas visų pirma milžinišku mastu naikina kapitalą ir blogina situaciją. Kitos pasekmės: efektyviai veikiančių įmonių sąskaita bus išsaugotos netvarios gamybos ir finansų struktūros; darbščių piliečių pinigai bus perduoti lošėjams; sutaupytas turtas bus iššvaistytas supuvusio ir korumpuoto politinio finansinio komplekso naudai; bankrutavusių švaistūnų naudai kelios žmonių kartos taps nemokios; efektyvaus darbo sąskaita bus skiriamos milijoninės subsidijos nereikalingai veiklai; be to, nemenka problema yra ir laipsniškas ekonomikos socializavimas ir, prisidengiant „būtinu valdymu", žygis totalitarinės valstybės link. Tačiau televizijoje rodoma ir laikraščiuose rašoma kas kita – kad valdžios ir centrinio banko atlikti bankų gelbėjimai davė gerų rezultatų, ir dėl to blogiausia jau praeityje. Dėl to galite susidaryti įspūdį, kad aukščiau pateikiama tik vienišo keistuolio nuomonė. Įrodysime, kad taip nėra, pateikdami keleto geriausių ekspertų nuomones šia tema. Žinoma, tokių nuomonių jūs nerasite vyraujančioje žiniasklaidoje.

Geraldas Celente (žymaus Trends Research Institute[1] Niujorke steigėjas ir pirmininkas; iš interviu „Die Wallstreet hat Washington geentert“[2] žurnale *„Smart Investor“*, nr. 9, 2009 m.):

„Iždo departamentą jau seniai valdo buvę finansų sektoriaus darbuotojai, geri pavyzdžiai – dabartinis Iždo departamento sekretorius *Timothy Geithneris* ir jo pirmtakai *Henry Paulsonas* ir *Robertas Rubinas.* Prisidengdami propagandiniu šūkiu „per dideli, kad žlugtų“, jie 2008 m. paėmė kelis šimtus milijardų dolerių ir išdalino didelėms finansų įstaigoms. Paskelbusios 81 milijardą USD nuostolių, jos pasiskyrė 32,6 milijardo USD premijų. Tai didžiausia vagystė Jungtinių Amerikos Valstijų istorijoje.“

Llewellynas H. Rockwellas, Jr. (Ludwigo von Miseso instituto Auburne, Alabamoje, pirmininkas; iš straipsnio „The Great Fakeroo Recovery“[3], paskelbto *lewrockwell.com,* 2009.09.09):

„Visas džiugesys dėl vykstančio šlovingojo ekonomikos atsistatymo yra kažkoks iškreiptas, neįtikimas, primenantis Agitpropą /.../ [Yra] esminis skirtumas tarp rinkos ekonomikos struktūros viduje prasidedančio ir iš šalies primesto atsistatymo. Pirmasis yra tvarus – tai pagrindas tolesniam augimui; o antrasis yra netvarus /.../ Kai ekonomikoje baigiasi bumas ir prasideda nuosmukis, nedarbo periodas neišvengiamas. Tai netgi gali būti gerų pokyčių ženklas, nes žmonės palieka darbus krentančiuose sektoriuose ir įsidarbina sveikuose. Nereikėtų bandyti politinėmis priemonėmis tokių pokyčių stabdyti. Čia svarbiausia laikas /.../ Kodėl finansų sektoriaus reikalai atrodo geriau? Tik dėl dirbtinio stimuliavimo trilijonų, dėl kišimosi į rinką ir pakartotinio jos iškraipymo kuriant pinigus, vykdant dalinę nacionalizaciją bei dalinant gelbėjimo paketus. Taip negali tęstis /.../ Politinis atsakas į nuosmukį buvo vienas trumparegiškiausių ir ekonomiškai neracionaliausių per visą žmonijos istoriją /.../ Buvo sukurta visa netikra rinkos struktūra, kad tik gerai pasirodytų Obamos kultas. Tai pagrindinis motyvas, nors greta jo veikia ir įtakingųjų finansininkų bei bankininkų noras gauti gelbėjimo paketus.“

Andrewas Gavinas Marshallas (Centre for Research on Globalization[4] mokslininkas; iš straipsnio „Entering the Greatest De-

[1] Tendencijų tyrimo institutas – vert. past.
[2] Volstrytas užėmė Vašingtoną – vert. past.
[3] Didžioji atsistatymo apgaulė – vert. past.
[4] Globalizacijos tyrimų centras – vert. past.

pression in History“[1], paskelbto *lewrockwell.com* 2009.08.08):

„2008 m. Tarptautinių atsiskaitymų bankas (TAB) /.../ tvirtino, kad visos centrinių bankų pastangos „tik atidėjo atpildo dieną“ /.../ Laisvai dalinamas kreditas, palaidas išlaidavimas bei milžiniškos skolos atvedė pasaulį į dabartinę ekonomikos krizę, tad išlaidavimas iš jos neišves. Netvari visa ši skola paremta pinigų sistema, kontroliuojama ir valdoma pasaulinės centrinių bankų sistemos, kurios viršūnėje yra TAB. Tai tikrasis burbulas, skolos burbulas. Kai jis sprogs, pasaulyje prasidės didžiausia istorijoje depresija.“

Billas Bonneris (amerikietis, knygų ir straipsnių ekonomikos ir finansų temomis autorius, „Agora Inc.“, turinčios vieną pasaulyje skaitomiausių naujienlaiškių, prezidentas; iš straipsnio „Stitch in Time“[2], paskelbto *lewrockwell.com* 2009.10.08):

„Kadangi nei privatusis, nei viešasis sektorius neturi iš praeities likusių santaupų, papildoma bet kurio jų paklausa gali būti tik paskolinta iš ateities /.../ Gryniausia to iliustracija yra populiarioji „pinigai už kledarus“ programa /.../ Atrodo, kad niekas nesitikėjo, jog kada nors ateis 2010 metai /.../, tarsi buvo manoma, jog saulė ir metų laikai /.../ ir Kinija, /.../ amžiams sustos. Kaip vabzdžių gintare jų sparnai nevirpės /.../, nesuvirpės ir tikėjimo vėliava. Doleris visada liks stiprus. JAV obligacijos visada bus paklausios. Ir ateitis niekada neateis. Tačiau kuo labiau ekonomistai bando sulopyti ateitį, tuo labiau ji nuo jų bėga. Kadangi 2010 m. pardavimai jau buvo perkelti į 2009 m., jiems prireiks pabandyti pasiekti 2011 m. /.../ po to 2012 m. /.../ ir taip iki pasaulio pabaigos.“

Peteris Schiffas (amerikietis rašytojas, brokerių įmonės „Euro Pacific Capital“ prezidentas, dažnas svečias Amerikos finansų programose, 2010 m. kandidatas į JAV Senatą; iš straipsnio „Happy Days Aren’t Here Again“[3], paskelbto *lewrockwell.com* 2009.08.01):

„Bumo metu padaroma klaidingų investicijų, kurios turi būti likviduojamos po to įvykstančiuose nuosmukiuose /.../ Kišdamiesi į nemalonių recesijos jėgų veikimą, mes galime gauti trumpa-

[1] „Didžiausios istorijoje depresijos pradžia“ – vert. past.
[2] „Laiku sulopyti“ – pavadinime žodžių žaismas, jį galima perskaityti ir „Laiku sulopyti“, ir „Sulopytas laikas“ – vert. past.
[3] „Vėl negrįžo geros dienos“ – vert. past.

laikės naudos, bet už tai sumokėsime ilgalaikėmis problemomis. Stiprindami bankrutuoti turinčias neefektyvias įmones atimame iš efektyvesnių įmonių jų augimui reikalingą kapitalą. Išlaikydami per aukštą turto kainą, neleidžiame protingiems ar mažiau pasiturintiems žmonėms jo nupirkti ir taip nustatyti naują realų kainos balansą. Išlaikydami dirbtinai žemą palūkanų normą, atbaidome santaupas, kurių taip reikia formuojant kapitalą ir užtikrinant ekonomikos augimą ateityje. Be to, FED rinkai siunčiami klaidinantys signalai neleidžia efektyviau pasiskirstyti ištekliams ir skatina daryti daugiau ekonominių klaidų. Išlaikydami tokį didelį deficitą mes dar labiau išstumiame privatų verslą, nes jam būna sunkiau investuoti ar pasamdyti darbuotojų /.../ Kadangi iš praeities nieko nepasimokėme, esame pasmerkti ją kartoti /.../ Recesija baigėsi, tegyvuoja depresija!“

Jörgas Guido Hülsmannas (Angres universiteto (Prancūzija) ekonomikos profesorius; iš straipsnio „Sparen, Sparen, Sparen“[1], paskelbto „*ef-magazin*“, nr. 97, 2009 m. lapkritis):

„Taupymas yra būtina investavimo sąlyga. Paprasčiausiai nebūna santaupomis nefinansuojamų investicijų. Nors taupymo šaltinių yra įvairių – idealioje visiškai laisvoje rinkoje būtų tik savanoriškas taupymas, o intervencionistinėje realybėje būna ir prievartinis taupymas, – vis tiek neįmanoma investuoti netaupius. Kuo daugiau sutaupoma, tuo daugiau galima investuoti. Taupymas yra pats svarbiausias dalykas, ypač ekonominės krizės metu. Krizė yra esamų išteklių (ypač darbo ir žaliavų) labai blogo pasiskirstymo pasekmė. Krizei įveikti išteklius reikia pradėti naudoti kitaip, nei jie būdavo naudojami anksčiau. Reikia gaminti kitokias mašinas, statyti kitokias gamyklas ir gaminti kitokias vartojimo prekes nei iki tol. Tačiau tai padaryti įmanoma, tik jei yra pakankamai santaupų (tai reiškia, nesuvartotų vartojimo prekių), kuriomis galima sumokėti šiuos naujus gamybos planus realizuojantiems žmonėms. Taigi, pagrindinė krizę įveikti trukdanti problema yra santaupų trūkumas. Vienintelė išeitis – tolesnis taupymas, realus taupymas (tai reiškia, taupymas susilaikant nuo vartojimo), o ne taupymo iliuzija, sukuriama užvedus pinigų spaustuvę.“

[1] „Taupykite, taupykite, taupykite“

Pierre'as Bessardas (Ciūriche (Šveicarija) veikiančio Liberales Institut pirmininkas; iš straipsnio, paskelbto laikraštyje *„Handelszeitung"*, 2009.03.18):

„Jei valstybė iš tikro galėtų išjudinti, stimuliuoti ar bent „stabilizuoti" ekonomiką spausdindama banknotus, tuomet turėtume kelti klausimą, kam mums, piliečiams, išvis bandyti privačiame versle kurti pridėtinę vertę. Tačiau tiesa vis tik nepasikeitė: nemokamų pietų nebūna. Valstybė negali išleisti nė vieno cento, jei jo vienaip ar kitaip nepaima iš privataus sektoriaus. Už visus dosnius susižavėjusiai visuomenei pristatomus ekonominio stimuliavimo planus reikės greitai sumokėti krentančia perkamąja galia ir kylančiais mokesčiais. Galiausiai sąskaitą už padidėjusias valstybės išlaidas, spartėjantį pinigų pasiūlos didinimą bei dėl to vykstančius iškraipymus bankininkystės sektoriuje turės apmokėti ne politikai, o piliečiai."

Philippas Bagusas (profesorius asistentas Rey Juan Carlos universitete Madride (Ispanija); iš straipsnio „Preisverfall als Gefahr oder Rettung?"[1], paskelbto *„ef-magazin",* nr. 89, 2009 m. vasarį):

„Šiais „gelbėjimo paketais" „geri" pinigai pasiunčiami paskui „blogus" (švaistomas kapitalas ir santaupos). Tai taip pat neleidžia įvykti gamybos struktūros persitvarkymui. Iš kur šie pinigai atsiranda? Jie gali būti gaunami tik didesniais mokesčiais ar daugiau skolinantis. Abiem atvejais privačios santaupos nukreipiamos į mokesčius ir valstybės obligacijas. Šių santaupų labai reikia ekonomikoje, o ne ten, kur jas nukreipia politikai. Dalies visuomenės turtas naikinamas, kad kita dalis nepatirtų (būtino!) bankroto. Štai toks perskirstymas slypi po ekspansyvios pinigų politikos šydu. Krizė pagilinama ir prailginama. Galiausiai korekcija yra neišvengiama. Tačiau kuo ilgiau ji bus atidėliojama, tuo bus sunkesnė."

Ronas Paulas (JAV Kongreso atstovų rūmų narys, 2008 m. kandidatas į prezidentus; iš straipsnio „Stop Intervening in the Economy"[2], paskelbto *lewrockwell.com* 2009.03.03):

„Dalinių rezervų bankininkystė visiškai priklauso nuo tikėjimo bankų gebėjimu išmokėti indėlius, o kai šiuo gebėjimu suabejojama, visas kortų namelis griūva /.../ Kai iš bankų reikalaujama

[1] „Ar kainų kritimas grėsmė, ar išsigelbėjimas?"
[2] „Liaukitės kištis į ekonomiką" – vert. past.

rezerve laikyti iki 10 procentų indėlių, sistema yra iš esmės nemoki. Tokios sistemos neįmanoma sustiprinti ar išgelbėti kitaip, nei sukūrus milžinišką pinigų ir kredito kiekį, tačiau tai sukeltų hiperinfliaciją ir visiškai sunaikintų mūsų ekonomiką /.../ Manau, kad esame dar vienoje labai svarbioje ekonominėje kryžkelėje, ir reikia iš esmės permąstyti pasaulinę bankininkystės sistemą /.../ Jei bankai ims skolinti savo padidėjusius rezervus, pamatysime pirmus žingsnius hiperinfliacijos link. Padidinusi monetarinę bazę FED patiria spaudimą tam tikru metu šias lėšas pašalinti. Tačiau lieka klausimas – kada? Jei atitrauks per anksti, nukentės bankų balansai, jei per vėlai – prasidės didelė infliacija /.../ Jei FED nebūtų įsikišusi prieš aštuoniolika mėnesių, galbūt ekonomika jau atsigautų /.../ Kol neišmoksime pamokos, kad valstybės intervencija negali pagydyti ekonomikos, o gali padaryti tik žalos, tol ekonomikos nestabilizuosime ir nepajudėsime link atsigavimo."

Gary Northas (amerikietis rašytojas, ekonomistas, istorikas ir teologas; iš straipsnio „Soros on Main Street and Wall Street"[1], paskelbto *lewrockwell.com*, 2009.03.28):

„Pasauliui reikia kapitalo, o ne daugiau skaičiukų /.../ Planuotojai gali privilioti investuotojus ir vartotojus į vieną ar kitą rinką, pasiųsdami ką tik sukurtų skaičiukų srautą. Tačiau iškreipdami kainomis siunčiamą informaciją, skaičiukų valdovai įvilioja investuotojus ir pirkėjus į skolų spąstus /.../ Valstybės ir jos sąjungininko, centrinio banko vykdomos mokesčių politikos, pinigų politikos ir subsidijavimo politikos pasekmė yra kapitalo naikinimas blogomis investicijomis. Visame pasaulyje ši prakeikta sąjunga naikina kapitalą. Nei teorija, nei praktika nepasiūlo rimtų argumentų, kodėl šįkart šiems skaičiukų valdovams galėtų sektis geriau /.../ Skaičiukų apgavystė tęsis toliau."

Norbertas Bertholdas (Würzburgo universiteto (Vokietija) ekonomikos profesorius, Vokietijos ekonomikos ir technologijų ministerijos akademinės patarėjų tarybos narys; iš straipsnio „Strukturwandel statt Staatsverschuldung"[2], paskelbto bloge *Wirtschaftliche Freiheit*[3] 2009.12.03):

---

[1] „George'as Sorosas apie Volstrytą ir paprastus piliečius" – vert. past.
[2] „Struktūriniai pokyčiai vietoje valdžios skolos"
[3] „Ekonominė laisvė"

„Nei čia, nei kur kitur neišsipildys dauguma svajonių apie darbo rinką. Didžiulė ekonomikos griūtis ryškiai neigiamai paveiks užimtumą. Galima baimintis, kad atsigavimas bus skausmingas ir lėtas – daug akmenų, mažai duonos. Visiško užimtumo miegamajame vagone nebus. Priešingų rezultatų duotų ir prieš rinką nukreipta politika. Užimtumo politikos problemų neužmaskuos nei protekcionizmas, nei intervencionizmas. Kad ir kokios išradingos būtų makroekonomikos priemonės bei aktyvaus įdarbinimo politikos priemonės, jos nepalengvins naštos. Reikia susitaikyti su kapitalo nuostoliais. Iš šios košės išsikapstys tik tie, kurie yra pasirengę rizikuoti rinkoje ir vykdyti struktūrinius pokyčius. Nors artimiausiu metu tai būtų skausminga, viduriniuoju laikotarpiu tai garantuotų tvarų pagerėjimą."

Pascalis Salinas (Paris-Dauphine universiteto ekonomikos profesorius emeritas, buvęs Tarptautinio valiutų fondo bei kitų tarptautinių organizacijų patarėjas; iš esė „Falsche Antworten auf die Krise"[1], paskelbtoje Christiano Hoffmanno ir Pierre'o Bessardo redaguotoje rinktinėje „*Aus Schaden klug? Ursachen der Finanzkrise und notwendige Lehren*"[2]):

„Paradoksalu ir netgi tragiška, kad, viena vertus, dėl finansų ir ekonomikos krizės kaltinama rinka, nors ją sukėlė prasta pinigų politika, ir, kita vertus, kad tikimasi, jog politika išspręs problemas, nors kaip tik dabar būtų labai gerai labiau pasitikėti rinka. Turint galvoje, koks nuolatinis ideologijos srautas yra nukreiptas į visuomenės nuomonę, suprantama, kad dabar politikai puola į fronto linijas – jie nori pasirodyti šauniaisiais riteriais. Tačiau politikos aukomis galiausiai tampa patys piliečiai. Šiandien viso pasaulio valstybės ketina „mobilizuoti" šimtus milijardų, kad išgelbėtų nuo bankroto bankus, paremtų problemų turinčias įmones bei dirbtinai pakeltų perkamąją galią. Visa tai jie daro, nors nežino, kokias gamybos struktūras reikia keisti, kad būtų atkurta ekonomikos pusiausvyra. Taip jie nesukuria daugiau turto, o tik perskirsto piliečių pagamintus išteklius. Kad finansuotų beprotiškas išlaidas, valdžia padidina mokesčius ir taip sumažina piliečių perkamąją galią arba leidžia obligacijas, o tai sumažina investicijoms liekančius būtinus išteklius. Tad galiausiai svarbiausias klau-

[1] „Neteisingi atsakymai į krizę"
[2] „Sunkumai pamoko išminties? Finansų krizės priežastys bei būtinos pamokos"

simas: kur yra politikai, galintys sąžiningai pasakyti: „Neapsimetame, kad žinome, kaip įveikti krizę, tai žino tik rinka, tad šioje situacijoje pasikliausime dirbančių, taupančių ir investuojančių žmonių išmintimi."

Čia pateikiama kelių labai kompetentingų ekspertų nuomonė, kurią visuomenė retai išgirsta, jei išvis išgirsta, vyraujančioje žiniasklaidoje. Tik interneto dėka tokių nuostabių žmonių idėjos dabar pasiekia milijonus skaitytojų, nors daugiausia tik angliškai kalbančiame pasaulyje. Tačiau vejasi ir vokiškai kalbančios šalys. Ši knyga sumanyta kaip indėlis į tokį atsinaujinimą. Ja siekiama pateikti Jums ekspertų informaciją. Ją rašant griežtai laikomasi intelektinio ir akademinio sąžiningumo reikalavimų, atsiribojant nuo bet kokių kitokių interesų.

2. Pinigų denacionalizacija

Daugelyje pasaulio šalių ilgai galiojo ne nacionalizuoti, ne valstybiniai (taigi privatūs) pinigai. Privačių pinigų ir privačios bankininkystės kombinacija vadinama „laisvąja bankininkyste". Tai tokia sistema, kai privatūs bankai teikia grynuosius pinigus (monetas ir banknotus) bei indėlių sertifikatus (pinigų sertifikatus už klientų banke laikomus indėlius) ir kai naujiems dalyviams (kitiems bankams) yra žemi veiklos pradėjimo barjerai, kai nėra centralizuotai valdomo rezervo. Kitaip tariant, laisvąja bankininkyste vadinama pinigų sistema, kurioje nėra centrinio banko ir kurioje grynųjų bei indėlių pinigų teikimu užsiima privatūs bankai be reguliavimo ar apribojimų. Ilgainiui daugelyje laisvosios bankininkystės sistemų valstybės monopolizavo monetų kaldinimą (bet ne banknotų leidimą) ir įstatymais nustatė pinigų standartus (dažniausiai auksą ir sidabrą). Tačiau visiškai laisvoje ekonomikoje rinkos jėgos spręstų, kokia yra nominali monetų vertė ir iš kokios medžiagos jos turi būti daromos bei koks pasirenkamas pinigų standartas. Praeityje yra buvę keli atvejai, kai egzistavo tokia visiška laisvė pasirinkti.

Laisvoji bankininkystė buvo plačiai paplitusi XIX amžiuje, kai plačiausiai naudojama valiutos forma buvo banknotai, laisvai iškeičiami į aukso ir sidabro monetas. Tuo metu kai kuriose JAV valstijose taip pat veikė laisvoji bankininkystė. Vakaruose laisvoji

bankininkystė ilgiausiai gyvavo Škotijoje – tokia sistema ten veikė daugiau nei 100 metų, nuo 1716 m. iki 1845 m. Ji buvo stabili, efektyvi ir konkurencinga. Tačiau tokia pinigų pasiūlos tradicija yra daug senesnė. Laisvoji bankininkystė paplito Kinijoje netrukus po 1000 m. Konkuruojantys bankai leido net ir banknotus. Vidurio Karalystėje laisvoji bankininkystė įsivyravo keletą kartų – pats vėlyviausias toks laikotarpis buvo nuo 1644 m. iki 1928 m., taigi truko beveik 300 metų. Dažniausiai pinigų standartu tapdavo sidabras arba varis. Sistemos bankai buvo beveik nereguliuojami (valstybė nesikišo visai arba kišosi tik nedaug). Tarp 1800 m. ir 1900 m. ekonomiškai pažangiausios Europos šalys taip pat plėtojo laisvosios bankininkystės sistemas. Jos gyvavo skirtingai – kai kur vos keletą metų, o kitur – daugiau nei 100. Bet kuriuo atveju XIX amžiuje laisvoji bankininkystė buvo labiausiai paplitusi pinigų ir bankininkystės sistema Vakarų Europoje, Šiaurės Amerikoje, Pietų Amerikoje, Rytuose ir Britų Imperijoje. Kai kuriais atvejais, pavyzdžiui, abiejose Amerikose, laisvoji bankininkystė ėmė veikti po tragiška infliacija pasibaigusių eksperimentų su valstybiniais pinigais. Žlugus ir pasibaigus valdžios eksperimentams pradėjo veikti laisvieji bankai, kurie leido auksu ar sidabru padengtus banknotus.

Dažniausiai, kai tik šalyje pradeda veikti laisvosios bankininkystės sistema, joje veiklą pradeda daug bankų, tačiau laikui bėgant dėl konkurencijos jų skaičius sumažėja. Visi jie sukuria vietinių atstovybių tinklą ir niekur neatsiranda banknotų leidybos monopolio. Nors ir konkuruoja dėl klientų, siekdami naudos laisvi bankai bendradarbiauja, pavyzdžiui, susitardami dėl tarpuskaitos sąlygų – dėl to jiems visiems sumažėdavo rezervų poreikis. Kiekvienas bankas galėjo laisvai nusistatyti palūkanų normą. Nėra istorinių duomenų, kad bendradarbiaujantys bankai būtų kada nors sutarę dėl tokios pat palūkanų normos. Tad karteliniai susitarimai neegzistavo. Vėliau laisvosios bankininkystės sistemos bankus imta vis labiau reguliuoti (na, kada gi valdžia nekiš nagų prie pinigų?!), ir kartais pasitaikydavo finansų panikos laikotarpių. Pirmojo pasaulinio karo pradžioje beveik visos šalys atsisakė aukso ir sidabro standartų ir savo bankininkystės sistemose karą finansavo pasitelkdamos infliaciją. Po to jos nebenorėjo grįžti prie laisvosios bankininkystės. Valdžia tiesiogine šių žodžių prasme „paragavo kraujo“ ir pamatė, kaip puiku yra galėti sukurti bet kokį norimą

pinigų kiekį. Todėl XX amžiaus 3-ajame dešimtmetyje laisvosios bankininkystės sistemos išnyko.

Geriausia tirti Škotijos laisvosios bankininkystės, išsilaikiusios beveik 130 metų, pavyzdį. Škotiška sistema ne tik teoriškai, bet ir praktiškai įrodo, kad nėra jokių pagrįstų priežasčių valstybei reguliuoti pinigų pasiūlą, jau nekalbant apie jos monopolizavimą. Kitų šalių istoriniai pavyzdžiai tai patvirtina. Ilgametis FED pirmininkas *Paulas Volckeris*, 1990 m. kreipdamasis į centrinio banko pareigūnus, pasakė: „Jei sakote, kad centrinis bankas būtinas rinkos ekonomikai, norėčiau paklausti apie Hong Kongą, kuriame nėra centrinio banko, bet kuris vis tiek yra geriausias laisvosios rinkos pavyzdys. Ir jam vis tiek puikiai sekasi, vertinant ekonomikos augimą ir stabilumą /.../ Yra kitų, potencialiai efektyvesnių būdų susitvarkyti su infliacija nei centrinis bankas.“ Dauguma centrinės bankininkystės rėmėjų pabrėžia jo kaip „paskutinės vilties skolintojo“ funkciją ir tvirtina, kad vien dėl to centrinis bankas yra būtinas, jis padeda išvengti masinio indėlių atsiėmimo iš nepatikimais palaikytų bankų. Tačiau nors XIX amžiuje tokių atvejų ir pasitaikė Anglijos bankams, to laisvojoje bankininkystės sistemoje Škotijos bankams niekada nenutiko. Taip buvo ne tik dėl atsargios rezervų politikos, bet ir dėl to, kad bankų akcininkų atsakomybė nebuvo apribota. Kiekvienas bankas turėjo šimtus akcininkų, kurie visi būtų buvę atsakingi savo asmeniniu turtu už banko skolas. Net jei bankas ir būtų užsidaręs, indėlininkai vis tiek būtų atgavę pinigus iš savininkų.

Laisvoji bankininkystė yra rinkoje spontaniškai susiklostanti sistema, natūrali pinigų sistema. Jai nereikia nei aukso standarto, nei reikalavimo 100 procentų dengti banko indėlius. Sistemai nustatytas aukso standartas netgi imtų kelti pavojų, kad gali pradėti dominuoti valdžia. Žinoma, taurieji metalai visuomet vaidino tam tikrą vaidmenį bankų konkurencijoje, be to, aukso ir sidabro monetos palaikė šią sistemą, tačiau niekada nereikėjo automatinio rezervo mechanizmo, kaip kad įvedus aukso standartą. Didžiausia dabartinės suklastotų pinigų sistemos, kurioje naudojami dekretiniai pinigai ir veikia valdžios kontroliuojamas centrinis bankas, problema yra ne tai, jog pinigai popieriniai, o tai, kad pinigus mums primeta valstybė, taigi, jiems nėra alternatyvos. 1909 m. Prancūzijos banko ir Vokietijos Reichsbanko banknotai buvo pripažinti teisėtomis mokėjimo priemonėmis. Greitai šiuo pavyzdžiu

pasekė ir kitos šalys. Neseniai apie tai profesorius *Antalis E. Fekete* rašė:

„Tokiu būdu buvo pašalinti visi apribojimai artėjančio karo finansavimui kreditu ir po to skolos monetizavimui išleidžiant daugiau banknotų /.../ Dvi didžiausius karinius pajėgumus pasaulyje turinčios šalys jėga privertė savo pavaldinius priimti ir kaip pinigus naudoti skolą /.../ Valstybės ypač savo kariuomenę bei valstybės pareigūnus vertė popierinius pažadus priimti kaip galutinį atsiskaitymą už suteiktas paslaugas."

Iki 1909 m. cirkuliuojantys banknotai nebuvo kaip nors privalomi, nes bet kas turėjo neginčijamą teisę iškeisti juos į aukso monetas.

Sunku atsakyti į klausimą, kaip turi būti įvedamos kitokios mokėjimo priemonės. Vokietijoje, 35 *Bundesbankgesetz*[1] straipsnis draudžia naudoti „alternatyvius pinigus". Jame rašoma: „Įkalinimu iki 5 metų arba bauda baudžiama už: 1) neįgaliotą piniginių priemonių (žymų, monetų, kupiūrų ar kitokių dokumentų, tinkamų naudoti sandėriams apmokėti vietoje teisiškai įgaliotų monetų ar banknotų) leidimą; /.../ 2) priemonių, išleistų neturint 1 punkte minimo įgaliojimo, naudojimą mokėjimui." Europos Sąjungoje, Amsterdamo sutarties (1997 m.) 106 straipsnis apie tai numato: „ECB turi išskirtinę teisę įgalioti banknotų leidimą /.../ Tokias kupiūras gali išleisti ECB ir nacionaliniai centriniai bankai. Tik ECB ir nacionalinių centrinių bankų išleisti banknotai Bendrijoje turi teisėtos mokėjimo priemonės statusą. Šalys narės gali išleisti monetas, leidimo kiekį patvirtinus ECB." Nepaisant tokių teisinių reikalavimų, Vokietijoje yra keliasdešimt vadinamųjų regioninių valiutų. Tačiau jos dažniausiai būna susijusios su ribotos trukmės reklamos kampanijomis arba būna vietiniai pinigai, kuriais galima atsiskaityti parduotuvėse tik tam tikruose regionuose. Be to, atsiranda bendruomenių, bandančių garantuoti mokėjimus aukso indėliais. Kol kas atsakingos tarnybos to neuždraudė, be kitų priežasčių tikriausiai dar ir dėl to, kad „teisėtų mokėjimo priemonių" nustatymas pažeidžia keletą teisės principų. Tačiau pagrindinė kliūtis naudoti neįgaliotas mokėjimo priemones yra tai, kad įsipareigojimai, kuriuose sutarta mokėti kitokiomis pinigų rūšimis, negali būti įtvirtinti teismu. Tai reiškia, pavyzdžiui, kad nuomotojas

[1] Centrinio banko veiklą apibrėžiantis įstatymas

ir nuomininkas gali sudaryti sutartį, jog už nuomą bus mokamas vienas krugerrandas[1] per mėnesį, tačiau jei nuomininkas nesumokės, nuomotojas negalės paduoti jo į teismą. Todėl su nuomininku jis turės tartis dėl nuomos eurais. Tad prekybos ir sutarčių šalys negali pasinaudoti naudingomis alternatyvomis ir turi sudarinėti sutartis, kuriose nurodoma galiojanti „teisėtos mokėjimo priemonės“ valiuta.

Centrinės bankininkystės sistema tikrai neišsivystė iš laisvosios bankininkystės sistemos, ją sąmoningai sukūrė politinių interesų remiama valdžia. Tad priešingai nei tvirtina kai kurie ekonomistai, tai nėra modernesnė, progresyvesnė pinigų ir finansų sistemos forma, o tikriausiai žalingiausias žingsnis atgal ir didžiausia kada nors žmonijos padaryta klaida. Nenuostabu, jog viename vėlyvųjų darbų *„Denationalization of Money“*[2] šios temos ėmėsi vienas reikšmingiausių istorijoje ekonomistų *Friedrichas A von Hayekas*. Ši knyga jam buvo tokia svarbi, kad, norėdamas ją parašyti, jis po antrojo tomo sustabdė trijų tomų veikalo *„Law, Legislation, and Liberty“*[3] rašymą. 1977 m. vokiško leidimo pradžioje *F. Hayekas* kaip tam tikrą maksimą panaudojo *Adamo Smitho* teiginį (iš 1776 m. *„Wealth of Nations“*[4]): „Manau, jog kiekvienoje pasaulio šalyje valdovų ir valstybių godumas ir neteisingumas gerokai sumažino tikrąjį metalo kiekį, anksčiau būdavusį monetose, taip išnaudojant pavaldinių pasitikėjimą.“ Viename pirmųjų skyrių *F. Hayekas* rašo: „Tiriant pinigų istoriją kyla nuostaba, kodėl žmonės tiek ilgai pakentė ir kodėl leido valdžiai daugiau nei 2000 m. turėti išskirtinę galią, kuria jie nuolat buvo išnaudojami ir apgaudinėjami.“ Taigi, valdžia ir valdovai jau labai seniai išnaudoja tautas ir apgaudinėja piliečius. Nauja tik tai, kad dabar ši tragedija išaugo iki neregėto dydžio, iki tūkstančių milijardų eurų ir dolerių, ar ką ten berašytų ant tų popieriaus skiaučių bei niekiniuose buhalterijos įrašuose.

Nors *F. Hayeko* pasiūlymas panaikinti valstybės primetamą pinigų pasiūlos monopolį ir leisti susikurti privačioms, konkuruojančioms valiutoms ir nėra tapatus su laisvąja bankininkyste, tačiau jai labai artimas. Laisvosios bankininkystės sistemoje bankai iš tikro teikė tą pačią valiutą, nes nors jų leidžiamos kupiūros ir

[1] Vienos Trojos uncijos auksinė moneta, kaldinta Pietų Afrikos Respublikoje – vert. past.
[2] „Pinigų denacionalizacija“ – vert. past.
[3] „Teisė, įstatymų leidyba ir laisvė“ – vert. past.
[4] „Tautų turtas“ – vert. past.

skyrėsi, tačiau jas visas buvo galima iškeisti į tą pačią medžiagą – auksą. *F. Hayeko* siūlomoje privačių, konkuruojančių pinigų sistemoje būtų kitaip. Skirtingi pinigų tipai skirtųsi, nes jų perkamoji galia būtų garantuojama skirtingu turtu arba indeksais. *F. Hayekas* manė, kad savo valiutą leisti galėtų ne tik bankai, bet ir kitos įmonės ar konsorciumai. Jie tikrai labai skirtingais būdais bandytų tarpusavyje konkuruoti dėl patikimiausios valiutos statuso. Auksas ir sidabras tikriausiai vaidintų tam tikrą didesnį ar mažesnį vaidmenį (labiau kaip kainos nustatymo, o ne padengimo priemonės) – tai priklausytų nuo tiekėjų, galbūt iš viso būtų laikina. Tačiau galima įsivaizduoti ir nematerialų, visiškai statistinį santykį tarp nominalios pinigų pasiūlos ir tam tikrų žaliavų ar žemės ūkio produkcijos indeksų. Žinoma, būtų panaikinti statutiniai ir teisiniai apribojimai ar reikalavimai „teisėtai mokėjimo priemonei“. Valstybė galėtų tik nutarti, kokia mokėjimo priemone būtų mokami mokesčiai. *F. Hayekas* supranta, kad auksas pinigų istorijoje buvo toks svarbus ne dėl „vidinės vertės“, o todėl, kad jo nebuvo įmanoma dauginti savo nuožiūra, ir tai padėjo suvaldyti net ir pinigų monopolį turinčius valdovus ir valstybes. Tačiau jis rašo: „Manau, kad galima efektyvesnė sistema, nei kada buvo naudojant auksą. Valstybė efektyviau veikti negali. Bet laisvas verslas, t. y. institucijos, kurios susikurtų konkuruodamos dėl pinigų pasiūlos, tikrai galėtų.“

Į prieštaravimą, kad jo modelyje būtų kuriami pinigai, kurie priklausytų nuo to, ar žmonės vykdo savo pažadus, *F. Hayekas* atsako, kad būtent tai su pinigais yra daroma jau beveik šimtmetį, tačiau mums pažadus dalina galios ir valdžios monopolistai, tuo pat metu esantys ir pinigų pasiūlos monopolistai, todėl mes nuolat esame apgaudinėjami ir išnaudojami. Tai niekaip negalėtų vykti esant privačiai konkurencijai, nes privatūs tiekėjai negalėtų priversti naudoti jų pinigų, o antra, jei pinigų perkamoji galia kristų, rinka tuoj pat nustotų jais pasitikėti, ir žmonės pasirinktų kitą stabilesnių pinigų tiekėją. *F. Hayeko* modelyje nėra būtina iškart uždaryti centrinio banko, užtenka sulyginti jo ir kitų pinigus siūlančių institucijų padėtį ir panaikinti jo ypatingas privilegijas. Tačiau net ir *F. Hayeko* pasiūlyme valstybė lieka nuolatinis pavojaus šaltinis, lieka grėsmė, kad ji kišis ir iškraipys konkuruojančių privačių pinigų sistemą. Todėl knygos pabaigoje jis rašo: „Kol pinigų valdymas lieka valstybės rankose, aukso standartas su visais savo trūkumais bus vienintelė pakankamai saugi sistema. Tačiau tikrai

galėtume turėti geresnę sistemą, bet tik ne valdžios vykdomą.“ Kitoje vietoje rašo:

„Labai gali būti, kad esant laisvai konkurencijai tarp skirtingų pinigų rūšių, iš pradžių populiariausiomis taps aukso monetos. Tačiau vien dėl šio fakto ir augančios aukso paklausos tikriausiai /.../ jo kaina pakiltų tiek, kad jei jis ir būtų plačiai naudojamas kaupti, greitai pasidarytų nebepatogi priemonė verslo sandėriams ar buhalterijai. Žinoma, turėtų būti visiška laisvė jį naudoti, tačiau netikiu, kad taip auksas nukonkuruos kitas privačiai leidžiamų pinigų formas, kurių paklausa priklausytų nuo to, ar jų kiekis būtų sėkmingai prižiūrimas taip, kad jų perkamoji galia liktų pastovi.“

F. Hayekui atrodo, kad netgi civilizacijos likimas priklauso nuo to, ar bus alternatyva valstybiniam pinigų monopoliui, kitaip tariant, socialistiškiems pinigams. Jis nutaria:

„Bijau, kad mases pasiekusi keinsistiška propaganda infliaciją padarė socialiai priimtinu reiškiniu /.../ Vienintelis būdas, kaip apsiginti nuo ekonomikos kontrolės ir užvaldymo, įsivyrausiančio dėl nuolatinės infliacijos, taigi, vienintelis būdas galiausiai išgelbėti civilizaciją yra atimti iš valdžios galią valdyti pinigų pasiūlą.“

Kaip skubu tai padaryti ir kiek mažai laiko mums beliko, pasidaro aišku iš paskutinių dviejų jo knygos sakinių: „Čia kalbama apie vieną būdą, kuriuo dar galime tikėtis sustabdyti visų valstybių tęstinę transformaciją į totalitarizmą, o kai kurių įžvalgių stebėtojų nuomone tai yra nebeišvengiama. Norėčiau patarti veikti lėtai. Tačiau liko per mažai laiko.“

Kaip minėta, *F. Hayekas* tai parašė daugiau kaip prieš trisdešimt metų. Dabar nebelikę net nedaug laiko esminiams pokyčiams pinigų sistemoje – laikas jau baigėsi. Jau per vėlu. Dabar nebent įmanoma tik griūvančiame dekretinių pinigų pasaulyje priimti alternatyvių mokėjimo priemonių naudojimą – tarsi įsirengti bunkerį finansų sistemos ir valstybės prievartinių pinigų sistemos Babelio bokšto griuvėsiuose. Tiek laisvosios bankininkystės sistema, tiek privačios, konkurencinės pinigų pasiūlos, aukso standarto arba mokėjimo auksu ir sidabru sistemos būtų labai svarbios kuriant naują valiutos sistemą, į kurią nesikištų valdžia. Tačiau tam turėtų būti pasiektas intelektualinis valdančiojo elito konsensusas, o tai yra tik iliuzija. Volstryto finansų kompleksas, karinis pramoninis kompleksas, socialinės apsaugos kompleksas, infrastruktūros ir šalies saugumo kompleksas, JT pasaulinės valdžios kompleksas –

visi jie turi nepajudinamų interesų, visi yra per daug dideli ir galingi, kad leistų pokyčius. Jie užvaldė žiniasklaidą, sukūrė švietimo monopolį ir ištobulino propagandos technologijas, kad kontroliuotų mases ir joms meluotų. Neprireikė jokios „konspiracijos“ – užteko natūraliai besivystančio, neišsakyto bendrų interesų siekti galios ir sinekūrų kartelio, kurio tikslus galima įtvirtinti, palaikyti ir finansuoti tik dekretinių pinigų jūromis. Esant tokiai situacijai, „tvarkinga reforma“ lieka svajone.

Vis tik dabartinė pasaulinė skolų krizė bei tai, kas laukia po jos, verčia būtinai surasti staigų šiuos įvykius stabdantį sprendimą. Kai vos keliose vietose sutrūks pasaulinis darbo pasidalinimo tinklas, kai nutrūks suklastota popierine valiuta, vadinama doleriu, vykdoma pasaulinė prekyba, prasidės badas ir revoliucijos, o visą pasaulį suspaus totalitariniai varžtai ir draudimai, paversiantys visas tautas kaliniais savų valstybių dydžio kalėjimuose ir skurdo lageriuose. Galbūt vienintelis pabėgimo planas yra San Francisko ekonomikos mokyklos pinigų ir bankininkystės profesoriaus *Antalo E. Fekete* siūlymas, išdėstytas 2009 m. liepą laiške *Paului Volckeriui*, nuo 1979 m. iki 1987 m. pirmininkavusiam FED. *A. E. Fekete* siūlo iš naujo pasaulyje pradėti naudoti auksą, leidžiant be jokio kišimosi ir apribojimų (taip pat neribojant aukso kainos) JAV pinigų kalyklai gaminti auksines monetas. Tokiu pavyzdžiu galėtų pasekti kitos šalys. *A. E. Fekete* pasiūlymas remiasi nuostata, kad JAV obligacijų savininkai neprieštaraus, jei jiems bus užtikrinta, kad valstybės skola paprašius bus apmokėta auksinėmis monetomis. Vis tik tai atrodo nerealu, nes netgi jei kainos gerokai pakiltų, nepakaktų dabar turimo aukso kiekio. (Visai kitaip būtų nustačius gryną aukso standartą, tuomet pakankamas būtų *bet koks* aukso kiekis.) Tačiau galbūt pavyktų obligacijų savininkus nuraminti, pasiūlius jiems auksu mokėti palūkanas, jei jie to norėtų. Taip būtų galima laimėti laiko sukurti naują, protingą privačių pinigų ir valiutų sistemą. Turėtume labiau pasitikėti auksu nei valdžios ištroškusiais žmonėmis. Auksas neturi nei jiems būdingų silpnybių, nei blogų ketinimų. Jis buvo ir yra laisvės pinigai.

Literatūros sąrašas

Bandulet, Bruno. *Gold & Money Intelligence*. 2009 m. gegužė.

Batemarco, Robert. „Austrian Business Cycle Theory". In: Peter J. Boettke, Aldershot eds. *The Elgar Companion to Austrian Economics*. England: Edward Elgar Publishing, 1994, 216-223.

Bonner, Bill. „An Even Greater Depression", *The Daily Reckoning*. 2009 m. gegužės 1 d.

Bonner, Bill. „Der Teufel Schulden wird sein Recht fordern", *Kapitalschutz Akte*. 2009 m. spalio 29 d.

Brandly, Mark. „12¢ Hamburgers and $600 Cars", http://blog.mises.org/5802/12-hamburgers-and-600-cars/ 2006 m. spalio 25 d.

Burke, Edmund. *Betrachtungen über die Französische Revolution*, Zurich: Manesse, 1987. [Originalus pavadinimas: Reflections on the Revolution in France].

Carden, Art. „Credit Expansion and Submarginal Investments". *mises.org*. 2008 m. sausio 3 d.

Creveld, Martin van. *The Rise and Fall of the State*. Cambridge: Cambridge University Press, 1999.

Dalrymple, Theodore. „Inflation's Moral Hazard". *city-journal.org*. 2009 m. rugsėjo 4 d.

Denning, Dan. „Do Deficits Matter?" *The Daily Reckoning, dailyreckoning.com*. 2004 m. vasario 26 d.

Fekete, Antal E. „Forgotten Anniversary: One Hundred Years of Legal Tender". *safehaven.com*. 2009 m. spalio 30 d. Išversta: „Vergessener Jahrestag: 100 Jahre gesetzliche Zahlungsmittel" ir paskelbta *goldseiten.de*. 2009 m. lapkričio 11 d.

Fekete, Antal E. „Remobilize Gold to Save the World Economy!" *professorfekete.com*. 2009 m. liepos 10 d. Išversta: „Gold aktivieren, um die Weltwirtschaft zu retten" ir paskelbta *goldseiten.de*, 2009 m. gruodžio 14 d.

Fischer, Andre. „Wie Notenbanken Geld aus dem Nichts schaffen". *goldseiten.de*. 2008 m. spalio 23 d.

Galles, Gary. „Greedy-Bastard Economics". *mises.org*. 2009 m. spalio 6 d.

Greenspan, Alan. „Gold and Economic Freedom". *The Objectivist*, 1966 m. liepa.

Griffin, G. Edward. *Die Kreatur von Jekyll Island – Die US-Notenbank Federal Reserve*. Rottenburg: Jochen Kopp Verlag, 2006. [Originalus pavadinimas: *The Creature from Jekyll Island – A Second Look at the Federal Reserve*.]

Hayek, Friedrich A. „A Tiger by the Tail: The Keynesian Legacy of Inflation“. 2 leid. London: The Institute of Economic Affairs, 1978.

Hayek, Friedrich A. „Preise und Produktion“. Wien: Julius Springer, 1931.

Hayek, Friedrich A. „Denationalisation of Money“. 3 leid. London: The Institute of Economic Affairs, 1990.

Hein, Paul. „Keynes Was Right“. *lewrockwell.com.* 2002 m. liepos 22 d.

Hochreiter, Gregor. *Krankes Geld – Kranke Welt*. Gräfelfing: Resch, 2010.

Hoffmann, Christian ir Bessard, Pierre, eds. *Aus Schaden klug? Ursachen der Finanzkrise und notwendige Lehren*. Zurich: Edition Liberales Institut, 2009.

Hülsmann, Jörg Guido. *The Ethics of Money Production*. Ludwig von Mises Institute, 2008.

Hülsmann, Jörg Guido. „Perverse Anreize des gegenwärtigen Währungssystems“. *Smart Investor*, nr. 2 (2009): 28-30.

Hülsmann, Jörg Guido. „Geldpolitische Spinnereien“. *ef-magazin*, nr. 94 (2009): 41.

Issing, Otmar. *Einführung in die Geldtheorie*. 4 leid. Munich: Franz Vahlen, 1981.

Mankiw, N. Gregory. *Grundzüge der Volkswirtschaftslehre.* Stuttgart: Schäffer-Poeschel, 1999. [Originalus pavadinimas: *Principles of Economics*.]

Menger, Carl. *Grundsätze der Volkswirtschaftslehre*. Vol. 1, 2 leid. Tubingen: Mohr, 1968.

Mises, Ludwig. *Theorie des Geldes und der Umlaufsmittel*. Perspausdintas 1924 m. 2 leid. Berlin: Duncker & Humblot, 2005.

Mises, Ludwig. *Erinnerungen von Ludwig v. Mises*. Stuttgart / New York: Gustav Fischer, 1978. Murphy, Robert P. *The Politically Incorrect Guide to the Great Depression and the New Deal*. Washington, DC: Regnery, 2009.

North, Gary. „What is Money? Part 2 : Precious Metal Coinage“. *lewrockwell.com.* 2009 m. spalio 2 d.

North, Gary. „Keynes, Crackpots, and Deflation“. *lewrockwell.com.* 2009 m. liepos 14 d.

North, Gary. „The Third Rail of Academia“. *lewrockwell.com.* 2009 m. rugsėjo 16 d.

O'Keeffe, Dennis. *Political Correctness and Public Finance (Studies in Education, 9)*. London: Institute of Economic Affairs, 1999.

Polleit, Thorsten. „Umverteilung durch Inflation“. *Frankfurter Allgemeine Zeitung.* 2007 m. vasario 26 d.

Prollius, Michael von. *Die Pervertierung der Marktwirtschaft*. Munich: Olzog, 2009.

Reisman, George. „Falling Prices Are Not Deflation But the Antidote to Deflation“. *georgereisman.com*. 2009 m. sausio 9 d.

Ritschl, Albrecht. „Kanonen statt Butter“. *Handelsblatt.* 2007 m. birželio 25 d.

Rockwell, Llewellyn H., Jr. „What Government Is Doing to Our Money“. *lewrockwell.com.* 2006 m. rugsėjo 22 d.

Rothbard, Murray M. *America's Great Depression.* 4 leid. New York: Richardson & Snyder, 1983.

Rothbard, Murray M. „Keynes, the Man“. In: Mark Skousen, red. *Dissent on Keynes: A Critical Appraisal of Keynesian Economics*. New York: Praeger, 1992, 171-198.

Schuler, Kurt. „The History of Free Banking“. In: Peter J. Boettke. Aldershot eds. *The Elgar Companion to Austrian Economics.* England: Edward Elgar Publishing, 1994, 414-418.

Sennholz, Hans F. „The Great Depression“. *The Freeman*. 1969 m. spalis.

Sennholz, Hans F. „The Biggest Myth about Money“. *sennholz.com*. 2003 m. gegužės 5 d.

Starbatty, Joachim. „Geldpolitische Hygiene statt keynesianische Hydraulik“. *Handelsblatt.* 1999 m. kovo 16 d.

Stiglitz, Joseph. „The Anatomy of a Murder: Who Killed America's Economy?“ *Critical Review*, nr. 21, (2009): 329-339.

Taghizadegan, Rahim. „Der Kontradieff-Mythos“. *goldseiten.de.* 2008 m. balandžio 12 d.

Taghizadegan, Rahim. „Das Versagen der Volkswirtschaftslehre“. In: Hoffmann, Christian ir Pierre Bessard eds. *Aus Schaden klug? Ursachen der Finanzkrise und notwendige Lehren*. Zurich: Edition Liberales Institut, 2009, 77-103.

Taghizadegan, Rahim. „Ökonomie – Aufstieg und Verfall einer Wissenschaft“. Wien: Institut für Wertewirtschaft, be datos. (info@wertewirtschaft.org)

Thornton, Mark. „The Upside-down World of John Maynard Keynes“. *mises.org*. 2009 m. balandžio 23 d.

White, Lawrence H. *Free Banking in Britain*. London: The Institute of Economic Affairs, 2008.

Woods, Thomas E. Jr. *Meltdown*. Washington, DC: Regnery, 2009.

Zöller, Michael. „Haben wir denn im Kapitalismus gelebt?“ *faz.net.* 2009 m. rugpjūčio 4 d.

Zweig, Stefan. *Die Welt von Gestern. Erinnerungen eines Europäers*. 37 leid. Frankfurt: S. Fischer, 2009 m. liepa.

Knygų aprašymai

Pinigų socializmas,
naujosios pasaulinės depresijos tikrosios priežastys

Roland Baader
ISBN 978-9955-9584-7-5

Tik nedaug pasaulio ekonomistų numatė dabartinę pasaulinę finansų krizę. Visi jie be išimčių priklauso austrų ekonomikos mokyklai, kurios žymiausias atstovas yra Nobelio premijos laureatas Friedrichas A. von Hayekas. Dar 1976 m. jis reikalavo atsisakyti valstybinio popierinių pinigų monopolio ir „denacionalizuoti pinigus“. F. Hayekas tvirtino, kad nuo to priklauso netgi civilizacijos išlikimas.

Rolandas Baaderis buvo žymus austrų ekonomikos mokyklos atstovas Vokietijoje. Jis įgijo ekonomikos mokslų magistro laipsnį ir studijavo pas F. Hayeką. Kaip ir daugelis „austrų“ JAV, R. Baaderis tiksliai numatė 2007 m. prasidėjusią finansų krizę. 2005 m. pasirodžiusi jo knyga „Geld, Gold und Gottspieler“ (Pinigai, auksas ir žaidimas Dievu) buvo su paantrašte „Kitos pasaulinės ekonomikos krizės išvakarėse“.

Nors tikrųjų dabartinės pasaulinės ekonomikos depresijos priežasčių negali paaiškinti jokios klaidingos teorijos, formuojamos viso pasaulio universitetų ekonomikos fakultetuose bei žiniasklaidoje įsigalėjusios infliacionistinės (keinsistinės) laiko dvasios, šias priežastis įminti sugebėjo austrų mokyklos ekonomistai. Kadangi jų diagnozė yra tiksli ir logiškai tvarkinga, jų siūlomi vaistai taip pat yra vienintelis būdas pramoninėms Vakarų šalims išsigelbėti nuo gresiančio nesuvokiamai gilaus skurdo ir siaubingo kracho.

Beprecedentė pasaulinė depresija dar tik prasideda, ir nuo blogiausio išsigelbėtume tik skubiai pereidami prie patikimų privačių valiutų. Kaip visuomet aiškia kalba R. Baaderis pateikia tiek depresijos priežasčių analizę, tiek moksliškai tiksliai rodo išsigelbėjimo kelius. Ši, šešioliktoji, jo knyga yra paskutinis ir pats garsiausias šio puikaus vokiečių libertaro raginimas pabusti.

Daugiau apie autorių – http://www.roland-baader.de

Money-Socialism

The real cause of the new global depression

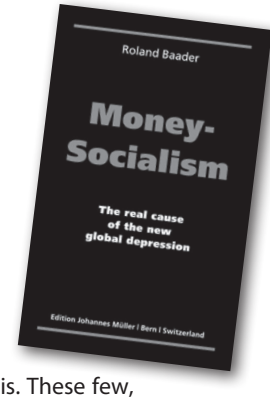

Roland Baader
First English edition
ISBN: 978-3-9523315-6-9
epub 978-3-906085-06-7
mobi 978-3-906085-07-4

Only a small number of economists worldwide foresaw the current global financial crisis. These few, without exception, are all members of the 'Austrian School of Economics,' whose best known representative is the Nobel Prize winner Friedrich A. von Hayek. Back in 1976, he had pressed for a renunciation of state monopolistic paper money, a "denationalization of money." The survival of civilization, no less, could depend on it, Hayek claimed.

Roland Baader had an MSc in Economics, was a student of Hayek, and was a prominent representative of the Austrian School in Germany. Like many 'Austrians' in the United States, Baader accurately predicted the financial crisis that started in 2007. His book *Geld, Gold und Gottspieler* (*Money, Gold and Playing God*), published in 2005, had the subtitle O*n the eve of the next world economic crisis.*

Unlike the erroneous theories shaped by the inflationist (Keynesian) zeitgeist that dominates the university economics faculties and the media around the globe, up to now only the economists of the Austrian School have worked out the true causes of the current world depression. And because their diagnoses are correct and logically stringent, their suggested therapies also point to the only effective way the Western industrialized nations have of escaping the unimaginable scale of impending impoverishment and disintegration.

We are just at the start of an unprecedented world depression, and only a swift transition to sound private currencies can save us from the worst. Baader offers us both an analysis of the causes of the depression and shows us ways out of it with scientific precision, but, as always, in terms that are easy to understand. This book, his sixteenth, is the last and most profoundly rousing wake-up call of the great German libertarian thinker.

More about the author – http://www.roland-baader.de

Liberty Through Gold

A slave revolt in the world empire of paper money kings

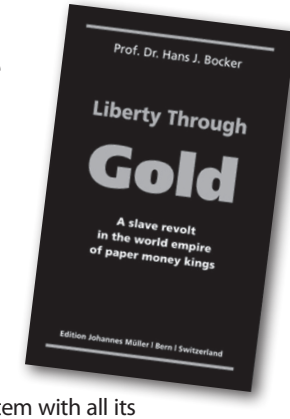

Prof. Dr. Hans J. Bocker

First English edition
ISBN: 978-3-9523315-5-2
epub 978-3-906085-04-3
mobi 978-3-906085-05-0
www.publisher-jm.ch

The prevailing topic of the times and the subject of this book is the ailing monetary system with all its devastating implications, those already visible and those that are still to come. A key role in the painful and unavoidable process of healing will be played, as in all crises of the past, by *gold*. Your interest in this matter places you in the group who anticipates and understands that gold must and will once again rise to a central position in a future and sound monetary system within a society based on the principle of honesty. Counterfeit money and money conjured out of thin air, whose primary purpose is to preserve the power of a tiny minority, will inevitably be destroyed. It is self-evident that this not only means social interaction and systems will become healthier again, but also that you yourself will, in the foreseeable future, reap the benefits of your foresight.

Those who have only very little means at their disposal for purchasing gold, or none at all, will also benefit. The creeping and ongoing *dispossession* by devaluing money for the benefit of debtors affects everyone. It is an insidious, perfidious and highly antisocial process that spares no one, is socially reprehensible in the highest degree and, in the long term, always leads to disaster. History is full of examples. The role of the state, once exclusively responsible for internal security and defense, with its meddling in the private lives of citizens, and its ceaseless flow of new controlling measures, is increasing exponentially. *Civil liberties* are withering. Under various spurious disguises and justifications, fascistic power machines are mushrooming.

It is hardly surprising that top-ranking financiers and politicians fear gold as much as the devil fears holy water. Returning to a gold standard would mean the end of their power and the end of the dollar. It would mean the end of systematic deception, tampering with balance sheets and concealed fraud. *Gold is absolutely honest*.

This book will lastingly motivate you to think independently. Have courage !

Edition Johannes Müller Bern
P.O. Box 7357
CH-3001 Bern, Switzerland

Lietuvos laisvosios rinkos institutas (LLRI) yra privati, pelno nesiekianti, nepolitinė organizacija, įsteigta 1990 metais įtvirtinti asmens laisvės ir atsakomybės, laisvosios rinkos bei ribotos valdžios idėjas.

LLRI atlieka tyrimus reikšmingais ekonomikos ir jos politikos klausimais, kuria reformų koncepcijas, rengia įstatymų ir jų projektų ekspertizes bei padeda valdžios institucijoms patardamas, kaip geriau įtvirtinti laisvosios rinkos principus Lietuvoje. Institutas taip pat leidžia ekonominę literatūrą, rengia konferencijas, seminarus, paskaitas. Švietėjiški darbai yra neatsiejama instituto veiklos sritis – tam, kad laisvosios rinkos idėjos taptų Lietuvos visuomenės gyvenimo dalimi.

LLRI IŠLEISTOS KNYGOS

Rinktinė

Rinka ir moralė

2011 m., 158 p.
ISBN 978-9955-9584-5-1

Rinktinėje yra aptariamas rinkos ir moralės santykis, verslininko vaidmuo visuomenėje, pateikiamas rinkos vertinimas krikščionybės požiūriu. Knygoje paneigiami paplitę mitai, kad laisvoji rinka yra amorali. Priešingai – įrodoma, kaip rinka skatina ir stiprina moralų elgesį. Kaip teigia vienas rinktinės autorių Henry Hazlitt, „Kapitalizmo sistema, laisvoji rinka, yra laisvės, teisingumo ir produktyvumo sistema. Visais šiais atžvilgiais ji yra nepalyginamai pranašesnė už prievartines alternatyvas. Šios trys dorybės yra neatskiriamos. Kiekviena išplaukia iš kitos. Tik būdami laisvi žmonės gali būti moralūs. Tik jeigu jie turi pasirinkimo laisvę, apie juos galima sakyti, kad jie skiria gėrį nuo blogio.“

Rinktinė

Konkurencija, monopolija ir karteliai

2010 m., 205 p.
ISBN 978-9955-9584-4-4

Tuo metu, kai Lietuvoje politikai gali lengva ranka kaltinti verslus karteliais ir ieškoti monopolininkų rinkose, kuriose vyksta arši konkurencija, tuo pat metu stiprindami valstybines monopolijas, knyga „Konkurencija, monopolija ir karteliai“ pristato kitokį požiūrį į konkurencijos problemas. Ji atskleidžia, kodėl natūraliomis monopolijomis laikomose rinkose galima ir būtina konkurencija, bet ne valstybės įmonių monopolija. Knygoje rasite atsakymą, koks yra tikrasis kartelių poveikis konkurencijai ir efektyvumui. Atsakymai į šiandien itin aktualius gyvenimiškus klausimus priklauso nuo to, ar turime teisingų žinių pagrindus. Ši knyga padės juos įgyti.

Rinktinė

Pinigai ir verslo ciklai

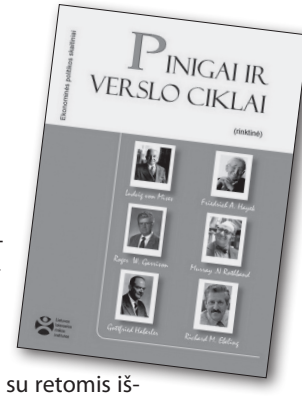

2009 m., 168 p.
ISBN 978-9955-9584-3-7

Pasaulio ekonomistus, politikus, o ir paprastus žmones, šiandien kankina klausimas – kodėl po visuotinio klestėjimo pasaulio ekonomiką ištiko nuožmi krizė, kaip ją įveikti ir kada ji baigsis.
Stebint diskusijas įvairiausiose auditorijose, su retomis išimtimis dominuoja štai toks krizės aiškinimas: „Finansų ir bankų sektorius buvo per menkai reguliuojamas ir pernelyg rizikavo. Rinkas pražudė bankininkų godumas. Bumą sukėlė perteklinė paklausa. Ekonomika perkaito. Verslo ciklas būdingas ekonomikai.“
Jeigu Jūsų neįtikina šie teiginiai ir ieškote rimtesnės krizės ištakų analizės – ši knyga kaip tik Jums. Jei pritariate tokiam krizių aiškinimui, perskaitykite knygą – rasite daug peno iš naujo apmąstyti savo poziciją.

Murray N. Rothbard

Nuosavybė ir rinkos tvarka

2008 m., 176 p.
ISBN 978-9955-9584-1-3

Murray N. Rothbardas (1926–1995) – amerikiečių ekonomistas, politinis filosofas, vienas svarbiausių austrų ekonominės mokyklos atstovų, libertarizmo teoretikas ir laisvosios rinkos gynėjas.
Rinktinėje pateikiamuose tekstuose M.N. Rothbardas analizuoja ne tik ekonominius, bet ir teisinius bei moralinius laisvos visuomenės pagrindus. Remdamasis nuosekliai plėtojama nuosavybės koncepcija jis griauna įvairius laisvosios rinkos priešininkų ir kritikų argumentus.

Frédéric Bastiat

Ekonominių ir politinių esė rinktinė

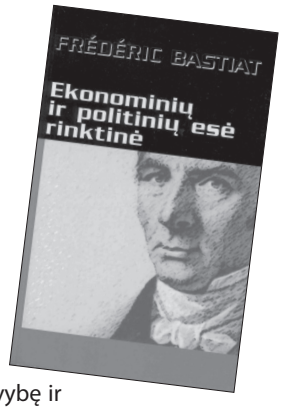

2007 m., 272 p.
ISBN 978-9955-6828-3-7

Frederikas Bastiatas (1801–1850) – prancūzų ekonomistas, politinis veikėjas ir publicistas. Laikais, kai pasaulyje vis labiau plito socializmo idėjos, jis ryžtingai gynė privačią nuosavybę ir laisvąją rinką, įspėdamas apie pragaištingus socializmo ir komunizmo padarinius.
Frederiko Bastiato darbai pasižymi skaidriu logiškumu, kuris retai sutinkamas dabartinių socialinių mąstytojų darbuose. Todėl jie gali tapti mokykla jaunam protui, dar nepagautam socialinių ideologijų ir politinių prietarų. Ir jie yra puikus priešnuodis protui, tokių prietarų jau pagautam. Trumpai tariant, jie yra tikras lobis protui, kurio apšvietimas gali tapti gerovės šaltiniu visiems.

Ludwig von Mises

Ekonominė politika: mintys šiandienai ir rytdienai

2006 m., 143 p.
ISBN 978-9955-6824-0-0

Knyga „Ekonominė politika“ – tai ne šiaip pastabos apie ekonominę politiką, o plačiajai auditorijai suprantama ypač gilios ekonominės politikos analizės versija. Tai, ką joje teigia žymusis XX amžiaus ekonomistas ir filosofas Ludwigas von Misesas (1881-1973), yra paremta didžiule teorine analize, o už kiekvieno tarsi netyčia išsprūdusio pavyzdžio glūdi ne tik daugybė kitų pavyzdžių, bet ištisa ekonomikos teorija. Šia prasme knyga gali atstoti daugybę kitų šios tematikos leidinių.
Knygoje spausdinamos šešios Miseso paskaitos kaskart „užkabina“ vis nauju aspektu, ypač gilinantis į tokius reiškinius kaip konkurencija, atlyginimų skirtumai skirtingose šalyse, valstybės parama kultūrai, valstybinis reguliavimas, saugantis nuo neprotingo žalingų produktų vartojimo, valstybės kišimasis į rinką. Įdomu tai, jog šiandien šiais klausimais vyksta tokios pačios diskusijos, kaip ir prieš pusšimtį metų. Kaip pabrėžia pats Misesas, kai kurios klaidos kartojamos kopijuojant jas dar nuo Senovės Romos imperijos laikų, atvedusių ją į dekadansą ir žlugimą.

Laisvės algoritmai

Lietuvos laisvosios rinkos instituto straipsnių rinkinys 1990–2005

2005 m., 395 p.
ISBN 9955-668-19-9

Straipsniai, komentarai, interviu - neatskiriama LLRI idėjų sklaidos dalis, tokia pat svarbi kaip ir išbaigtų reformų pasiūlymų rengimas. Per 15 metų susikaupė nemažas pluoštas straipsnių, atspindinčių ne tik instituto analizuotas problemas, bet ir visos Lietuvos ekonominio, socialinio ir politinio gyvenimo aktualijas.
Kiekvienas straipsnis papildytas trumpu įvadu, nušviečiančiu to meto įvykius ar vyravusias visuomenės nuostatas, paaiškinančiu, kas skatino į jas reaguoti, ar sakiniu, pristatančiu svarbiausią straipsnio idėją.

Friedrich August von Hayek

Kelias į vergovę

2002 m., 156 p.
ISBN 9955-9584-0-5

Šiandienos politiniu gyvenimu besidomintis atidus šios knygos skaitytojas turėtų būti šokiruotas, nes socializmo ideologų mintys, pasirodo, nebuvo atmestos, kuo mes dažnai linkę patikėti. Šios mintys kaip pačios pažangiausios šiandien išsakomos visose tribūnose, jos skamba lūpose žmonių, kurie visiškai nepanašūs į socializmo apologetus. Posūkis vergovės link prasideda nepastebimai, ir vargu ar gali būti geresnis pagalbininkas šiam posūkiui atpažinti nei „Kelias į vergovę“.

Henry Hazlitt

Ekonomika per vieną pamoką

1994 m., 120 p.
ISBN 986-405-40-8

Žymaus JAV ekonomisto Henry Hazlitto (1894-1993) knygoje analizuojami ypač paplitę ekonominiai paklydimai, kurių neišvengė nė viena pasaulio valstybė. Autorius siekia išsiaiškinti patį svarbiausią paklydimą, iš kurio kyla visi kiti, parodo, kad daugelis dabar laikomų pažangiomis naujovių tėra senų klaidų kartojimas. Knyga parašyta populiariu eseistiniu stiliumi, todėl ir nespecialistas galės suprasti aktualių ekonomikos problemų esmę.

Baader, Roland

Ba-01 Pinigų socializmas, naujosios pasaulinės depresijos tikrosios priežastys / Roland Baader; iš anglų kalbos vertė Andrius Šimašius. – Bernas: Johannes Müller leidykla, 2012. – 128 p.

ISBN 978-9955-9584-7-5

Knygoje išsamiai aptariamos 2008 m. prasidėjusios pasaulinės ekonominės depresijos priežastys. Autorius pateikia ir pagrindžia požiūrį, kad depresiją sukėlė centrinės bankininkystės ir dekretinių pinigų sistemų paplitimas visame pasaulyje. Aptaręs šias priežastis, autorius kritikuoja paplitusias kovos su depresija priemones kaip ne tik neveiksmingas, bet ir bloginančias situaciją, ir pateikia patikimesnės pinigų sistemos viziją.

UDK 336.7

9 789955 958475

Roland Baader
PINIGŲ SOCIALIZMAS
Naujosios pasaulinės depresijos tikrosios priežastys

Lietuvos laisvosios rinkos institutas
Šeimyniškių g. 3A, 09312 Vilnius
Tel. (8 5) 250 0280, faksas (8 5) 250 0288,
el. paštas llri@lrinka.lt, www.lrinka.lt

Išleido Johannes Müller leidykla
Verlag Johannes Müller, P.O. Box 7357, CH-3001 Bern, Switzerland
www.publisher-jm.ch

Spausdino Saarländische Druckerei & Verlag GmbH, Saarwellingen, Vokietija